

SZENTI TIBOR

BETYÁRTÖRTÉNETEK

1999

SZENTI TIBOR

BETYÁRTÖRTÉNETEK

Mondák és dalok

**(Betyárvilág a Dél-Alföldön
III. rész)**

Lektorálta és szerkesztette:
Katona Imre

A borítólapot rajzolta és tervezte:
Zoltai Attila

A fotódokumentációt gyűjtötte,
a képszerkesztést végezte:
Szenti Tibor

© Szenti Tibor

MÁYER NYOMDA & KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST
1999

Ajánlás:

KATONA IMRE folkloristának

TARTALOM

Katona Imre:

„Szentí Tibor: Betyártörténetek”

Szentí Tibor: Bevezető gondolatok a betyárvilágról és a betyárfolklórról

Általános betyártörténetek

A történetmondók
Védekezés a betyárok ellen
Lovak elpusztítási módja
A betyárrejte
A három akasztott
Borotvás Dániel halála
A futóbetyár ne igyon!
A lelkiismeret
Díszkíséret
Lólopások
Dáré Zsófi
Póka kapitány a rablók között
A gazda túljárt a komisszáros eszén

Rózsa Sándor

A szabadcsapat fölőszlatása
Sándor vonatot rabol
A zsandárok megtévesztése
A Fehér zsandár
Rózsa Sándor megvámolja az ökrök árát
Mózes zsandár megleckéztetése
Rózsa Sándor a Fekete Sasban
Rózsa Sándort megszorongatják egy
szélmalomban
Rózsa Sándor visszafordítja a pandúrokat
Rózsa Sándor megugrik a szegvári
megyebörtönből
Sándor szóval fenýt
A kisszúr
A kamat megvan, de a tőke még hiányzik
Beretvás komisszár lelővése
Az ügyes kígulyás
Rózsa Sándor ajándéka
Rózsa Sándor figyelmeztet
Sándor nádat kúpól
Elfogási kíséret
Sándor védelembe vesz

Szabó Miska és Szabó Palkó

A lopott jószág
Vért véért!
A megtorlás

Kár a szóért

Ijesztgetés a Fehér zsandárral
Zaka Mihály nem hagyja magát
Az éjszakai vacsora
A betyárvacsora
Menedék a szoknya alatt
A betyárság kezdete
Agyonütik a Tárkány Szűcsék kutyáját
Harc a lóért
Az elvert perzekútorok
Az „útravaló”
Önakasztásra kényszerítés
Szabóék vendégei és a hálólhelyük
A vásározók kirablása
Papp Samu éneke
Elek Jakab és a Szabó-testvérek
Szépe Jóskát agyonlővik
Kenézné vallatása
Menekülés
Dal a Szabókról
A betyárló próbatétele
A vásárhelyi alagút
A béres megrablása
Az iparos-karaván kirablása
A szomorú vendéglátás
Közös ebéd a cselédekkel
Erős volt a paprika
Török Bálint leckét kap
Betyársors
A Szabó-gyerekek halála

Farkas Jancsi

Adatok Farkas Jancsiról
Farkas Jancsi kinézete
A betyártalizmán
Farkas Jancsi huncutsága
Gubás vállalása
Farkas Jancsi ítélete
Farkas Jancsi fölpofozása
Az orosházi káplár meggyilkolása
A sámsoni disznólopás
A gádorosi disznórablás
Bankrablás
Móringlopás
Farkas Jancsi fohászkodik
Önbíráskodás és disznóhízalás
Farkas Jancsi kizavarta az örökösöket
A megkerült lovak
...Emberr barátjáról...

Kis, és névtelen betyárok

A becsapott futóbetyárok
Sándor cigány csúfos vége
Babály Gyurka halála
A kapzsiság próbája
A rab betyárok
Bujdosók
Véres leszámolás
Jacsó lóajándéka Vécsey plébánosnak
Falásások
Zsarkóné megveri a betyárokat
Az öreg Maczelka leckéztet
A földbérő és a magyar bika
Bogár Imre akasztása
Patkó Bandi dala

A nemes betyár
Menekülés a csárdából
Rücskös Aracsi föladja társait
Éjszakai disznólopás
Lázáréktól lovat lopnak
Tatár szomszéd eltűnése
Borra várva
A késve érkezett kegyelem
Mementó

Képmagyarázat

Irodalom

Adatközlők

Tájszavak magyarázata

Képmelléklek

Szenti Tibor: Betyártörténetek

A több könyves vásárhelyi szerző száznál is több monda és dal tükrében mutatja be a betyárvilág emlékét; gazdag és hiteles anyagot vonultat föl. Külön szerencse, hogy a prózai monda-hagyomány a gazdagabb, éppen e műfajból van ugyanis kevesebb.

Végleg leszámol a reformkortól szinte napjainkig tartó népköltészeti, ponyvai és irodalmi betyárromantikával: az eszményített betyárhősöket levéltári és szóbeli források alapján a maguk valóságában mutatja be.

A szakirodalom ismeretében elfogadja ugyan a népi úrellenesség és a szabadságvágy betyárdalokban és betyármondákban való jelentkezését, de arra is rámutat, hogy a kétségtelen betyárheroizmus ellenére, mindez elszakadt a valóságtól. Tér, idő és személyek, népi „maffia” eleve bukásra volt ítélve, mert üközött a polgári Magyarország, benne a polgárosodó parasztság érdekeivel; **Ráday** szegedi vésztörvényszékével párhuzamosan, a nép is fokozatosan fordult szembe a betyárokkal.

Az általános tendencián belül is külön hely illeti meg a vásárhelyi Pusztá betyárjait: itt volt talán az egész magyar betyárvilág legnagyobb bölcsője, mely olyan alakokat „nevelt”, mint pl. a Szabó-testvérek, és egész rokonságuk. Míg a Rózsa Sándorról szóló betyárköltészet csupa elvonatkoztatás, vele szemben a vásárhelyi Szabók hús-vér emberek, és az egész helyi betyárfolkloron belül külön népköltészeti hagyományuk van, amely azonban országosan már csak kevésbé tudott elterjedni.

Szenti Tibor azt a 24. órát ragadta meg, amelyet legjobban talán a – *Deres már a határ, búsul a vén betyár...* kezdetű, bánatos hangulatú hallgatónóta jellemez. Eddig sem sajnáltuk, ha búcsút mondhattunk a fegyvereknek, ne sajnáljuk hát a betyárvilág elmúlását se! *De hol volt, hol nem volt...* kezdettel azért mesélhetünk róla, hiszen más népek is hasonlóképpen vannak vele.

Budapest, 1999 augusztusa
Katona Imre

Bevezető gondolatok a betyárvilágról és a betyárfolklórról

A vásárhelyi gazda-adatközlőink igen fogékonyak voltak a betyártörténetek iránt. Szinte minden lehetőséget megragadtak arra, hogy betyárkodásról szóló adomákat meghallgassanak és elolvassanak. Közülük is kiemelkedett Kérdő Szűcs Ernő, aki az itt közölt betyártörténetek legjavát mondta el¹. Ezeket többnyire a nagyapjától, illetve a környékbeli parasztemberek-től hallotta, tehát másod-, vagy harmadszájból származtak.

A tőle gyűjtött versek java részét énekelni is tudta. A dallamok zömében ismert nóták, dalok, magyar nóták dallamát használta föl. Ugyanazon verset más-más időpontban akár eltérő dallammal is elénekelte. A Papp Samu énekében, a Szabó-testvérekről szóló félnépi, balladás dalon belül az egyes részeknek pedig vagy három, egymástól eltérő dallama is volt – az utolsó két versszak ismert, ha nem is elterjedt dalkincsünk –, ezeknek a betyárverseknek általában nem volt önálló dallama. Azt is föltételezzük, hogy közülük néhányat maga Kérdő Szűcs Ernő írt – vagy ahogy a gazdák maguk fogalmazták: rímbe faragott –, hiszen kiadatlan „könyvet” is szerzett életéről, amelybe nem egy versét bejegyezte. Ebben a kéziratban az előző nemzedékeiktől is találhatóak általuk fogalmazott, saját versek.

Az itt közölt dalokat, verseket külön fejezetbe nem emeltük ki, hiszen ezeket a mesélőjük is egyazon történet részének érezte. A vers és a próza között azért nem tettek különbséget, mert számukra csak maga a történet átadása volt a fontos. Így található egy-egy elbeszélésben váltakozva prózai szöveg és vers. Más kérdés, hogy adatközlőink jobban vonzódtak a rímekhez mint a prózához, és ahol csak lehetett, versben „meséltek”.

Az itt közreadott történetek jelentős része „igaz, megtörtént eseményeket” beszélt el. A folklór szempontjából külön helyet foglalnak el. A legtöbb szájhagyomány útján terjedt. Kisebb részük alig változott. Ezek a család valamelyik ősével történtek meg, és a leszármazók a család osztódása után is változatlanul vitték magukkal. Ennek oka a *patriarkális tisztelet* volt. Amit a nagy tekintélyű ős elmondott, azt igyekeztek pontosan megőrizni. Tiszteletlenségnek tartották szavait kiforgatni, abból valamit is elhagyni, vagy ahhoz hozzátenni. Jól példázza ezt *A három akasztott* adomája, melyet két távoli rokon szinte szóról szóra azonos módon beszélt el. *A lelkiismeret*-ben emlegetett Palásty nevű algyői uradalmi kormányzó (máshol intéző) tragikus sorsa is megtörtént esemény volt², de ebben már érzékelhető a történelmi pontatlanság, hiszen közvetlenül nem családtaggal történtek meg ezek az események.

A betyártörténetek nagyobb része megindult a folklorizálódás útján, de népmesévé, letisztult legendává már nem válhattak, hiszen a megőrzőket, illetve adatközlőket csupán néhány nemzedék választotta el a történetek hőseitől. Közben a hagyományos társadalom elmúlt, nem voltak kukoricafosztókák, olvasóköri esték, ahol a régi betyárság szóba jöhetett volna. Az a réteg, amelyik még emlékezett, súlyos társadalmi bajokkal, rétegük szétzüllesztésével, megélhetési gondokkal, életformaváltással küzdött, így a betyárvilág iránti érdeklődés megszűnt. Ugyan-

¹ Előre megbeszélt időpontban, a városi ház *tisztaszobájában* fogadott, illően *megsüvegelt* és megvendégelt, majd a szó szoros értelmében tollba mondta szövegeit. (Egyébként hasonló módszerrel gyűjtöttünk a többi adatközlőnél is.) A hallott szöveget lejegyzésük során félhangosan visszamondtuk, hogy a szöveg rögzítése hallható legyen, majd legépelésük után visszavittük nekik elolvasni, hitelesíteni. Nem egy alkalommal javításokat tettek.

² A Szentés Városi Levéltárban megtalált perirat szerint 1851. nov. 28-án esti 8-9 óra között a lakásán agyonlőtték és kirabolták. (A teljes periratot a *Betyárvilág a Dél-Alföldön II.* részében ismertetjük.)

akkor megindult a levéltári kutatás, amely a megmaradt büntetőperek, egykori újságcikkek alapján igen hitelesen tárta föl a betyárvilágot, elúszva belőle a közben ráragadt romantikát.³

Ezen betyártörténetek jelentős részén ugyanakkor jól érzékelhető az egykori szépírók, költők és újságírók által közölt, kiszínezett, eltúlzott romantikus írások hatása, amelyet már Petőfi Sándor ébresztett, majd igen szerencsétlenül járult hozzá Jókai Mór: *A lélekidomár*, ill. Móricz Zsigmond a *Rózsa Sándor* c. regényével, amelyben a rablóból népi, sőt nemzeti hőst faragott. (Igaz, hogy az utóbbi írónk a harmadik, befejező részt nem írta meg, nem tudhatjuk tehát, milyen erkölcsi ítélettel fejezte volna be *legendaregényét*.)

Küllös Imolát idézzük: „*Móricz regényének első része nem is szól másról, mint hogy Rózsa Sándor a szegények szószólója és pártfogója. Áldják is érte mindenütt a nevét.*”⁴ Dobos Ilona fogalmazta: „*A nemzeti elnyomás ellen küzdő betyárt nálunk Rózsa Sándor személyesíti meg, aki részt vett az 1848-as szabadságharcban.*”⁵ Szabó Endre írta: „*Amire Móricz törekedett, az volt, hogy egy hatalmas freskóvá fogja össze azt a kort vagy korszakot, amelyben még a betyár is felmagasztosul.*”⁶

A két világháború között ünnepelt, a kommunizmus közel fél évszázada alatt teljesen elhallgattatott vásárhelyi író, Bibó Lajost⁷ idézzük Móricz Zsigmonddal kapcsolatban, aki mikor átvette „[...]a Kelet Népe szerkesztését, s kért, hogy írjak a folyóiratocskába. Majd azzal a tervvel állt elő, hogy ő Rózsa Sándorról regényt akar írni, és ismervén az én néhány elbeszélésemet, betyártörténetemet, arra próbált rábeszélni, hogy rendelkezéseimre bocsátja [a] Rózsa Sándor életére vonatkozó tárgyi adatokat, de írtam én meg a regényt.

*Én a kérést azzal hátrítottam el, egész őszintén beszéltem, hogy én Rózsa Sándort nem tartottam sohasem előkelő betyárnak, és én nem rokonszenvezek vele, így nem is hiszem, hogy sikerült regényt tudnék róla írni. Ne felejtsek el ugyanis, hogy a betyárvilágban is igen széles skálájú ranglista volt. Például alulról fölfelé volt a **haramia, az útonálló, a zshivány, a lóköltő, a szegénylegény, a betyár;** és az arisztokrácia: a **futóbetjárok**. Szándékosan hagytam ki a **kapcabetyár** szót, mert én Rózsa Sándort kapcabetyárnak tartottam, a róla való ismereteim alapján.*”⁸

³ Szabó F. 1964.

Szenti T. 1979. 125-135.

Szenti T. 1980. (Valóság 7. 89-98.)

Szenti T. 1981. Cs. M. Hírlap. Jan. 6-15. (9 részletben). Stb.

Még a tokiói egyetemről is érkezik egy japán kutató: Minamizuka Shingo professzor, aki jól beszéli a magyar nyelvet, és többek között a Csongrád megyei levéltárakban, főleg Szentesen kutatja a betyárbüntetéseket. (Lásd: Vécsey Ágnes: *A japán professzor esete az alföldi betyárral*. Reggeli Délvilág, 1992. febr. 4.)

⁴ Küllös I. 1988. 148.

⁵ Dobos I. 1977. 1:280.

⁶ Szabó E. Cs.M.H. 1971. szept. 12.

⁷ Semmi köze Bibó Istvánhoz. Gyakran összekeverték őket, és az Aczél-korszakban Bibó Lajos István névrokonának politikai magatartásáért is vétlen bűnhődött.

⁸ Szenti T. 1999. 70-71.

A betyárok rangsorolása igen változatos, a legtöbb szerzőnél más, ezért ezzel itt nem is vitatkozunk.⁹ Megjegyezzük viszont, hogy Rózsa Sándorral és *szabadcsapatával* még Kossuth sem bírt. Ismert tény, hogy Kossuth első alföldi toborzó útján, 1848. okt. 3-án Hódmezővásárhelyen fogalmazta meg a „*bűnbocsánati hirdetményét*”, amelyben Rózsa Sándornak és betyártársainak kegyelmet adományozott, ha a szabadságharcban népünk oldalán harcolnak. Csakhogy Rózsaék egy-két látványos győzelmük után fosztogatni kezdtek. Azt a népet támadták, amelyből maguk is vétettek, akit védelmezniük kellett volna. A bűnöző banda még 1848 karácsonya előtt magától föloszlott, mert alkalmatlan volt minden katonai és társadalmi fegyelmet kívánó, tisztességes cselekedetre.

Fodorka Elek szamosújvári királyi országos fegyintézeti tanítónak Rózsa Sándor személyét illető összeállításából röviden így mutathatjuk be a rablóvezért:

1813 körül, Szegeden, törvényes házasságból született. Analfabéta volt. 1841-ben kezdte a betyárkodást Varga János kirablásával. 1869-ig ténykedett. 60 kitudódott bűnesete ismert, ebből egy rablógyilkosság. A szegényt nem szánalomból kímélte, hanem azért, mert onnan nem volt mit rabolni. A pusztapéter-félegyházi vasúti vonalon az utasokat fosztotta ki. Amikor az ókanizsai síneket fölszedte, a vonaton utazó század vadászkatona javát lelőtte, Sándor térdét egy golyó roncsolta. Rablógyilkossága miatt kötélre ítélték, de ezt 20 évig tartó börtönre változtatták, csakhogy a Csillag börtönből megszökött. 1869. jan. 12-én másodszor is kézre került. Szamosújvárra 1873. máj. 5-én került, az 1267. törzskönyvi számon. Hatvan éves, nőtlen, anyja Szegeden élt. Szamosújváron halálra ítélték, de ezt „Ő Felsége” életfogytiglanra változtatta. A börtönben szabó mester. A börtönudvaron a galambokat eteti. Morózus, a fegyenc társaival nem barátkozik. 1878. nov. 22-én tüdővészben meghalt. Fejét dr. Lenhossék tanulmányozta. Egyetlen, 8 forintért elkelt suba maradt utána.¹⁰

Dobos Ilona és Kriza Ildikó írta róla: „[...]Alig 23 évesen egy nem bizonyított váddal került a szegedi börtönbe. Szökése után futóbetyárrá lett és a véres, hírhedt betyárkalandok sokasága kapcsolódott nevéhez.” A szerzőpáros szerint 1848-ban a délvidéki harcokban fegyelmezetlenségük miatt, a szabadcsapatát föloszlatták. „Már életében legendás mondai alakká nőtt. Egy pandúrszázados kém jelentése is idealizált hőssé avatja. Irodalmi és ponyvafeldolgozások már életében valótlan események egész sorát neki tulajdonítják[...]”¹¹

Szent-Györgyi Katalin azt írta a betyárokról szóló irodalom befolyásoló szerepéről, hogy bennük „[...]a hazaiakkal együtt nemzetközi, más európai országokból átkerült, a romantikához tapadt eszmék ismerhetők fel.”¹²

A XIX. sz. utolsó évtizedeiben elindult a betyártörténetek gyűjtése, nem egyszer kitalálása, amelyeket kinyomtattak, és mint *ponyvairodalmat* széles körben terjesztették. Mivel ezek

⁹ Tisza Miksa kötetében a *tolvajok* és *betyárok* osztályozásáról 1868-ban ezeket találjuk: *Rablók*: leg-
aljasabb gonosztevők. *Tolvajok*: főleg jószágot loptak, és átbélyegezték. *Kapcabetyárok*: minden in-
góságot elloptak, amit találtak. *Futóbetyárok*: megugrott katonák, kis tolvajok, akik főleg útonállás-
sal foglalkoztak, és nincs állandó garázdálkodási területük, vándorolnak. Katona Imrét idézzük: „A
magyar nyelvben a törvényen és társadalmon kívüli életre kényszerült személyeket többféle névvel is
illetik: bujdosó, duhaj, dúló, járkáló, szegénylegény stb., ezek közül kétségkívül a **betyár** szó és kü-
lönféle képzett vagy összetett alakjai (betyárkodik, betyáros, betyárság – betyárbecsület, betyárélet,
betyárvilág, betyárvirtus – futóbetyár, kapcabetyár stb.) a legismertebbek.” Katona I. 1973. jún. 15. p.
Lásd még: S. Nagy A. 1975. 490. p., ill. Szent-Györgyi K. 1976. 94. p.

¹⁰ Tisza M. 1913. 195-199.

¹¹ Dobos I.–Kriza I. 1981. 4: 381-383.

¹² Szent-Györgyi K. 1976. 86.

filléres árucikkek voltak, gyakran a szegényparaszsághoz, városi, tanyai iparos réteghez is eljutottak.¹³ Az elolvasott történeteket néhány nemzedék múlva saját kultúrkincsükbe beolvasztották, és az unokák már gyakran úgy adták elő, mintha azok valamelyik ősről megtörtént, igaz események lennének. A kettősség tehát: a szöveg megmerevedése és torzulása egyaránt jellemző ezekre a betyártörténetekre.

„Figyelmesen olvasva egy-egy »igaz-történet« szövegét, az ember szinte hallja a beszélőt[...]

Az idézett példák között helyet kapott egy-egy ponyvakötetben megjelent vers is. Ezzel egyrészt érzékelteni akartam, hogy a verselőnek mennyire sikerült eltalálni a népköltészet hangját, ízlését, tehát mindazt, aminek nyilvánvalóan a ponyva a forrása a szájhagyományban. Másrészt megfordítva: sok esetben a népinek nevezhető betyárdal vagy ballada legkorábbi változata ponyván látott napvilágot, s ezáltal vált országosan ismertté. A ponyva tehát, mint kultúraközvetítő csatorna adott is a folklórnak, és merített is belőle” – írta Küllös Imola.¹⁴

Hódmezővásárhely az 1450-es évek közepétől oppidum. A mezővárosi rangot akkor kapta, amikor Hunyadi János birtoka volt. Ettől kezdve a kor által eltűrhető szintig, más-más nevek alatt ugyan, de településünkön volt olyan birtokos réteg, amely *gazdaként* élt. Így alakult ki a XVIII. sz. végére az erős *gazdatudat*, amely meghatározta a mezővárosi lakosság egyik jellegzetességét. Fő jellemzője a birtok védelme, gyarapítása volt, amelyet kivételes földszerepet jellemzett. A két világháború között még több családban élt a pogány kori *Földanya* tisztelete is, amely teljesen elfogadott volt a módosabb parasztokra jellemző, egyházi tisztséget viselő, református presbiterek között is. Ebből a magatartásból következett, hogy itt a magántulajdon nagyobb szentségként élt, mint más tájak népességénél. Aki a tulajdont megsértette, csorbította, eltulajdonította, az élet elleni bűncselekménnyel azonos tettet követett el; nem véletlen, hogy a XVIII. században a lólopást akasztással torolták meg¹⁵. Szent-Györgyi Katalin írta, hogy az USA-ban: „[...]a legnagyobb törvényszegés a ló- és marhalopás volt.”¹⁶

Ez a magatartásforma jelzi, hogy a betyárokat a tanyás gazdálkodást (ill. az outlawokat a farmgazdálkodást) folytató lakosság körében nagyon nem szerették! Félték tőlük, kényszeredetten közösködtek velük, legfőlőbb az életük mentése érdekében nem adták föl őket, de amint erre módjuk nyílt, följelentették vagy megtorolták a rajtuk esett sérelmet, illetve birtokukban tett kárt.

Vizsgáljuk meg részletesen ezt a fontos témát: hogyan vélekedtek a betyárokról az írók, a kutatók és a nép fiai? A feudalizmus, de az utána következő félfеudalizmus is, egészen a kiegyezésig még az egyszer megtévedt emberrel szemben is csak a megtorlást ismerte, de a megbocsátást nem. Aki vétkezett, azt kitaszították a társadalomból, és az lecsúszott. Munkát nem kapott, gyakran a településről is kikergették. Önfenntartásához előbb-utóbb lopásra vagy rablásra kényszerült.

¹³ Ebből a szempontból Szegeden Engel Adolf nyomdájá, Hódmező-vásárhelyen Török Pál kiadása és terjesztő tevékenysége ismert. (Lásd: Szentí T. 1985. 26-27.) Az ismertebb dél-alföldi betyártörténetek néhány kiadványát említjük:

Fodor Béla („A nép számára írta Népbarát”): *Ráday Gedeon élete*. (Év nélkül.)

Rió vagy Békefi Antal álnevek alatt Palotás Fausztin: *Sötét idők. Történetek a szegedvidéki betyárvilágból gróf Ráday korában* alcímen, Szeged, 1887. Engel Adolf Műintézete.

Név nélküli szerző (de Juhász Gyula és Péter László kutatásából tudjuk, hogy Tömörkény István): *Betyárlegendák*, 1898.

¹⁴ Küllös I. 1988. 7.

¹⁵ Cs.M.L. H.L. Prot. Jud. 1 kötet (A.1.I.) 1735. Xbr. 7.

¹⁶ Szent-Györgyi K. 1976. 88. (Az USA-ban ez elsősorban a polgárháború utáni időszakra értendő.)

Példa erre Eötvös József máig élvezetes regénye, *A falu jegyzője*. 1845-től kezdi közölni, mikor a feudalizmus az utolsó éveit éli. Bár a történet kitalált helyeken, fiktív személyekkel játszódik, mégis tipikus atmoszférát teremt az embertelen társadalom bemutatására. Hová is tehetné a cselekményt színterét, mint Porvára vagy Tiszarétre, vagyis a máig mostohán kezelt és lenézett Alföldre, amelyet egyes történészek korunkban is pejoratív módon Barbarikumnak neveznek, hiszen tőle térben és időben nemcsak az előkelő római Pannónia van távol, de az a Dunántúl is, amely máig közelebb esik Bécshez és Nyugathoz, mint a szarmaták, hunok és avarok pogány földje, ahol leginkább kialakult a betyárkodás. Itt válik Viola, a regény egyik gazda főszereplője is zsvánnyá, akit a kor paraszti származása miatt rabszolgaként kezel, és ha ellene fordul, azonnal kíméletlenül büntet. (Elgondolkodtató, hogy esetleg irodalmi előképe-e ő a Molnár Ferenc-i Nemecek Ernőnek vagy a Móricz Zsigmond-i Nyilas Misinek?)

A korrajzhoz a regényszereplők neve is hozzájárul: Cifra, Csavargós, Macskaházy, Nyúzó, Sáska, Kenyész nem éppen bizalmat ébresztők. Eötvös a kor Tiborcát pedig így jellemzi: „*Viola nemrégiben még jó módú gazda volt, de most, hogy nem nézhet gazdasága után, egészen elszegényedett. Marháit és gazdasági eszközeit rég elszedték, telke parlagon hever, ami egyéb megmaradt vagyonából, azt ma vitték el a végrehajtók, úgyhogy az asszony egészen elhagyatva, segítség nélkül kénytelen súlyos betegségében gyermekei között.*”¹⁷

Az igazságtalan társadalommal összeütközött, és bujdosásra kényszerült, majd zsvánnyá vált Viola egyik párbeszédében így panaszkodott: „*[...]Kevésbé fognak-e büntetni, ha azt mondom, hogy nem saját akaratomból lettem zsvánnyá, hanem kénytelenségből? Hogy soha nem bántottam senkit, csak amikor védekeztem?*

[...]Mit ér, ha elmondom mindazt az ocsmányságot, amelyet rajtam elkövettek?! El kellett volna tűrnöm a pálcáztatást? Meg kellett volna csókolnom a hóhérok kezét, vagy éppen ott kellett volna hagynom a feleségemet vajúdása közben, amikor a nagyságos asszony Porvára akart kocsizni velem?! Haszontalan paraszt létemre hogy mertem szeretni a feleségemet, hogy merészeltem ellenállni, amikor a szolgabíró azt parancsolta, hogy húzzanak le?! Ugye, teins urak?! Én bolond, nem gondoltam, hogy a szegény ember kutya, akit az verhet és üldözhet, akinek tetszik! Itt vagyok teins urak, akasszanak fel!

– *Meg is lesz!* – mondta haragosan Zátanyi. – *Vakmerő ellenszegülésedet, úgy látszik, még most sem bántad meg! Két halált érdemelnél érte!*”

*

Kik tartoztak tehát a betyárok közé?

1. A munkakerülő, henye életet élő semmirevalók, akik minden társadalomban megtalálhatók és mások zsírján élösködnek. Ezt a szubkultúrát a nép sohasem szerette.
2. Szegénylegények, akiket a társadalom kizsákmányolt, elnyomott. Hiába dolgoztak, annyit sem kaptak, hogy magukról, családjukról szűkösen gondoskodni tudjanak, ezért életmódjukat gyakran föladták, és valamelyik rablóbandához csatlakoztak. Ettől kezdve senki sem segítette őket.
3. A megbotlottak, a társadalom valamilyen törvényét megsértők, akiket ezért kirekesztettek, és elfordultak tőlük. A nép is nagyon kegyetlen tud lenni! Bizonyosságul említjük a boszorkánypereket, amelyek legtöbb áldozata a primitív irigységből következett. Ehhez társult a tájékozatlanság, a falusi elmaradottság. (A pörök nem egy tanúja és vádlottja még a XIX. sz. végén is csak *keze vonásával* tudta a nevét „aláírni”).

¹⁷ Eötvös J. (1845) 1978. 47.

4. A hosszú császári katonáskodásból megugrottak. Nagy Czirok László írta, hogy ezeket kezdetben a nép segítette; különösen az 1848–49-es szabadságharcban részt vett és üldözött embereket, az önkényuralom alatt bujdosókat is, de amikor betyárokká váltak, 1860-tól a nép véleménye is megváltozott róluk.¹⁸
5. A pásztortréteg egyes tagjai, akik megszokták a szabad életet, és képtelenek voltak a társadalmi alkalmazkodásra.

Ezek után válaszolnunk kellene arra a nehéz kérdésre, hogy kit tekinthetünk betyárnak? Erre azért nehéz a felelet, mert a kutatók koronként, társadalmi rétegenként, és személyenként egyes ideológiáktól befolyásolva (fertőzve) más-más szemlélettel fogalmaznak. Éppen ezért alábbi soraink is csak kísérletnek számítanak.

Számunkra betyárnak számítanak azok, akik akár önhibájukból, akár mások, vagy az egész rendszer szorongatása következtében a társadalomból kiszorulnak, magatartásukkal ellene fordulnak; az alapvető együttélési normákat mellőzik, és dologtalan életmódjukkal, majd kártételükkel embertársaik életét nehezítik vagy elveszik. Az már mellékes, hogy mindezt lovon, kocsin vagy gyalog járva végzik-e; egyedül, avagy bandában tevékenykednek. Szegényt vagy gazdagot fosztanak-e ki, illetve bántalmaznak.

A betyár meghatározására jó példát találtunk Szent-Györgyi Katalin tanulmányában. A betyárságot megelőző élet vizsgálata során kimutatta, hogy *„A magyar anyagban főleg olyan mozzanatokra akadunk, melyek magyarázatként a leendő betyárt ért sérelmeket és igazságtalanságot hangsúlyozzák. Néha a katonaság elől szöknek és bujdosnak, néha az osztrákok iránti gyűlölet készíti őket a »szabad« életre. Máskor gazdájuk rossz bánásmódja miatt lesznek betyárokká. Vagy azért, mert gazdag lányba lesznek szerelmesek, és így kerülnek társadalmilag lehetetlen helyzetbe.”*¹⁹

*„Egy-egy alak számbavételénél alapvető kritérium számunkra az, hogy a hagyományban idealizálódott és ugyanakkor a valóban létező társadalmi rendben törvényen kívül álló legyen” Az angol nyelvben latin kifejezést használnak a megítélésükre: „civiliter mortuus”, akik „jogi szempontból már nem élnek”. Végül összehasonlítást tesz a magyar és az amerikai betyár között: „Mind a két kifejezés, a »betyár« és az »outlaw«, jelölheti azt a személyt, aki tudatosan él a törvényen kívül vagy a fennálló törvényekkel ellenkező tevékenységből.”*²⁰

Négy Csongrád megyei levéltár²¹ és a Szegeden őrzött Csanád vármegyei levéltár egyes részeit, vagyis több ezer büntetőpert, jelentést vizsgáltunk át, amelyek tele voltak betyár-bűnökkel²². Egy sem igazolta azt, hogy itt a betyárokat szerették, támogatták volna. A nép megbélyegzésül még ragadványnévvel is ellátta őket. (Ezek nem a közismert *aratóbetyáro*kra vonatkoztak.) Dr. Böszörményi Ede hódmezővásárhelyi református lelkipásztor az egyházi anyakönyvekből vett, és tanulmányunk számára átadott adatokat talált: *„Betyár Horváth Mihály 2 napos Mihály fia 1808. jan. 25-én elhunyt.”* Vagy: *„Betyár Nagy Mihály 32 éves koldus 1825. dec. 31-én meghalt.”* (Mindkét adat a halotti anyakönyvekből való.)

¹⁸ Nagy Czirok L. 1965. 21.

¹⁹ Szent-Györgyi K. 1976. 93. (Megjegyezzük, hogy ez utóbbi szempont Vásárhelyen nem mutatható ki.)

²⁰ Szent-Györgyi K. 1976. 85.

²¹ Szegeden a Csongrád Megyei és a Szeged Városi, Szentesen és Hódmező-vásárhelyen a Városi Levéltárakat.

²² Ezek feldolgozását megkezdtük. A közlésük néhány éven belül várható. Az első része bevezető tanulmány lesz, második része a gyűjtött perekből összeállított kresztomátia. (Jelen kötetünknek az alcímében ezért adtuk a III. rész megjelölést.)

Szenti Józsefné Szenti Terézia²³ adatközlőnk levélben írta: „Azt hallottam a betyárokról, mikor Sándort²⁴ felakasztották, kiabálták:

»Sándor, Sándor juhót lopott,
Az akasztófára jutott!«

És amikor csüngött az akasztófán, az arra járó emberek kocsival, ostorral megcsapkodták.”

Ilyen „szeretet” fűzte a vásárhelyi gazdatársadalmat a betyárokhoz. Tévedés lenne azt hinni, hogy a jelenség csak városunkban élt. Szerte az Alföldön megtalálható, ahol gazdák éltek, és volt félténivalójuk. Még az egyszerű, nagyon szegény, és szomorú sorsú Veszelkáné Gémes Eszter is így írt a „népi hős” Rózsa Sándorról²⁵ 1968-ban Balástyán:

„Ki nevezte ki Rúzsát hősnek? A nép nem! Annak elég volt 40 év rettegés. Ha a kutya elugatta magát: Jaj, a betyárok! Ha egy kis pénzt árultak, menekülni kellett vele éjjelre, de elmentek azok nappal is érte. A vásárosok már csak egy bandában mertek menni, de még úgy is kifosztották őket.

[...]még 67-ben is fel lett nekik a munkaalkalom ajánlva, de nekik csak a gonosz cselekedetek kellettek[...] Éltek lopottból, tobzódtak, nagy, erős ökleiket gyilkosságra használták, az ügyetlenebb, a gyengébb leteperésére. Az ilyen embert semmiképp sem nevezhetjük hősnek, csak rablógyilkosnak[...]”²⁶

Megjegyezi még, hogy a betyárok „Kossuth kurvának” hívták a velük nem rokonszenvező nőket. A Dél-Alföldön olyan nagy volt a Kossuth-kultusz, hogy a legtöbb településen Kossuthot „Kossuth apánknak” nevezték. Vagyis vidékünkön ő az atyával, a gazdacsalád legtiszteltebb tagjával, a családfőjével azonosult. Hasonló tisztelet járt ki az édesanyának is. Ölni tudtak azért, ha e két családtagot, azaz a szülőket az egyik legalpáríbb kurva kifejezéssel illették. Az emberek nemzeti érzését is sértette ez a becsméreítés, mivel 1849 augusztusa után az osztrák katonák az üldözött szabadsághősöket keresték úgy mint „Kossuth kutyák”-at. Valószínűleg innen eredt és „ferdült” tovább a kifejezés a mocskos szájakon. Költői a kérdés, milyen ember lehetett az, aki a nép által nagyon tisztelt szülőket és Kossuth nevét összekötve „kurvázott”? Szemükben olyan cselekedet volt ez, mintha valaki belének salakanyagát szertartás közben az oltárra, vagy az úr asztalára ürítette volna.

Jellemző képet festett N. Bartha Károly is Rózsa Sándor bandájáról. „Tóvölgyi mester élet-sorsának áttekintésével” (403-404. p.), aki „Rózsa Sándor bandájával találkozik.” (404. p.) Öreg mestere: Vichnalek Vencel mesélte el kalandját: „Egylovas kocsiján reszelővel vásárra ment egymagában Szegedről Hódmezővásárhelyre. Útközben ráesteledett és eltévedt a pusztában. Világosságot látva arra tartott.”

Emberük bográcsban főztek a földön, és éjszakára ott marasztották. Elmondták, hogy ők Rózsa Sándor emberei. Amikor reggel eleresztették, megfenyegették, hogy el ne árulja a pandúroknak, amit látott és hallott, mert az életével fizet. Hazafelé Vásárhelyen aludt, mert nem mert csak nappal visszamenni Szegedre.²⁷

²³ Nem *vérokonság*, csak véletlen *névrokonság* volt a házastársak között. (Adatközlőnk lakása: Hódmezővásárhely, Völgy u. 2. sz. alatt volt.) Vásárhelyen száznál több Szenti nevű ember él. Jelentős részük már nem tart egymással rokonságot.

²⁴ Nem derült ki, hogy melyik Sándorról volt szó. Az bizonyos, hogy Vásárhelyen több Sándor keresztnévű betyár is élt 1700–1880 között. Közülük nem egyet felakasztottak, így Sándor cigányt is; legvalószínűbb, hogy ez a történet róla szól.

²⁵ Ahogy Veszelkáné is ejtette és írta nevét, vidékünkön a betyárvezért nem Rózsának, hanem **Rúzsá-**nak hívták.

²⁶ Veszelkáné Gémes E. 1981. 7-8.

²⁷ N. Bartha K. 1950. 401-412.

Szűcs Sándor a romantikus betyárképtől nem mentesen írta:

„*»Igaz betyár a Sós Pista,
Pandúrok szomorítója,
Szegények pártfogója,
Pásztoroknak jó barátja.*»

Így emlékszik a hagyomány a többi »igaz betyár«-ra is. Jót tettek a szegényekkel, barátkoztak a pásztorokkal[...]” De az alább írt mondatainál kibújt a szög a zsákból:

„*Öreg adatközlőim, valamikori számadók, egybehangzóan vallották, hogy: »Amelyik pásztor jobbat nem nyújtott a betyároknak, nem maradhatott meg a pusztán, annyi kárt vallott. Elhordták előle a jószágot*«[...]»²⁸

Szent-Györgyi Katalin a Mexikó és Texas határán tevékenykedő outlaw-okról írta: „[...]többen fosztogatják a gazdagokat, védik a szegényeket.”²⁹ Még egy verset is idéz: „*Jesse James balladája*” címmel:

„*Jesse was a man, a friend to the poor,
(Jesse ember volt, szegények barátja)
He never would see a man suffer pain[...]
(Sohasem tűrte, hogy embert lásson szenvedni[...])*”³⁰

Ezek a sorok is jelzik, hogy az amerikai folklórban épp úgy idealizálódott és romantikussá vált a megítélésük, akár a hazai betyáriradalomban. Szent-Györgyi Katalin vizsgálta, hogy milyen tulajdonságokkal ruházták föl őket. „A XIX. századi magyar betyárnál a bujdosás motívuma még megtalálható, de már maga választja a betyáréletet, még ha kényszerítő körülmények hatására is.”³¹ Továbbá: az egymáshoz való hűség és összetartás jellemzi őket a bandában. „[...]rendkívül büszkéek, különösen a függetlenségükre és a betyárbecsületre. Humanitásuk abban nyilvánul meg, hogy nem vérszomjasak. Kérkedő, verekedő vonásaik azonban közelebb hozzák őket az Egyesült Államok tradíciójában ismert outlaw-okhoz.”³² Vallásosak. Pl. Rózsa Sándor állítólag rendszeresen imádkozott és megtartotta a böjtöt. „Viseletük a pásztorokéhoz hasonló, bár valamivel cifrább, »gazdagabb«.”³³ Ahogy a fáraókhöz hozzátartozott a mellükön keresztbe tett kezükben fogott jogar és korbács, a magyar betyárokhoz attribútumként a karikás ustor tartozott. Próbátétellel kerülhetnek a bandába. Urakkal vacsoráznak vagy a pandúrokat halálra etetik. (Mint majd olvasni fogjuk, a Hódmezővásárhelyen gyűjtött betyártörténeteink között mindkét motívum előfordul, utóbbit erős paprika kényszerrel történt fogyasztása válthatta ki.) Gyakran viselnek álnevet vagy kapnak ragadványnevet. Olykor kegyelmet kapnak. Börtönben való sínylődés, az elfogatásukkor bekövetkező halál vagy bitófára kerülés is jellemzi őket.³⁴

Ugyancsak jellemző rájuk a nagyfokú agresszivitás, összeférhetetlenség, verekedés, dühöngés is, és ebben nincs eltérés az amerikai outlaw-októl, hiszen ilyen volt például „[...]a már

²⁸ Szűcs S. 1969. 83.

²⁹ Szent-Györgyi K. 1976. 89.

³⁰ Szent-Györgyi K. 1976. 90.

³¹ Szent-Györgyi K. 1976. 93.

³² Szent-Györgyi K. 1976. 95.

³³ Szent-Györgyi K. 1976. 96.

³⁴ Szent-Györgyi K. 1976. 97.

gyermekkorában is féktelenül lövöldöző Billy, the Kid”³⁵ Érdekességként említjük, hogy börtönben, agresszivitásukról hírhedt férfi raboknál kromoszómavizsgálatot végeztek. Tudjuk, hogy a férfi nemiséget az Y kromoszóma jelzi. Ezeknél a „nagyon férfias”, kegyetlen embe-
reknél két Y kromoszómát találtak. (A dolog viszont úgy nem igaz, hogy minden férfi bűn-
zőnek két Y kromoszómája lenne.)

Nagy Czirok László alaposan ludas a betyárokról terjesztett romantikus kép megrajzolásában. A csongrádi származású Bogár család: János a nagyapa, Imre a fia, és ennek két fia: Imre és Jakab Bócsa-pusztán telepedtek le.³⁶ Róluk írta: „*Rablásaikat apránként és oly mértékben kezdték, ahogy azt számukra a szükség parancsolta. Akkor is csak az uradalmakat, nagybér-
lőket s a gazdagokat zsarolták, de a szegényeket nem bántották.*” Egy mondatból lejjebb ismét kibújik a szög a zsákból: „*Lassan a Bogárok is elvadultak, nem egyszer erőszakoskodtak is.*”³⁷

A címeres vagy lovasbetyárról így fogalmazott: „*Minthogy pedig a szegény, elesett embere-
ken több esetben segítettek, csak a gazdagokat sarcolták és csak olyan helyeken raboltak,
ahol arra – a nép vélekedése szerint – rá is szolgáltak, és hogy vér a kezükhöz inkább csak
árulás vagy ellenállás esetén, egy-két esetben tapadt, nem csodálkozhatunk, hogy népiünk jó
részének rokonszenve kísérte őket útjaikon.*”³⁸

S. Nagy Anikó szintén ezt az ideológiát vette át, anélkül, hogy a levéltári büntetőpereket és a
hirdetőkönyvekben lévő esetleírásokat, valamint a kiadott körözéseket áttanulmányozta volna.
A betyárok „*A szegényeket nem bántották, a gazdag kereskedőket, nagygazdákat, földes-
urakat fosztották ki. A magántulajdon görcsös féltése, és a nincstelenség gyűlölete öltött testet
a betyárok és a gazdagok ellentétében. A betyár bátran fogott, ha kellett, fegyvert is, neki nem
volt veszténivalója. Annál több félténivalójuk volt a vagyonosoknak[...]*”³⁹; és így tovább...

Ezek nem történettudományi vélekedések, hanem a reformkori romantikába⁴⁰ 1945 után be-
szívárgott marxista ideológia része. Amikor bűnnek minősül a becsületes munkával szerzett
vagyon, és egyfajta értéket jelent a nincstelenség. Az 1950-es, 1960-as években hallottunk
olyan előadást, olvastunk olyan cikket, ahol a gazdag elnyomóik felett a szegény népnek
„igazságot szolgáló »hős« betyárokat” a munkásmozgalom „előfutárainak” minősítették.
Ez a „betyárkép” a politikai befolyás következménye; és az eredeti levéltári bűnperekben
tájékozatlan kutatókba olyan mélyen beivódott, hogy egyrészt ezt a történelmietlenséget el-

³⁵ Szent-Györgyi K. 1976. 90. (Életéről filmet is készítettek, amelyet magyarra szinkronizálva láthatott a tévézők sokasága. *Billy, a Kölyök* a mi Rózsa Sándorunkhoz hasonló figura.)

³⁶ Tisza Miksa egyébként azt írta, hogy Bogár János 5 fiával: Jakabbal, Miksával, Imrével, Sándorral és Jánossal élt. Hozzájuk csatlakozott Dönti Péter és Baski Gyuri. Elsősorban a Duna-Tisza közén raboltak. Katona Imre fogalmazta: „*Teljes nevén Bogár Szabó Imre Pest megyei születésű, csongrádi lovasbetyár volt. Apja, fiútestvérei, unokabátyja és egész baráti köre betyárkodásból élt, legtöbbjük hasonló sorsra jutott, mint a balladahős, akit mindössze félévi betyárkodás után fogtak el és akasztottak fel fiatalon: húszéves korában. A kivégzés Pesten, 1862. júl. 19-ének kora délutánján történt az Üllői úti dombon. Nagy tömeg volt szemtanúja ennek a jelenetnek.*” (Katona I. 1973. jún. 19. p.) Megjegyezzük: nem véletlen, hogy szinte az egész család férfi tagjai betyárkodtak. A családban a meghatározó egyéniségek, a „vezérek” magatartása, a környezet, amelyben éltek *modellként* szolgált és öröklődött. Számukra ez volt a „követendő példa”, még akkor is, ha ez az életük elvesztéséhez vezetett. Egyébként a Bogár Imréről szóló „*[...]legkorábbi feljegyzés Szájából való, 1882-es közlés[...]*” – írta Katona Imre (1973. jún. 21. p.).

³⁷ Nagy Czirok L. 1965. 133.

³⁸ Nagy Czirok L. 1965. 60.

³⁹ S. Nagy A. 1975. 489.

⁴⁰ Lásd: Dömötör S. 1930.

hitték, másrészt pedig egyes szakirodalmakban ragályként máig is terjesztik. Szintén más a nép egy részének idealizáló hajlama, és más a valóság!

Egyetlen levéltári példát említünk. Ezt a vásárhelyi népnek adták tudtul, és mindenkit meggyőzhet arról, hogy valójában kik is voltak a betyárok:

„1855^{ik} évi Mártius hó 25^{ik} [napján]

Héjja István helybeli lakosnak Csomorkányi útfélen eső tanyájára Mártius 22^{én} esteli 10. óra tájban 4. rablok menvén, mi után feleségét Juhász Katalint, ki 5. napos gyermek ágyas – az ágyból kihúzták, verték és Kínozták 300 p[engő] f[orin]tot bankjegyekben elvittek[...]”⁴¹

Tápay-Szabó Gabriella ismerethiánya ugyancsak segíthette a „jó” betyárkép kialakítását. Szeged erkölcsiségét vizsgálva ezt írta: „A bűnbeesett gulyásokból, csikósokból és bojtárokból lettek a betyárok. Ezek loptak, a jószágot néha erőszakkal elhajtották, de a városi levéltár bűnügyi jegyzőkönyveiben és aktáiban egyetlen adat sincs, hogy a XVIII. század folyamán valamely betyár egyéb erőszakosságot, vagy éppen gyilkosságot is követett volna el.”⁴²

Az általa jelzett fondok valóban nem tartalmaznak súlyos eseteket, hiszen ezekben még a szabad királyi város bírái sem mindig hozhattak ítéletet; ill. a fellebbezések a Királyi Tábláig is fölkerültek, és ezeket gyakran nem az eredeti, az ügyiratot elindító város levéltára őrizte meg; de ha legalább belenézett volna pl. a Károlyiak úriszékének (sedes dominalis) vagy a Csongrád Vármegye Törvényszékének (sedria) büntetőpereibe, folyóméterszám találta volna az aktákat, és a bekötött másolatokat, amelyek egy része a súlyos bűnöket tárgyaló betyárkodásokkal foglalkoztak.⁴³

Bármilyen szomorú, a szegénység mindig hordoz magában egy nem egyénre, hanem erre a rétegre szabott „társadalmi felelőtlenséget”, amelyben benne van a vagyonos elleni potenciális gyűlölet és támadás lehetősége, amely az erkölcsi rombolástól a gyilkolásig igen széles horizontú. Más kérdés, hogy a humánus embereknek és társadalmaknak éppen ezért kell a szegénységet megszüntetni, és nem fasisztoid módon gyűlölni! A szegényekkel szemben, a betyároknak csak a szerencsére alapozott szabadsága és az élete maradt, ezért könnyebben fordultak saját osztályos társaik ellen.

A gazdagság ugyanakkor nagy felelősség, erre éppen a Széchenyi család mutatott jó nemzeti példát az elmúlt két évszázadban. Helyi vonatkozásban hasonló volt a helyzet a vásárhelyi Nagy András János vagy Kovács Ferenc és Kovács József⁴⁴ esetében is. Valamennyien meg-

⁴¹ Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhely Városi Fióklevéltára.

Hódmezővásárhely város irataiból: „C” állag, 1001. fond. d. 1.–d. 10. Hirdetőkönyvek. Jelen idézetünk a d. 9. hirdetőkönyv („1855. jan. 7.–1856. apr. 6.”-ból való.) Továbbiakban: Hk. = hirdetőkönyvek.

⁴² Tápay-Szabó G. 1933. (*A pásztornép erkölcsi* 78-81.) 79. p.

⁴³ Az általunk jelzett periratok előbb Vásárhelyen voltak, jelenleg a Szenté Városi Fióklevéltárban található. (A Károlyi család úriszékének büntetőpereit az IV. A. 53. fondban, míg a sedria anyaga az IV. A. 21. fondban.)

⁴⁴ **Kovács Ferenc** (1823–1895) ügyvéd, politikus, az MTA tagja, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt vásárhely szolgabírója, 1867-ben alispán, 1881-ben országgyűlési képviselő. Kiemelkedő tevékenységet folytatott kulturális és szociális intézmények támogatása terén: 5000–5000 forintot adományozott a református főgimnáziumnak és a szeretetháznak. (Lásd: Hódmezővásárhely jelesei. 1974. 34.)

Kovács József (1830–1927) kőműves mesterből vált téglagyárossá, ill. függetlenségi politikussá. 1848-ban honvédnek állt, és végigharcolta a szabadságharcot. Egész életében küzdött a szegénység és a nyomor ellen. 1892-ben jelent meg *Magyarországi munkáskérdés* c. röpirata. Osztályos társai ezért elfordultak tőle. (Lásd: Jeles vásárhelyiek. 1993. 69.)

mutatták, hogy a rájuk bízott értékekkel miként lehet gyarapítani a közösségüket. A vagyon eldönti annak a csoportnak is a sorsát, amelyik a felhalmozásban segített. Döntés elé állít, hogy önző módon csak az egyéni gazdagodást kívánja-e fejleszteni, és korunk újjagdagának mecenatúráját nem ismerő, gyakran bünszövetséget alkotó világában harcot eredményez-e, vagy a társadalmi csoport, falu- városközösség fejlődését hozza-e létre?

Azon is el kell gondolkoznunk, hogy amennyiben a betyárokat *férfitas erőpróbáik* mellett, 1849 után *nemzeti érzelmek* is fűtik, miért nem támadtak meg egyetlen császári katonai egységet, akárcsak portyázó katonákat sem, akikkel virtusküzdelmet folytathattak, és akiktől fegyvert, ruhát, élelmiszert stb. rabolhattak volna. Legalábbis egyetlen dél-alföldi levéltári adat sem bizonyít ilyen cselekedeteket. Kiderül tehát, hogy ezek a rablók többnyire a védtelen néppel, tanyai családokkal szemben voltak „nagy hősök”, akiktől nem kellett félniük; illetve csak a kisebb létszámú, ügyefogyott, rosszul kiképzett csendlegényekkel, perzekútorokkal kerültek szembe.

A makói kerületi biztos 1849. november 30-án 422/1849. számon jelentést tett a makói közbátorságról Csanád megye makói kerületi biztosának. Ebben többek között így fogalmazott: „[...]a nép is vigyázóbb kezd lenni, bár üres kézzel kel gyakran vívni egyes tanyán lakó szegény gazdáknak fegyverrel ellátott gonoszok erányában[...]”⁴⁵

Még egy fontos példára is hivatkozunk. 9/1844. szám alatt, 1849. nov. 2-án Szegeden 1001. szám alatt kiadott rendszabályban⁴⁶ előírták, hogy *aki honvéd atillában, dolmányban, bundában, csákóban, sapkában vagy a nevezett ruhák jellemző zsinórokkal, paszomántokkal, gombokkal vagy pedig a lázadó sereget ismertető jeleivel lennének ellátva, azokat elfogatván, a ruhájukról a nevezett jeleket lefejtetvén, akképpen eresszék őket tova*. Milyen férfitas és nemzeti érzelmű, a pusztai, tanyai nép lelkületét híven tükröző ellenszegülésnek minősült volna, ha a betyárok hordozták, ill. őrizték volna a szabadságharc említett *attribútumait*, ahogy a nép még évtizedekkel később is ezt tette. Ugyanakkor a szegedi várban, az 1860-as években Rózsa Sándorról és bandájáról készült eredeti fotókon⁴⁷ többnyire subába, pásztor szűrőbe, kisbundába, bőrbekecsbe öltözött marcona arcú rablókat láthatunk. A dél-alföldi betyárokról egyébként is a legkevésbé lehetett elmondani, hogy cifrán öltözködtek volna, hiszen ruhájuk tipikusan hétköznapi pásztorviselet volt.

A betyárok védelmében általában még megjegyzik, hogy erőteljes volt bennük a *szabadság-érzetük*, ezért nem bírták például a feudalista kötöttségeket. Munkált bennük az igazságérzet, és ha a társadalom nem, akkor ők szolgáltatnak igazságot. Ismét költői a kérdés: vajon mi az „igazság”, és kinek az igazságát képviselték? Mert az, hogy loptak, raboltak, gyilkoltak, a mai értelemben vett igazságszolgáltató *terminátorként* léptek föl, ez az emberélet és a magántulajdon semmibe vételét jelentette, amely az emberi együttélést szabályozó bibliai tíz parancsolat közül is többbe ütközött.

Találkozni fogunk a Szabó-testvérek anyjának munka nélküli vagyonszerző magyarázatával: „öt ujjal köll szörözní” – vallotta, vagyis „amit a szemed meglát, azt ne hagyja ott a kezed”. Tipikus bűnöző fölfogás ez, amelynek az a legnagyobb társadalmi veszélye, hogy az emberi

⁴⁵ Csanád megye császári és királyi főnökének irataiból. (A Csongrád Megyei Levéltárban, Szegeden őrzött dokumentumot a készülő *Betyárvilág a Dél-Alföldön* c. kötetünkben teljes terjedelmében betűhíven fogjuk közölni.)

⁴⁶ A *Betyárvilág a Dél-Alföldön* c. készülő kötetünkben a rendeletet teljes terjedelmében, betűhíven közöljük.

⁴⁷ Lásd: Magyar Néprajzi Lexikon, 1977. 1: 276-277. p.; és 1981. 4: 381. p.

életfeltételek megteremtéséhez szükséges alapvető termelő munkát tagadják meg. Az a gátlástalanság sem mellékes, hogy a rablással hány családot taszítottak kíméletlen nyomorúságba.

Milliók éltek a betyárokéhoz hasonló, nehéz körülmények között, akik súlyos gondjaik ellenére is megtartották emberi méltóságukat, és nem csatlakoztak a *szubkultúrához* csak azért, mert szegények és elnyomottak voltak. Az ő nevükben kell tehát visszautasítanunk a betyárok védelmében megfogalmazott megannyi igazságot nélkülöző teóriát. (Erről olvashatunk korábban Eötvös József: *A falu jegyzője* c. regényében, amikor az író a zsvánnyá vált, tehát lázadó Violát beszélgette egyéni sorsáról. Ugyanakkor megszámlálhatatlanul sok Viola élt, akik a türesükkel biztosították családjuk fennmaradását.)

Teljesen azonosulunk Küllös Imola egyik korábbi meghatározásával: „*Az egyszerű emberek akkor is a megálmódott, megszépített valóságról szóló betyármondákkal szórakoztatták egymást, amikor maguk is (vagy apjuk, nagyapjuk) ismerték a környéken tevékenykedő betyárt, kényszerűségből részesei voltak egy-egy kalandjának, ami közben a hideg veríték csorgott a hátukon a félsztől. Mert az igazságosnak, nagylelkűnek, a szegényeket pártolónak emlegetett betyárok a valóságban gyakran kegyetlenek, kiszámíthatatlanok voltak, s a velük való találkozásról jobb volt elfeledkezni, mint mesélgetni.*”⁴⁸

S. Nagy Anikó tanulmánya végén szintén elismeri, hogy „*A múlt század végén megromlott a betyárok és a nép közötti jó viszony. Megindult a hajsza a földért. A parasztság nagy része minden erejét vagyongyűjtésre ölte*”⁴⁹, egész élete keserves kuporgatás volt. Amint egy kis tulajdonhoz jutott, már nem látta szívesen a betyárokat. A pusztai tanyák kicsiny ablakaira rácsok kerültek. Az ajtókat jól beretesztették, két-három erős fával is. Éjjelre minden ütleget (botot, vasvillát stb.) bevittek a tanyába.”⁵⁰

A történelmi tévedés másik nagy hibája az lenne, ha a *betyárvilág*ot leszűkítenénk a szegényekből vált *zsványokra*. A betyárkodás kiterjedt az egész akkori társadalomra, beleértve a passzusszerző és hamisító hivatalnokokat; a helyi kovácsmestert, aki olyan billogvasat készített, amellyel az ellopott lábasjóság eredeti besütött tulajdonjegyét meg lehetett hamisítani; a gazdákból vált *orgazdákat*; a cinkos rendőröket, és az úri betyárokat, akiket vérük hajtott a kalandozásba.

A betyárokat legjobban a pásztorok „támogatták”. A juhászok, csikósok, csordások – a *kondások* és *csürhések* már nem, ők lenézett, a pásztortársadalom alját képező rétegnek számítottak – maguk is törvényt, megkötöttséget nem kedvelő, szabad életű embertípusok voltak, akik állataikkal lehetőleg a lakott településektől legtávolabb húzódtak, hogy ne zaklassák őket. Hozzájuk menekültek a megugrott katonák és az üldözött betyárok. Ezeket itt bújtatták, etették, hiszen fenyegetett helyzetben tartották jótevőiket, tehát legtöbbször kényszerhelyzetben váltak segítőtársukká.

Már a XVIII. sz. utolsó harmadától a betyár és a pásztor fogalma a hatóságok szemében kezd összeolvadni. Megannyi vásárhelyi hirdetőkönyvi bejegyzés tanúsítja, hogy a feudalizmus utolsó fél évszázadában, majd 1849-től a Ráday-korig a pásztorokat szinte úgy kezelték mint a betyárokat. Nagyon szigorú előírások tilalmazták, hogy bejelentés nélkül vendéget, ismeretlent, koldust fogadjanak; hogy háts lovát tartsanak, de utóbb már a nyeret is tilalmazták.

⁴⁸ Küllös I. 1988. 5-6.

⁴⁹ Már a kifejezés: „ölte” is jelzi, hogy a szorgalom, és az általa szerzett magántulajdon a bolsevik ideológiában elfogadhatatlan, csak a közös vagyon az „üdvözítő”. Így lehet a társadalmat primitív módon ideológiailag két részre osztani: támogatandó „szegény jókra” és üldözendő „gonosz gazdagokra”.

⁵⁰ S. Nagy A. 1975. 494.

Nem véletlen, hogy a folklórirodalmunk a betyár- és a pásztordalokat együtt említi, mint ahogy azokat népünk egyazon származásának érezvén, együtt költött róluk. Szent-Györgyi Katalin kimutatta, hogy az amerikai *outlaw* és a *cowboy* kapcsolata épp olyan szoros volt, mint a magyar betyáré és pásztoré.⁵¹

Főntebbi történelmi állításunkat, azt ugyanis, hogy a pásztorokat betyárkodásuk miatt szigorúan rendszabályozták, alátámasztja a vásárhelyi hirdetőkönyvekben található megannyi tiltás közül szinte csak tetszőlegesen kiválasztott néhány példánk, amelyeket az egykorú helyesírással, betűhíven közlünk:

„806. 20^a apr. publ.

Mindazon Gazdaság a' Pusztáknak kerülése, és a' koborló, 's tolvaj Betyároknak el fogása végett, a' Tavalyi mód szerént, alkalmas Lovas embereket állítsanak a' pusztá-Birák mellé minden héten; és ezen rendelésnek tellyesítésére az első gazdáknak szorgalmatos gondja legyen.

A' Pusztákon lévő Pásztoroknak minden gazdaság személyes Levelet adjon; különben a' levél nélkül találtató pásztrok a' testbéli büntetést el nem kerülik. –”⁵²

*

„Pro 4^a mar. 810. publ.

Minden féle pásztoroknak, valakiknek csak számadásai alatt lévő Jóságá kinn a' Pusztákon és nyomásokon vagy szorossan parancsoltatik: hogy állandóul a' Jóság mellett legyenek, és ha különös dölgaik véget haza jönnek is a' városba, magokat a' Város házánál jelenteni, onnan Czedulát vegyenek magoknak az ide haza való szükséges mutatásra; különben a' kik Czedula, és engedelem nélkül ide haza tapasztaltatnak 24. pálcza ütésekkal fog[na]k büntetődni.”⁵³

*

„Pro 31^a Marty 811.

[...]Parancsoltatik továbbá az is: hogy semmiféle esméretlen, csavargo, és hiteles levél nélkül lévő vidéki személyt Pásztornak, akár a' Gazdák, akár pedig a' számadók meg fogadni ne merészelyenek példás büntetés alatt. –”⁵⁴

*

„835. Mar 29 ^{kén}

A tekintetes N[eme]s V[ár]megye rendelése szerént, Pásztoroknak meg nem fogadhatnak [és itt 27 férfi nevét sorolták föl] – hogy ha pedig már a Gazdaságok a fent nevezett el tiltott pásztrok között valamelyiket akár számadónak akár bojtárnak, Gulyajokhoz vagy Ménesökhöz meg fogadták volna, ezennel meg intetnek, hogy azokról minél előbb le mondjanak s másokat fogadjanak, akik rossz tettekért soha meg nem rovódtak; különben az engedetlen pásztort fogadó Gulyás Ménes beli öreg gazdák a felelet terhét el nem kerülik – Ujjonan fogadott pásztorkaikk neveit pedig azonnal a város házánál fel írássák. –”⁵⁵

*

⁵¹ Szent-Györgyi K. 1976. 94.

⁵² Hk. d. 3. kötet. 1805. VI. 2.–1806. X. 5.

⁵³ Hk. d. 5. kötet. 1809. VIII.–1810. VII. 1.

⁵⁴ Hk. d. 6. kötet. Publ. Prot. IV. 1001.

⁵⁵ Hk. d. 7. kötet. IV. 1001.

S. Nagy Anikó írta: „A Vásárhelyi-pusztán a múlt században folyó nagyarányú pásztorkodás elősegítette a betyárkodó életmód fennmaradását. A pusztai pásztorok nem, vagy csak nagyritkán mentek be a városba. A vizenyős, nádas terület jó hazája volt a betyároknak, itt már megszűnt a pandúrok biztonsága.

A betyárvilág a szabadságharc leverése után különösen nagy méreteket öltött. A honvédek egy része a császári hadseregbe sorozás helyett a bujdosást, a betyáréletet választotta. Dobozy Lajos vásárhelyi főszolgabíró 1849. aug. 9-én jelentette a Csongrád megyei császári biztosnak, hogy a szőregi csata [után] sokan a honvédek közül a »Vásárhelyi rétnak és tanyáknak vették útjukat[...]»⁵⁶ « A pásztorok befogadták őket, a magányos tanyák rejteket adtak nekik.

A betyárok nappal békés pásztoroknak látszottak. »Nappaltatók«, »lappangtatók« segítségével fedezve voltak a hatóságok előtt. Főleg éjjel tevékenykedtek, általában 4-6 tagú bandákban.»⁵⁷

Szent-Györgyi Katalin egy lényeges mondatát helyesbítenünk szükséges. Azt állítja, hogy „A magyar anyagban női betyárokat nem találunk[...]»⁵⁸ Ennek tökéletesen ellentmond levéltári kutatásunk.⁵⁹ Való igaz, hogy „jeles személyek”, „nagy egyéniségek” nem fordultak elő köztük, de a fosztogató bandákba olykor a nők is részt vettek, bemázolt képpel, férfi nadrágra bújva; és a betyárvilágban ott találjuk őket a bújtatók, szeretők, orgazdák, segítők népes táborában.

*

Hódmezővásárhelyen a betyárvilágban több „különös” alak volt. Egyike a Kérdő Szűcs adomákban is szereplő **Póka László** kapitány. Mit tudunk róla?

„Az 1898-as év nagy feltűnést keltő eseményekkel kezdődött a városban. Az év végi zárlatok nyomán hatalmas arányú sikkasztásoknak jöttek nyomára a városházán. Többeket letartóztattak. A letartóztatást megelőzte a Szántó Kovács elleni eljárás során hírhedté vált Póka László rendőrkapitány és Gosztonyi Sándor fogalmazó öngyilkosok lettek: Póka, akit tehetős rendőrnek ismertek, – ő leplezte le az utolsó betyárokat és a vásárhelyi Jäger Mari-féle méregkeverő bandát is, – mindössze 44 éves volt, mikor a fegyház helyett a halált választotta.»⁶⁰

Nagy Dezső földolgozásából idézünk:

„A Népszabadság nevű szociáldemokrata lap kegyetlen nekrológot írt Pókáról és a vásárhelyi úri társadalomról:

»Egy kimúlt lator emlékezete: a jelen társadalmi rend akasztófára már régen megérett oszlopa... Utolérte méltó végzete.«

Ez a Póka volta az, aki Sz[ántó] Kovácsot az uralkodó osztály gyűlöletének odadobott áldozatot, tudatosan kiszámított, hamis ürüggyel magához csalta, hogy letartóztassa. Póka volt az, aki az utcán álldogáló munkások egyikét (Vincze Imrét) galádul és orvul lelőtte, s így előidézte a 'lázas' -nak nevezett valamit, azért, hogy a csendőrökkel agyonlövehessen embereket... Rabbá tett embereket, s ő sikkasztott pénzen dőzsölt és szajhákat tartott ki. Póka volt az, akire lapunk hónapokon át öklömnyi betűkkel hívta fel a 'nagyon igazságszerető' Szilágyi

⁵⁶ Szabó F. 1964. 46.

⁵⁷ S. Nagy A. 1975. 489.

⁵⁸ Szent-Györgyi K. 96.

⁵⁹ Szent T. 1994. 277-284.

⁶⁰ Nagy D. 1969. 112. (Helyesen így írták: Jäger Mari.)

Vásárhely és Vidéke (helyi napilap) 1898. jan. 9.

Dezső igazságügyminiszter figyelmét, – nyíltan gyilkossággal vádolván. Póka volt az, aki a megromlott uralkodó osztály kizsákmányoló bandáját őrizte, védte.

Különös, hogy néhány forintért, bútorért valaki agyonlője magát, itt, nálunk a sikkasztók eldorádójában. Azt hisszük inkább: üldözni kezdte a lelkiismerete, a megöltek véres árnya, a láncokat csörgető rabok. Ezért kellett minden éjszaka dőzsölni: el akarta kábítani a lelkiismeretét a mámorral.

Féltek attól, hogy kifecsegi bűneit és megnevezi bűntársait. Ezért kényszerítették arra, hogy agyába bocsássa a gyilkos golyót. – De ami késik, nem múlik...⁶¹

Hozzá kell tennünk, nem Póka ölte meg Vinczét, mint ahogy az egész megfogalmazás stílusából is kiolvasható a történelmi csúsztatások sora. A vádaskodás így folytatódik:

„A rendőrkapitány és fogdmegdjei a városháza kapuja elé álltak és kurta parancsokkal próbálták a »feltámadott tengert« medrébe visszaszorítani. De az ingerült tömeg láttán félelmükben visszahúzódtak a nagykapu mögé. Egy csendőrőrzőjárt jött segítségükre, mert a városi rendőrök féltükben elmenekültek, s a csendőrök a tömegre sütötték puskájukat: számos sebesülés történt és egy fiatal munkás halva rogyott össze. – »Ez a Póka Laci pecsenyéje!« – kiáltották a körülötte lévők.⁶²

Hadd jegyezzük meg, amit Nagy Dezső is megállapított: „Póka jól ismerte Sz[ántó] Kovácsot, rendőr volt a keze alatt 1885–86-ban”.⁶³ (Szántó Kovács tehát ennek a „szégyenletes társadalmi rendnek” volt egykori fegyveres védelmezője. Ezek az események egyébként 1894. ápr. 22-én, vasárnap történtek.)

*

A másik emlegetett személyiség pozitív érték a vásárhelyi történelemben. **Gróf Vécsey Sándor** katolikus plébánosról van szó. Varsányi Péter Istvánt idézzük:

„A katolikus egyház vásárhelyi működéséről a forradalom kezdeti szakaszára vonatkozóan csak kevés és töredékes adatunk van. Az egyik vásárhelyi plébános, Vécsey Sándor gróf egyelőre családja aulikus [az uralkodóhoz hű] hagyományait követte, így a váci katolikus egyházi kongresszusról »...a legelső szabadelvű újítás hangoztatására hazautazott.«” („Apja a császári testőrség utolsó kapitánya volt altábornagyi rangban, testvérbátyja viszont Vécsey Károly honvédtábornok.”)⁶⁴ Az aradi vértanúk egyike.

„1849 júniusában azonban dicséretes változás figyelhető meg a magatartásában” – fogalmazta Varsányi, majd Szeremleít idézve, így folytatta: „[...]. Ifjéretéve minden tartózkodást, határozottan csatlakozott szabadelvű plébános társaihoz. Véleményünk szerint ebben a pálfordulásban szerepet játszott testvére, Vécsey Károly pártolása a magyar ügyhöz; s az is, hogy a tábornok 1849 februárjában Hódmezővásárhelyen tartózkodott, s találkozhatott fivérével.”⁶⁵

A katolikus papok egy része hitet tett a „demokratái köztársaság” államforma mellett, így „A megválasztott tisztikar tagja lett Vécsey Sándor plébános[...]⁶⁶

⁶¹ Nagy D. 1969. 112-113.

Népszabadság, 1898. jan. 14. 4. p.

⁶² Nagy D. 1969. 46.

⁶³ Nagy D. 1969. 46.

⁶⁴ Varsányi P. I. 1993. II/1: 24.

⁶⁵ Varsányi P. I. 1993. II/1: 62.

⁶⁶ Varsányi P. I. 1993. II/1: 63.

Mint a vonatkozó betyártörténetben majd olvasni fogjuk, ennek a megváltozott magatartásnak tudható be, hogy Vécsey Sándor pap létére nem adta ki a betyárt, amikor az a plébániára menekült, és a törvény emberei keresték, hanem letagadta és oltalmazta. Még két hiteles adalék életéhez: Vécsey tisztelendő úr 1853-ban gróf Károlyi István földesurat kérte a vásárhelyi Szent Háromság római katolikus templom bővítésére. Vécsey egyébként 1859 szept. előtt halt meg.

*

Tovább vizsgálódva a betyártörténetek között, részletesebben kell megvilágítanunk egy már kutatott, és ismertté vált helyi történelmi személyt. A Szabó-testvérek elfogatásáról és haláláról szóló történetekben egy **Dús** nevű férfi szerepel. Korábban Katona Imre is foglalkozott vele: „[...]a Szabó-testvéreken kívül szerepelhet még egy bizonyos Dús, nyilván a pandúr neve, továbbá a törvénytevés helyeként Zombor és esetleg még Perjámos[...]”⁶⁷ Megjegyezzük, hogy az általa gyűjtött Szabó Palkó balladában Nagyzomborról esik szó. Mi a történelmi igazság?

A hely, ahol a Szabó-testvéreket elfogták a Makó melletti Kiszombor falu Perjámos határésze volt. A Dús-családról pedig először Szeremlei Császár Sámuel akadémikus, református lelkész, a város öt kötetes történelmi monográfiájának (1900–1913) írója, majd Fejérváry József újságíró és író közölt részletes adatokat. Róluk a következőket tudjuk:

Őseik már a tatárjáráskor Szentkirályon laktak. (Hód és Vásárhely közelében álló település, a török hódoltság alatt végleg elpusztult. Ma Vásárhely egyik közeli határrészének neve, ahol a középkori település állt.) A hódoltság után a család Vásárhely köztisztvisletben álló lakosai közé tartozott.

Első **Dús István** (1779–1863) lakatosmester, a város toronyórájának gondviselője, a nép szószólója, aki császárellenes, igazságkereső magatartásáért többször ült börtönben. Felesége: Szőnyi Zsuzsannának, a híres XVIII. századi Szőnyi Benjámint református tiszteletesnek a lánya volt.⁶⁸

Második **Dús István** (1814–1898), első Dús István és Leőcseő Judit harmadik gyermeke. Kiszomboron volt a földbirtoka. Törökkanizsán halt meg, az ottani birtokán. Híres volt fizikai képességeiről. Szép szál, igen magas, hatalmas erejű, és rendkívüli bátorsággal, hősiességgel rendelkező férfi volt. Fejérváry írta róla: „Akkoriban rettegtek az Alföld népét a futóbetyárok, közöttük két haramia, kikről az volt a hír, hogy golyó nem fogja őket[...]”⁶⁹ Dús István 1859 augusztusában, egy viharos éjszakán Perjámosig üldözte őket s ott a csárdában Szabó Palkót szívenlőtte, Szabó Miskát pedig elfogta.”⁷⁰

Az egyik vásárhelyi betyárponyvát Fekete József álnév alatt szintén Fejérváry József írta: *Szabó Palkó és Szabó Miska híres futóbetyárok története* címmel. Részlet a könyv befejező soraiból, amelyben Palkó utolsó óráit beszélte el:

⁶⁷ Katona I. 1973. jún. 36. és 37. p.

⁶⁸ Szeremlei Cs. S. 1913. 5: 994. p.

⁶⁹ Figyeljünk föl az ismert betyárfolklor-motívumra: „a golyó nem fogja”. Itt jegyezzük meg, hogy hasonló motívum az „utolérhetetlen betyárló” is. Eötvös József *A falu jegyzőjében* így írt a zsvánnyá lett Viola lováról: „Hollót azonban, bármilyen fáradt volt, nem érték utol egykönnyen a pandúrlovak. Amikor néhány lövés is eldördült utána, még fokozta a sebességét.” (Eötvös J. /1845/ 1978. 385.) A betyárlóról lásd tanulmányunkat: Szent István–Bicsérdy Gy. 1991. 229–251.

⁷⁰ Fejérváry J. 1929. 544.

„Harmadnap halált mondtak ki fejére s kikötötték a vár udvarán.

A csendbiztos előtte elhaladva, fél bajuszát tövestől kitepte.

Azután hat katona karélyt [így!] formált körülötte.

A hat fegyver eldőrent s a Szabó Palkó piros vére nyomán elszállt belőle a lélek, örök-re[...]”⁷¹

A kötet szerzője itt Palkót végeztette ki, majd 26 év múlva, a Dús Istvánról írt soroknál a szerző szerint a földbirtokos Palkót lőtte szíven. Így „születhet” egy betyárnak „két halála” is!

Nem is a nyilvánvaló történelmi tévedésre hívnánk föl a figyelmet, amelyben a szépírókat és újságírókat rendre tetten érhetjük, hanem arra a jelenségre, hogy a nép mindkét változatot elfogadta, és maga is terjesztette. A kaland- és rémtörténet volt a lényeges, amely igen korán jelentkezett az irodalomban, és nem csupán a XX. sz. második felének írott-, illetve elektromos médiáit önti el szennyáradatával. Folklor vizsgálódásunk szempontjából azonban van egy ennél is fontosabb jelenség: az az összegző jellegű fogalmazás, ahogy ezekből a gyatra írói, prózai munkákból a nép rövid betyártörténeteket summáz, sőt tovább lépve, ballada jellegű, félnépi dalokat farag.

*

Térjünk át történeteink folklór jellegének vizsgálatára. „A betyármondák a történeti mondák egyik kiemelkedő csoportját képezik” – fogalmazta Dobos Ilona.⁷² A legtöbb betyárlegendában, betyármondában, betyártörténetben mind az idő, mind az egyes személyek cselekedetei összekavarodnak. Tipikus eset erre a Palásty-féle gyilkosság. Az elbeszélések több változatban ismertek. Ha az iratok nem őriznék, bizony nehéz lenne megfejtetni, hogy pontosan mikor történt, és ki vagy kik voltak a gyilkosok? A történetek időben legalább fél-, egy évszázadot ölelnek föl. Többnyire Rózsa Sándort teszik a gyilkos banda vezérének, de a vásárhelyi Szabó-testvéreket, máskor Veszelkáékat is belekeverik. A történelmi igazság viszont ahhoz áll közel, hogy a büntett végrehajtói maguk a kárvallott parasztok voltak, és egyetlen jeles betyár sem volt köztük.

Katona Imre már negyedszázaddal korábban fölhívta figyelmünket az egyes tájegységeken belül rendszeresen előforduló, több legendában, mondában, történetben, dalban ismétlődő motívumokra, amelyeknek leggyakrabban semmilyen hiteles történelmi eredetük nincs. Ilyen például az *alagút*⁷³ és a *vasajtó*. E két motívum gyakran egy történeten belül szerepel, mint az *alagutat elzáró vasajtó*. Szent-Györgyi Katalin kimutatta, hogy az USA *outlaw*-jai a maguk ásta alagutakon mentették ki a rablott holmit.⁷⁴

A legnaivabb magyar alagúthistóriát Nagy Gyula gyűjtötte a vásárhelyi Pusztán: „A kutasi csárdáról – ahol Rózsa Sándor is megfordult – mondják, hogy alagút vezetett az orgazda Maczelka tanyájáig.”⁷⁵ Megjegyezzük, hogy a kutasi csárda (ma Székkutas község szélén) Vásárhelytől 20, Vásárhely pedig Mártélytól, ahol a Maczelka-tanya még ma is áll, újabb 10 km-re van. Ugyancsak alagúton át menekültek el a Szabó-testvérek a sámsoni csárda istállójába.⁷⁶ Hasonló folklór motívum a már fentebb említett *erős paprika*, más történetekben

⁷¹ Fekete (Fejérváry) J. 1903. 252.

⁷² Dobos I. 1977. 1: 280.

⁷³ Lásd pl. Fehér J. 1989. 3. p.

⁷⁴ Szent-Györgyi K. 1976. 98.

⁷⁵ S. Nagy A. 1975. 491.

⁷⁶ S. Nagy A. 1975. 491. (Ma Békéssámsón.)

pedig az *erős vöröshagyma*, amelyeket a betyárok etettek meg a pandúrokkal, vásárhelyi katolikus pappal stb.⁷⁷ Fölfigyeltünk arra is, hogy a *szalonna* jelentős motívum volt a gyűjtött mondaanyagunkban, hiszen 15-ször fordult elő valamilyen formában. A néptáplálkozási szokásból, a korszak egyik legjobban fogyasztott, energiát szolgáltató élelmiszeréből vált folklór-motívummá.

Hasonló folklórmotívumot fedeztünk föl a *feladott életet* kutató tanulmányunk gyűjtőmunkája során.⁷⁸ Azok között az emberek között, akik élhettek volna, de életüket föladták, akadt néhány olyan, aki úgy halt meg, hogy még „*megvolt mind a 32 foga*”. Ez a családtagok, majd a történeteket elbeszélők között „biológiai értéknek” számított, és az elhalt életképességét bizonyította. (Később már az sem volt érdekes, ha ebből a 32 fogból néhány mégis hiányzott, a mítosz viszont megmaradt.)

Betyártörténeteink között is föllelhetők ilyen ismétlődő folklórmotívumok. Egyike az a cselekedet, amikor a gazda megpöröli lovát, amiért az hagyta, hogy a betyár elkösse, vagy föl-akasztja kutyáit a kútgémre, mert azok nem ugattak a rablás idején. (A kutyaakasztás sajnos évszázadokon keresztül gyakori volt, és mindig más-más indok motiválta.⁷⁹) A másik motívum az akasztófa-domb körüli kóválygás a ködös hajnalon. A hazafelé igyekvő eltéved, többnyire körbe, vagy össze-vissza jár, míg belebotlik a fán lógó hullákba. Olyan rémületet keltő, a feszültséget fokozó epizóddá vált ez, mint amikor a mesélő előbb elkezd ijesztgetni, hogy „*ujj májam, ujj májam*”, majd hirtelen rábök az egyik elmélázó hallgatóra, aki *csihíssé* lesz, hogy „*té ötöd mög a májam!*”

Különös folklórmotívum kapcsolódik *A három akasztott* vagy *A betyártalizmán* történetéhez, és ez a *neveletlen ujj*, vagy az *embrió* testének fölhasználásával, a *világító*, a sötétben is *mögláttató*, a megtámadott emberek számára pedig éppen *alvást okozó*, míg a betyárok esetében *láthatatlanságot* biztosító mágikus *gyertyaként*, illetve talizmánként működő testrészhöz.

Tóth Mórt idézi Vajna Károly: az 1865-ben Ó-Budán (ekkor még így írták!) kivégzett Takács holttestéről a ruhát lelopták, és „*[...]a kisujját is levágták, babonából.*” Tolvajok, gonosztevők használták „*a hüvelykujjat szerencsehozónak*”. (Valószínűleg keverte a kis- és a hüvelykujjat.)⁸⁰

Róheim Gézát idézzük: „*Boszniában (Jugoszlávia) [ma már önálló állam!] a tolvajok és betörők terhes asszonyokat ölnek meg, felvágják a méhüket, kiveszik a magzatot, és hosszú vékony csíkokra vágják. Kiszárítják a csíkokat, meggyújtják, és amikor betörnek egy házba, akkor ettől a »gyertyától« a ház lakói úgy alszanak, mint a holtak, és senki sem ébredhet fel, míg a tolvajok el nem hagyják a házat. Göcsejben, ha meghal egy terhes asszony, az embriót kivágják a méhéből, mert ennek az embriónak az ujjából készített gyertya a tolvajt láthatatlanná teszi. Oldenburgban a betörők egyszerűen egy meg nem született gyermek ujját teszik ki az asztalra, és ettől mindenki elalszik, aki csak a házban van. Wardenburgban a rablók és gyilkosok felhasítják a terhes asszonyokat, kivágják belőlük a magzatot, és gyertyát csinálnak az ujjából. Ameddig ezek a gyertyák égnek, a házban lakók nem tudnak felébredni[...]. A tizenkilencedik században egy rabló kínvallatáskor azt vallotta, hogy kilenc terhes asszonyt vágott fel, hogy kiszedje belőlük az embriót[...]. Az anya méhéből kivágott csecsemő ujjá megvédi a tolvajt a lelepleződéstől, és szerencsét hoz a tolvajlásban.*”⁸¹

⁷⁷ S. Nagy A. 1975. 490-491., ill. itt közölt saját gyűjtésünk.

⁷⁸ Szentí T. 1998 2: 15-53. 3: 51-87.

⁷⁹ Szentí T. 1979. (Lásd: a 257. p. előtti képes lap dokumentumfotóját.)

⁸⁰ Vajna K. 1907. 2: 188.

⁸¹ Róheim G. 1984. 229-240.

Szent-Györgyi Katalin írta a mesés elemek előfordulásáról a betyárirodalomban: „[...]vasfűvel, meg nem született gyermek fejével, kezével, ujjával, lábfejével vagy koponyájával minden zárat ki tudnak nyitni.”⁸²

*

Részletesebben foglalkozunk a betyárprózában található verses történetekkel. Ennek a „betyárpásztorköltészetnek” műfajilag több kidolgozott, eltérő típusát ismerjük. Katona Imre írta: „A magyar betyárballadák népköltészeti-irodalmi előzményeiről vajmi keveset tudunk. A XVI-XVIII. századi **tolvaj-** és **latorénekek** csak nagy fenntartásokkal rokoníthatók, jóval közvetlenebb a kapcsolat a régi **bujdosó** és **rabénekek**kel. A XVIII-XIX. századnál korábbi balladákban szereplő törvényen és társadalmon kívüli figurák még nem feltétlenül pozitív hősök.”⁸³

Kriza Ildikót idézzük: A „betyárballada betyárok, rablók, útonállók, zsiványok, szegénylegények tetteiről, életéről, kiváltképpen elfogatásukról és halálukról szóló epikus ének[...] A betyárballada kialakulás a 17. sz. végére tehető, a társadalmi életben bekövetkező változások függvényeként. A 18-19. sz. fordulóján megjelent ponyvakiadványok részletesen beszámolnak a betyárok kalandjairól, rémtetteiről, jogos büntetéséről. Ezek a szövegek általában elrettentő példaként állítják be hősiüket. A 19. sz.-ban mindinkább szaporodnak a jeles betyárokról szóló énekek, amelyek a század közepétől egyre inkább ponyvaalkotások szintjén kerülnek a szájhagyományba[...] A betyárélet felszámolásával (1875-től) a hősök rokonszenves ábrázolása egyre erősödik, ellentétben a prózai ponyvakiadványokkal, a hivatalos állásfoglalással. Az idealizált hős romantikus beállítása is ekkor válik divatossá, valamint a meg nem nevezett, elképzelt betyár virtuskodó ábrázolása is. A betyárballada formailag az új stílusú balladához tartozik[...]”⁸⁴

A betyárdalokról Katona Imrét idézzük: „Népi líránk egy újkori válfaja, a törvényen kívül élt betyárok szájába adott vagy róluk szóló dal[...] Lényegében múlt századi [19. sz.] jelenség, kevés köze van a korábbi félnépi lator- és tolvajénekhez, inkább a **bujdosóénekek** hagyományainak folytatója. A közvetítő szerepet betöltő ponyva révén a múlt századi betyárromantika is befolyásolta. Műfaji szempontból nehéz elválasztani a lírai jellegű betyárballadától; az életformából adódóan pedig össze van fonódva egyrészt a **pásztordallal**, másrészt pedig a **rabénekekkel**. A betyárdalok hosszabbak, egyben epikusabbak, továbbá érzelmileg végletesebbek és drámaibbak is a korabeli lírai dalok átlagánál. Bizonyos kétarcúság is megfigyelhető, így pl. olykor pontosan, máskor csak általában utalnak a helyszínre, hasonló a helyzet a lírai hősök névszerinti, vagy csak általánosságban történő bemutatásával. Az idealizált hősök előéletéről tömör valóságot vagy megszépített általánosságot tudunk csak meg. Hasonlóképp csak rövid utalás történik valamely kezdő- vagy végpontot jelölő eseményre is, e felvillantott, de nem részletezett jelenetek az érzelmi reflexiókat is pótolják. A betyár a parasztság, főként a pásztorok és az uradalmi cselédek ideálja, ennek megfelelően felszerelésüket, külső-belső vonásaikat eltúlozzák, lopásaikat virtusnak tüntetik fel, s végeredményben szociális hősöknek tekintik őket; mindehhez 1849 után még nemzeti vonások is járulhattak. E felfogásnak megfelelően a betyárélet idilli; a társadalommal nincs ellentéte, csak a hatóságokkal. A betyárdalokban kevesebb az érzelmi reflexió és kisebb fokú a díszítettség, ellenben több az állandó jelző, a formula és az ún. drámai elem is.”⁸⁵

⁸² Szent-Györgyi K. 1976. 96.

⁸³ Katona I. 1973. jún. 16. p.

⁸⁴ Kriza I. 1977. 274-275.

⁸⁵ Katona I. 1977. 275.

A férfiakra jellemző lírai népdalok közül a betyárdalokat jól jellemzi a szóhasználat, ahogy azt Katona Imre kimutatta:

„A vásárhelyi népdalok összehasonlító motívumkincse (a katonadaloké az igékkel együtt):

bordal:	32 szöveg, 112 motívum, átlagosan (dalonként) 3,5
tréfás dal:	81 szöveg, 337 motívum, átlagosan (dalonként) 4,0
pásztor- és betyárdal:	60 szöveg, 447 motívum, átlagosan (dalonként) 7,5
katonadal	70 szöveg, 741 motívum, átlagosan (dalonként) 10,5

A több száz motívum érthetően »férfias« gondolkodásra vall. A lírai dalokra jellemző virágot a katonák legfeljebb minden 10., a madárkát pedig minden 20. dalukban említik. A (kedvezőtlen) természeti jelenségek előfordulása jóval gyakoribb (7 dalból 23-ban), a szabad természettel is hasonló a helyzet. A szeretőt 51, az anyát 38, a testvért 2, az apát pedig 1 esetben említik, bármely meglepő arány, illetve aránytalanság is ez, aligha kell hozzá bővebb magyarázat.”⁸⁶

*

Ezek után vizsgáljuk meg a hódmezővásárhelyi verses betyárfolkloort.

„A szabadságharc után az egész Viharsarokban elszaporodtak a pásztorokból, hajcsárokból és szökött katonákból lett betyárok, többségük a vásárhelyi pusztán bujdosott: 1850-ben pl. 61 betyárt és orgazdát fogtak el, fele helybeli volt (Szabó F. 1964. 86.) A szomszédos Szegeden működött Ráday törvényszéke [és az 1869–1873 közötti 4 év alatt állítólag kétezer embert fogtak el]. A parasztpolgárság tulajdonosi szemlélete mégis azt eredményezte, hogy a betyárok népszerűsége rohamosabban csökkent, mint másutt, ill. a beleélést és azonosulást nem kívánó ponyvai olvasmányok kerültek előtérbe. Kiss Lajos említett ponyvajegyzékében szereplő betyárok közül pl. ismerték Angyal Bandit, Rózsa Sándort és Zöld Marcit (1956. 43.), de nem énekeltek róluk, ellenben Bogár Imréről, Fábián Pistáról és Sobri Jóskáról már igen, a helyi betyárhősöket nem is említve. Az 1851-ben elfogott katonaszökevény: Fábián Pista gyorsan népszerű lett (MNGY II. 63), még az is lehet, hogy balladáját nem a vele együtt érző nép, hanem ő maga alkotta (Vargyas 1976. II. 649-654. A német szökött katonája). A legtöbb »betyáros« történet inkább lírai helyzetkép, mint elbeszélő-drámai ballada, dalokként is énekeltek őket[...]

Ami a helyi vonatkozású betyárballadákat illeti, a talán legnagyobb hírnévre szert tett Szabó-testvérekről félnépi versezetek szólnak (Szabó F. 1964. 114; Szentí 1979: 125-131.). A legteljesebb változatot Kiss Lajos tette közzé (1927. 26-28.), másutt töredékes variánsai ismertek (Kálmány 1954. 167; Katona–Lábadi–Olsvai 1980. 115-119.); Vargyas Lajos e balladánkat figyelmen kívül hagyta. Az utolsó és talán legjobban eszményített vásárhelyi betyár Farkas Jancsi volt, kiről már inkább csak dalok szóltak (Szabó F. 1964; 130, 142-143.); sőt Kiss Lajos »Farkas Jancsi nótájá«-nak már csak a dallamát tudta közölni. Mindez a lírai dalok felé mutat.”⁸⁷

Az általunk gyűjtött néhány soros, összegző jellegű Farkas Jancsi dal egyik változatát Galambos Ilona is fölvette dolgozatába:

⁸⁶ Katona I. 1999. 38.

⁸⁷ Katona I. 1999. 8.

*»Kakasszéki erdő mellett mi történt?
Orosházi csendőrkáplárt lelőtték!
Vásárhelyi Farkas Jancsi lőtte le,
Hej, istenem rab lett érte.«⁸⁸*

Végül Nagy Gyula székkutasi gyűjtéséből mutatjuk be a fenti dalrészletet, jelezve, hogy néhány sor is miként változik terület, korszak és az elbeszélő vallomása szerint:

*»Kakasszéki major alatt mi történt,
Zsandárkáplárt a lováról lelőtték,
Zsandárkáplárt viszik temetőbe,
Farkas Jancsit pedig viszik a börtönbe.«⁸⁹*

„A méltán híres: ‘Nagy a vásárhelyi puszta’ hangulati előzményének tekinthető egy betyár szájába adott bujdosóének, melynek hetykélkedőbb sorai más betyárdalokban is előfordulnak.

*»Jaj, istenem, jaj, de sokat bujdosom!
Tizenhét esztendeig betyár voltam...
De sok falut, de sok várost bejártam,
De sok üres istállóra találtam!...«*

(MNGY II. 200.)⁹⁰

Kérdő Szűcs Ernő adatközlőnk e vers utolsó két sorát a Szabó-testvérek elfogásáról szóló félnépi balladás dal utolsó előtti versszakába építette bele. (Bibó Lajos vásárhelyi író kedvenc éneke volt e két utolsó sorral kezdődő dal, és mint Nótás Szabó Pál költeményét, társaságban többször is elénekelte.)

Érdekes és fontos összehasonlítani a Szabó Palkóékról szóló félnépi dal egyetlen versszakát, amelyet Katona Imre gyűjtött a szajáni, akkor 65 éves Móra Lajosnétól, aki e sorokat a vers közepe táján mondta el:

*»Arra kéröm komiszáros uramat:
Nő löjje ki alóllam a lovamat!
– Ejnye, betyár, azt az anyád mindēnit,
Lovad félted, nem a magad életit!«*

A Kérdő Szűcs Ernő által elmondott vásárhelyi változat:

*»Arra kéröm komisszáros uramat,
Nő lűjje ki alúlam a lovamat,
Fogjátok mög azt a bëtyár mindönit,
Lovát félti, nem a saját életit.«*

Példánkból nemcsak a tájnyelvi eltérés érzékelhető jól, hanem a gondolkodásmódbeli eltérés is, ahogy a megfogalmazásban a komisszár a betyárt – a szajáni „csendőrpertuval” ellentétben – nem tegezi, hanem egyes szám harmadik személyben beszél róla. Ezzel azt a tiszteletet adja meg neki, amelyet kiváltott benne a lova iránti önfeláldozó magatartás.

⁸⁸ Galambos I. 1997. HT 390. G18. (Farkas Jancsi az 1880-a években tevékenykedett. Az orosházi csendőrt 1885. nov. 11-én ölte meg. 1890 őszén Tyll László rendőrkapitány kezdte üldözni. 1891. febr. 26-án a kisteleki csárdában elfogták. A csendőrgyilkosságot nem lehetett rábizonyítani. Egyéb gatzetteiért 10 év börtönt kapott. 1927-ben jószágkupecként halt meg.)

⁸⁹ S. Nagy A. 1975. 493.

⁹⁰ Katona I. 1999. 20.

A folklórban közismert a *számmisztika*, *számmágia* gyakori előfordulása is. Különösen a 3, 5, 6, 7, 9, 11, 12. és 21. számoknak van mágikus jelentésük, illetve erejük. A számokkal kifejezett mennyiség idővel növekedhet is, mintha csak ez minőségi ugrást jelentene. A Török Károly által gyűjtött *Balla Jankó*-ban még így szerepelt: „*Amoda jön két zsandár fegyverbe’ –*”.⁹¹ A Szabó-testvérekről szóló félnépi dalban már

„*Fakó lovam lába nyomát
Kilenc pandúr, hat csöndbiztos járja...*”

A Szabót kivégző katonák Fejérváry szerint szintén hatan voltak. S. Nagy Anikó gyűjtésében a vásárhelyi Pusztán, Szőke János kunyhójában lakmározó Rózsa Sándorért érkező pandúrok öten voltak.⁹² A sámsoni csárdában tivornyázó Szabó-testvérekért egy komisszár hat pandúrjával érkezett.⁹³ A gyűjtésünkbeli egyik történetben Babáj Gyurka hetedmagával volt föl-akasztva stb.⁹⁴

*

„*A rabénekek is a magyar népi líra gyöngyszemei; és sok más műfajnál jellemzőbbek. Epikum híján nem állnak össze önálló típusokká, hanem 150-200 formula (fordulat), ill. motívum (elem) változatos kombinációi (Vargyas 1976. II: 722-736.) A Dél-Alföldön Ráday szegedi törvényszékének működése nyomán újultak fel, ill. sokasodtak el. A mindössze tucatnyi vásárhelyi rabének eléggé kevés, de Török Károly jóval korábban, Kiss Lajos pedig már később fogott hozzá a gyűjtéshez. E változatok (MNGY II: 31-41.; Kiss l. 1927: 25, 26, 42.) talán még visszafogottabbak, mint egyebűt; a bűn és bűnhődés éppúgy nem derül ki, mint a keservesből sem a bánatot kiváltó ok. A rabének is első személyes, de a »hős« voltaképpen (ártatlan) áldozat, aki ritkán vállalja korábbi tettét, vagy bosszúállásra készül. Vásárhelyen kedvelt a rabsors ellentétéként szereplő szabad madár (Ablakom rostélyán kis madár hegedül...; Felszállott a páva...; Megállj, madár, megállj!...; Repülj, madár, repülj!...), melyre üzenetet szoktak bízni.*”⁹⁵

Áttérve a vásárhelyi pásztor- és betyárdalokra, Katona Imre így ír: „*A társadalmi – foglalkozási dalok tágasabb csoportján belül e legnépszerűbb »pusztai« dalok teljes joggal kerültek együvé, mesterkéltné a különválasztásuk. Vásárhelyi példa teljes összefonódásukra:*

»*Kicsaptam a lovam a téglási rétre,
Gyalog megyek most már az anyási révre;
A szegénylegénynek arra visz az útja.
Jövök-e még erre, csak az Isten tudja?...*«

(Péczy 1981. 122.)

De nemcsak e rokon dalcsoportok szétválasztása lenne nehéz, hanem a betyárdaloké és betyárballadáké is[...] A pusztai természetesen nemcsak a pásztorokat és a betyárokat »ihlette«, hanem a tanyai parasztokat is; a szegényebbeknek pedig éppenhogy a pásztor és betyár volt az eszményképük, a tulajdonosi szemléletű birtokosnak természetesen nem!

⁹¹ Török K. 1872. 62. (Az 54. számmal jelzett.)

⁹² S. Nagy A. 1975. 490.

⁹³ S. Nagy A. 1975. 491.

⁹⁴ Fölhívjuk a figyelmet arra, hogy az itt közölt számok „mágiájának” adatai döntően csak az Európa-centrikus kultúrákban érvényesek. A nem iszlám vallású indiai civilizációkban pl. a 16. számnak van a folklórisztikában is fontos jelentősége.

⁹⁵ Katona I. 1999. 20.

A vizsgálatba bevonható mintegy 60 vásárhelyi pásztor- és betyárdal a vártnál kevesebb ugyan, de »tömeges« kezdősor és motivika szerinti elemzésre bőségesen alkalmas. Szemmel láthatóan »férfias« dalcsoport, melynek tematikája és kissé puritán díszítettsége a tárgyalható pásztorművészet szóbeli rokona. Adynak »A Hortobágy poétájá«-ban említett »bamba társak« kapcsán elgondolkodtató, hogy e duhaj, nehezen fékezhető, gyakran társadalmon kívülre került »rideg« legények milyen sokféle (dal, ballada, zene, tánc, díszítés stb.) népművészeti ágazatban csillogtatták tehetségüket, és hogy a szabadabb élet kereteit nem csak törvényszegéssel töltötték ki. A legelők feltörése azonban majdnem feledésre kárhoztatta művészetüket.

A pásztor- és betyárdalok ösztönös elhatárolódásra vallanak, nemcsak a kezdősorban megfogalmazott büszkélkedő bejelentésre (Ha felülök kis pej lovam hátára...; Megismerni a kanászt...; Újvárosi juhász vagyok... stb.) utalhatunk, hanem arra is, hogy a természeti kezdőkép itt nem valamiféle »nekifutás«, hogy az érzelem megfogalmazható legyen, hanem nagyon is valós színhely, ill. személy: Esik eső a haraszton...; Fújdogál a szellő...; Feljött már a csillag... stb. Az első személyes betyárdalok nagyfokú pásztori–parashti együttérzésre vallanak, voltaképpen ezek is büszkélkedő bejelentések: Loptam lovat, lopok is...; Teli a zsebem bankóval...; Viszik a lovam Gyulára... stb.

Tipikus helyzetdalokról lévén szó, a motivika gazdagsága (447) a bordaloké után már nem annyira meglepő, annál inkább az lehet a pusztai életre vonatkozó említések párhuzamos arányossága:

állatok, ménesek, gulyák, nyájak:	66	motívum
pásztorok (csikós, gulyás, juhász):	25	"
vétség, kihágás, törvényszegés, büntetés:	26	"
név szerint említett táj és helység:	26	"
legelők, legeltetés, felszerelés:	64	"
betyár, szegénylegény:	25	"
pandúr, zsandár, csendőr:	21	"
csárdabeli mulatozás:	25	"

E társ nélkül élő pusztai szabadok gyakran énekelnek a (megszépített) szeretőről (34), szerelemről (16), meglepően ritkán (2) viszont a családról. A természet (159) és bizonyos évszakok, illetve időszakok (17), valamint az ünnepek (21) megadják a tér- és időbeli kereteket; fontosak még bizonyos épületek, építmények (12) és a büszkén hordott, megkülönböztető pásztorviselet (15). Az őrzött állatokon kívül a vadon élőket szinte észre sem veszik (43, aminthogy a mezőn, legelőn kívül és túl a virágokat sem emlegetik (5), bár ez utóbbiakat saját tárgyaikon nagy kedvvel ábrázolják. A többi szórványmotívum nem viszonyítható, ellenben a magában álló, szintén nehezen viszonyítható tulajdon, vagyon, pénz és bér emlegetése meglepően gyakori (159), ezek a hagyományos, bukolikus pásztordillt ugyancsak realizálják.

Ami a tematikát illeti: a pásztorfogadás és az őszi behajtás időbeli keretében dalolnak a legeltetésről, annak viszontagságairól, a gazdák és a hatóságok beavatkozásairól, a csárdabeli mulatozásról s természetesen szeretett állataikról is. Nemcsak a motivika, hanem a tematika is gazdag, ilyen személyes kapcsolatok híján lehet igazán megérteni, hogy a pásztordalokhoz képest a halászdalok miért olyan szegényesek”⁹⁶

*

⁹⁶ Katona I. 1999. 34-36.

Az általunk gyűjtött betyárdaloknál, félnépi balladás énekeknél ugyanazt tapasztaltuk, amit Katona Imre írt az általa gyűjtött észak-bánati betyárballadák tanulmányozása során: „Az itt ismert balladák zöme lírai jellegű, vegyes és elmosódott műfaji határok között került előadásra.”⁹⁷

Tapasztaltuk, hogy a vásárhelyi betyárverseknél szintén tipikus a műfaji összemosódás, nemcsak az előadásmódban, de az eredeti megfogalmazásban is. Az itt bemutatott 15 verset az alábbiak szerint tudtuk elkülöníteni. **Félnépi (balladás) dal** volt 3 (*Nem járok én paripán..., Magyar embör összeüti a bokáját..., Nem messzire van ide a Lébuki-csárda...*), ez utóbbi egyébként közismert **dalegyveleg** is, *Nem messze van ide Kismargita...* kezdettel; **felelgetős rigmus** és **nóta** 2 (*Tudjátok-é, hogy hun van Szögvár és vidéke?..., Kopott csárda, két végén az ajtó...*); **összegző dal** 4 (*Kakasszéki major mellett mi történt?..., Sándor bátya, hajja Kend!..., Babály Gyurka, Gráfli Ádám..., Besorozott a nímöt katonának...*); **tréfás rigmus** 3 (*Lélők, lélok, de hát én..., Ha Mezőtúron mög nem basznak..., Égindulás, földindulás...*); és **csúfolódó rigmus** szintén 3 (*Sándor, Sándor juhot lopott..., Mögmondja azt Rúzs Sándor..., Szaladj, szaladj futóbetyár...*).

A hosszabb verseken jól érzékelhető a magyar nóta és a szépirodalmi verselés hatása. A szövegromlás egyértelmű. Több dal „összeverselése” igen gyakori. A verssorok, szakaszok aránytalansága jól érzékelhető. Leggyakrabban 4 soros szakaszokat költenek, de a gondolati tartalmat előbbre valónak érzik, mint a formát, ezért különösebb szabály nélkül 5-6 soros szakaszokat is alkotnak.

A vásárhelyi betyárlírában a mai paraszti verseléssel érzünk rokonságot. Leginkább ragríme- ket használnak, a rímek döcögnek, a szótagszámok bizonytalanok, egy-egy sor rímtelen, prózai jellegű. Adatközlőink, elsősorban Kérdő Szűcs Ernő valószínűleg öntudatlanul – vagy nagyon is tudatosan – szintén alakított a szövegeken, (a közben elfelejtett sorokat, szavakat a történet teljessé tétele érdekében kiegészíthette), ezért nyugodtan fogalmazhatunk úgy, hogy az itt közöltek érződik az a fajta alkotási tevékenység, amelyet maguk a vallomást tevők „rímfaragásnak” neveztek.

Katona Imre a vásárhelyi népköltészetéről írt tanulmányában a döccenő kínrímekre vonatkozóan hasonló jelenséget talált⁹⁸:

„Adott vót az isten, de eltagadtátok;
Most már benne vagytok a nyomorúságba.”⁹⁹

Az általunk gyűjtött betyárdalok kezdősorainak szókészletét vizsgálva, az alábbi jellegzetességeket találtuk:

Emberekkel kapcsolatos szavak

Személynév: 5. Én (személyes névmás): 2.

Embör: 1. Bátya: 1. Katona: 1. Futóbetyár: 1.

Lélők: 1.

Testrész

Boka: 1.

Nemzetiség

Magyar: 1. Nímöt: 1.

⁹⁷ Katona I. 1973. jún. 19. p.

⁹⁸ Katona I. 1999. 11.

⁹⁹ Gyűjtötte: Kiss Lajos (1927: 45.) *Panaszos ének* az 1873-as koleráról.

Állatnév

Juh: 1. Paripa: 1.

Helynév

Mezőtúr: 1. Lébuki: 1. Kakasszék: 1.

Szögvár: 1. Major: 1. Csárda: 1.

Tárgy

Kocsi: 1. Ajtó: 1.

Helyhatározó

Messzire: 1. Vidék: 1.

(Valamilyen tárgy, épület) Végén: 1.

Igéből képzett szavak

Lop, jár, mond, szalad (2-szer), összeüt,
baszik, kötöz, történik, hall, tud, besoroz,
égindulás, földindulás, kopik. Összesen: 15.

A további verssorokban található szókészlet megoszlása, kiemelve néhány jellegzetes főnevet, mint pl. vár, pokol, istálló stb.:

Személynév: 18. Én: 14. További névmások (te, ő, mi): 4. Maga: 4. Vele: 1. Úr: 1. Gyerek: 1. Lány, kislány: 4. Asszony: 1. Szerelme, babája: 3. (Más vidékek betyárdalaitól eltérően, ez meg-
hökkenően kevés!) Öregasszony: 2. Legény: 1. (A férfi jelölésére használt szókincsből ez is kevés.) Betyár: 7. Senki: 1. Vendég: 1. Isten: 2. Testrész: 7. Nemzetiség: 2. Foglalkozás: 39. Állatnév: 28. Ménes: 1. (Ezekből ló: 24.) Kutya: 1. Madár: 1. Rét: 1. Virág: 1. Fogalom: 13. Tárgy: 22. Ige, cselekvés: 117. Helynév: 26. Határozó (elsősorban szám- és helyhatározók): 78. Jelzők, melléknevek: 57.

Vár: 1. Csárda: 4. Puszta: 4. Bor: 2. Föld: 2. Pokol: 1. Istálló: 1. Tisza: 1.

A számok jelzik, hogy ez a népi szóhasználat messze elmarad mind a klasszikus népdalok, népballadák, mind pedig a szépirodalom szókincse mögött. Egyes szavakat sokat ismétel.

Áttérve a motívumokra, rögtön szembetűnő, hogy gyakorlatilag a verssorok jelentettek egy-egy motívumot. E motívumkincs annyival szegényebb, mint ahány verssort lejegyeztünk, mint amennyi ismétlés van bennük. A 129 motívum úgy oszlott meg, hogy közöttük 106 eltérő, 15 esetben pedig 23 ismétlés fordult elő bennük. (Ez utóbbiak számát növelte a *Szabó Palkót kötözik a kocsiban*, c. félnépi dal megismétlése egy másik történetben. Azért nem hagytuk ki, mert jó példa volt arra, hogy maga a népi elbeszélő hogyan összegez. Vagyis, amikor ezt a dalt korábban elmondta, két versszakban közölte, utóbb pedig már csak 6 sorba fogta össze, és kiderült, hogy az egész félnépi balladás dalnak ez a 6 sor a lényege. Itt érhető tetten a *összegző verselési hajlam*.)

A motívumok között kutatva, kiderült, hogy *a betyárt üldözik* 17 esetben, míg *a tisztölöm a szabadságot*, vagy *a szegénylegény vagyok én* csak 1-1 esetben fordult elő. További motívumok előfordulása: *felakasztás*: 6, *viszik a börtönbe*: 3. Ezt követően 2-2 alkalommal találtuk az alábbiakat: *madárként fogva a szíve, nem vétellel szerezte, nem fogják el, az elfogott betyárt megkötözik, a lova a betyár után nyerít, a lovát vigasztalja, sápadt arcú öregasszony, anyja egyetlen reménysége, nem fogják gyászolni, méltatlanul eltemetik, a Tisza veszi körül*, és valamilyen kérdés fölvetése a téma fölvezetésére.

Ahogy azt Katona Imre is megállapította, nemcsak a vásárhelyi népdalokban, hanem a betyárdalokban is viszonylag gazdag a mátkával, szeretővel kapcsolatos motívum. (*Kislány az ölében, átkarolja a babáját, szép lányokra kacsint, karcsú a lány, halovány az orcája, drága a*

szerető, akit semmiért sem adna oda, drágán fizetett a vele hálásért, hűséges a szeretője, Varga Julcsa a régi szerelme egy-egy esetben fordult elő.)

„Országos viszonylatban a legnépszerűbb lírai dalcsoportok sorrendje: szerelmi, katona-, tréfás és gúnydalok, bordalok, mulatónóták, pásztor- és betyárdalok; Vásárhelyen a legkedveltebb a: szerelmi, katona-, tréfás és gúnydalok, pásztor- és betyárdalok, bordalok és mulatónóták.”¹⁰⁰ Vagyis nálunk az országoshoz képest, a betyárdalok egy hellyel előre kerültek. Mégis, „Ahhoz képest, hogy Vásárhely kiterjedt határa volt a betyárkodás egyik gócpontja, a helyi új balladáknak csak harmada foglalkozik e törvényen kívüliekkel, holott a közelbb Csongrádon és a szomszédos Szolnok megyében épp fele-fele az arányuk; igaz, a betyár- és pásztordalokat, továbbá a rabénekeket és főként a ponyvai betyárhistóriákat is figyelembe kell venni.”¹⁰¹

Mind a betyárverseket, mind a prózai történeteket együtt vizsgálva, és példaként csak néhány szót kiragadva, előfordulási számuk így alakult:

Rablás: 2. Gyilkosság: 6. A betyár és ellenfelei között előforduló üldözés és harc során említve: zsandár: 32, perzekútor: 11, káplár: 9, csendőr: 7, csendlegény: 6, pandúr: 5, pusztázó katona: 1, hajdú: 1. A hatóság betyárt üldöző emberei összesen: 72.

A mondák megoszlása

Szabó-testvérek	mondaköre	33	történet.
Kis, és névtelen betyárok	"	25	"
Rózsa Sándor	"	20	"
Farkas Jancsi	"	17	"
Általános betyártörténetek		13	"
Helyi mondák:		75	"
Idegen mondák (Rózsa S. és mások):		33	"

A helyi hagyomány tehát több mint kétszeres. Fontosnak ítéljük még azt is megjegyezni, hogy a hiedelmek („nem fogja a golyó”, a „magzat uja”, „a melléhez csapódó veréb helyén érte a puskagolyó” stb.) keveset szerepelnek a mondákban. Ezt azzal magyarázzuk, hogy a polgárosodó vásárhelyi parasztság nemcsak viseletében és szokásaiban *vetkezett ki*, de a szellemisége is változott. A misztikum helyet a realitást jobban kedvelte. Ezeknek a betyártörténeteknek egyébként is jelentős része, főleg a Farkas Jancsi mondák már a kegyetlen történelmünk által kijózanító XX. században születtek. Ami pedig az általunk gyűjtött mondák terjedelmét illeti, Katona Imre arra figyelmeztetett, hogy ezeknek majd mindegyike *egyetlen epizódból áll*.

Szenti Tibor

Hódmezővásárhely, 1999 június.

¹⁰⁰ Katona I. 1999. 9-10.

¹⁰¹ Katona I. 1999. 6.

Általános betyártörténetek

A történetmondók

„Végh János öregapám maga is nagyon szerette a betyártörténeteket, mög a régi betyárokat. Gyakran járt a szeretetházba, és ajándékokat, gyümölcsöt vitt az öregöknek, akiknek nagyobb része valamelyik betyárbandáhon tartozott fiatal korában. Ezök osztán nem nősültek mög. Azért jutottak a szeretetházba, mert el vótak ítélve, és fiatalságuk nagyobb részit a börtönbe tőtték. Ezök mind a hosszú katonaidő elől ugrottak mög, és így váltak betyárrá. Öregapám még udvarost is közülük vitt magának, oszt amikor ideje vót, óraszámra meséltette velük a betyártörténeteiket. Tülük hallottam a legtöbbet én is gyerekkoromban.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Védekezés a betyárok ellen

„A falásások ellen úgy védekeztek, hogy *kancafalat* raktak. Ez vert fal vót, amelynek egy méter szélőstre, egy darabba rakták az alapját. Ezt a vert földet nem tudták kiásni.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Lovak elpusztítási módja

„Ha a betyár mögharagudott a gazdára, oszt kárt akart csinálni, vagy szüksége vót a húsrá, a ló seggibe egy högyös szerszámot dugott, hogy mögdögöljön. Így vágás, szúrás nem látszott rajta. Olyan vót, mintha magátul pusztult vóna el.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A betyárrejte

„Külső-Szörhát és Csicsatér határában Kiss Szabó Sámuelnek 300 hold földje vót, ezen major állt. Benne barlang, amely 3×4 méterös gödör vót, rajta pedig faderekak, arra rakták a kazlat. Szóval, kívülrül csak egy kazal látszott. A gödör másfél méter mély vót. Ez még a '920-as években mögvót. Ez egy ilyen búvóhelye vót a betyároknak télidőn. Nemösi portára ugyanis nem möhettek a pandúrok, ezért állt itt a búvóhely.”

(Nagy György István)

*

A három akasztott

„Kérdő Szűcs Tamás szépapám Téglásba lakott. Kopáncsra möntek nyomtatni, és elindultak hat kocsival. Amikor Kopáncson a csőszházhoz értek, mán éccaka vót. Jajgatást hallottak bentrül, hát lőugrottak a bakrül. Vasvillát fogtak, oszt előbb körülfogták a házat, majd be-möntek.

Hát mit látnak! A betyárok a böcsőből kiborították a kisgyerököt, az asszonyt mög lőfogták, az ordított. Az asszony állapotos vót, oszt föl akarták hasítani, hogy kivögyék belüle a gyerököt, mert a »kivött gyerök« kisujja vót a talizmányuk.

Amikor a téglási parasztnak rajtuk ütöttek, a három koma kiugrott az ablakon. 1850-ben, amikor a dolog mögesett¹⁰², az én ükapám: Kérdő Szűcs Ferenc még 15 éves gyerek volt. Az apja ütet hagyta kinn a kocsin, oszt az egyik betyárnak möglátta az arcát.

Három év múlva, 1853-ban, az öreg hazaengedte Ferit a városba, de ráparancsolt, hogy röggelre hazaérjön! A legény otthon, a városon hallotta, hogy három betyárt akasztanak.

A városházáról indult a mönet. Mindégynik betyárt egy-egy külön koci után láncolva vitték. A koci elé rossz lovakat fogtak, oszt' cigányok hajtották. Külön kocsin vitték a hóhért. A mönetöt körülfogták a pandúrok.

A Csepregi-malom mögött, a szentösi útfélön állt az akasztódomb. Kérdő Szűcs Ferenc is csatlakozott a kísérő tömeghöz. Ekkor ösmerte föl az egyik betyárt, akit Kopáncson látott. A koma kögyetlenül káromkodott az akasztás előtt, hogy most lopásért akasztják, mikor más-szor nagyobb bünt is elkövetett. Mind a hármat fölakasztották.

Este bál volt. A bálba beittak Kérdő Szűcs Ferkéék. Ez télen volt, nagy ködben, hóban. Hajnal-ba mönt kifelé a tanyára, oszt eltévedt. Látta ám, hogy amott van három koma. Feléjük tartott osztán, hogy majd mögkérdi tőlük a helyös irányt, de azok biz' az akasztottak voltak.

Ükapám azonnal kijózanodott, amikor parolázni akart a merevre fagyott betyárokkal. Azok oszt addig lógtak ott, amég a varjak ki nem kezdték őket."

(Nagy György István)

*

Kérdő Szűcs Ernő adatközlőnk atyafiságban állt Nagy György Istvánnal, hiszen az elbeszél-t kopáncsi betyártörténet közös őszükkel, szép-, illetve ükapjukkal történt. Kérdő Szűcs Ernő a családban hallott adomát szinte szóról szóra ugyanígy beszélte el, csak az alábbi résszel egészítette ki:

„A Szkala Lidi volt a szógáló, akit annak idején a kopáncsi csőszháznál a betyárok kifordítot-tak a *toliágy*bul. Az öreg csősznek mög fönt köllött táncolni az asztal tetején."

*

Borotvás Dániel halála

„Pósahalmon történt. A *perzekútorok* üldözték a betyárokat, akik a gulya közé rejtöztek el, oszt innen lüvöldöztek. A zsandárok ki akarták szödni a betyárokat a gulyából. Ekkor Bërëtvást, mög egy Vecseri nevű pusztázó katonát is agyonlűttek.

Bërëtvás komisszáros nem halt mög mindjárt. Befogta a sebit, de azután elvérzett. Az utolsó szava is az volt:

– Mondjátok el a feleségömnek, hogy möghaltam.

A betyárok között volt Kiss Ferkó *szóbeli embör*. Ez azt jelentötte, hogy vitte a szót, a hírt a betyároknak. Ögyébként azt mondták, hogy Bërëtvásba ű lűtt bele orozva, a tehenek közül. A betyár vadászaton ott volt Bekecs András is, az orosházi komisszáros, akit Bërëtvás irányított a hajszában."

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

¹⁰² Kérdő Szűcs Ernő egy alkalommal úgy említette, hogy az eset 1831 nyarán történt. (Szentí T. 1981. jan. 6. 6. p.)

A futóbetyár ne igyon!

„Betyárcsapatot üldöztek a perzekútorok a Könyerében. A város legelőin állt a Veréb-csárda, a szentösi úthoz közel, nem messze a *Nyomástul*. Innen menekültek a betyárok. Amikor a Kérdő Szűcs birtokhoz értek, egy árkot köllött átugraniuk. Az egyik betyárnak nem vót jó lova, oszt nem mönt neki az ároknak. Így azután elfogták a csendőrök. A többiek a *zsombikon* menekültek tovább, hogy ne üldözzék őket.

A zsandárok nem is möntek tovább, hanem elfogták az ároknál maradt betyárt. Az vízért esengött. Kérdő Szűcsék éppen kint dógoztak a földön, oszt’ a csobolyó velük vót, de a zsandárfőnök mögtiltotta, hogy odanyújtsák. Aszonta, hogy

– Futóbetyárnak nem adunk inni!”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A lelkiismeret

„Pallavicini őrgrof fölmondott a cselédjeinek¹⁰³, és fölszámoltatta a nyomorúságos, vert falú házaikat. A végrehajtást Palásty intéző hajtotta végre úgy, hogy ökrökkel, láncokkal széthúzatta a viskókat. Akadt köztük olyan ház, amelyikben vajúdo asszony vót, a másik háznál éppen kenyeret sütöttek, de Palásty irlgalmatlanul széthúzatta valamennyit.

A nép bosszúból egy éccaka betyárokkal tört rá a Palásty-családra. Az intézőt a konyha közepin egy kupacba fölprítötták úgy, ahogyan a paprikás húst szokták.

Mindszent és Kistelek között, túl a Tiszán lakott egy idős parasztembör a családjával a tanyájukban. Fiatal korában ez is részt vött azon az éccakai mészárláson.

Az 1920-a években, nagyon idős korában ezt a töttit möggyónta a helyi plébánosnak. Évek múlva egy délután csendőrök gyüttek a tanyabejárón befelé. Az öreg látta, hogy a szél élenken lengette a kakastollakat, és a szuronyok högyin mögvillant a fény.

Az öreg a tanyavégihön támasztott létra alsó fokán ült, ott sütkérözött. Amikor möglátta a csendőröket, mögijedt, mert azt hitte, hogy a plébános úr elmondta nekik az ő borzalmas titkát, oszt azt hitte, hogy a csendőrök érte gyüttek. Ijedtiben fölmászott a *pallásra*, ahun a *szelemönbe* lévő *szalonnakuka* mellé fölakasztotta magát. A csendőrök pedig csak az őrzetőjük közben véletlenül betévedtek.”

(Tóth Ernő)

*

Díszkíséret

„1906-ban Tégláson a Barta Imre tanyájából elloptak két lovat. A csendőrök még azon a napon elfogták a tolvajokat. A lopott lovakhon kötözték, oszt úgy kísérték be őket Vásárhelyre.”

(Tárkány Szűcs Sándor)

*

¹⁰³ A gonosz magatartásnak két oka volt: 1. dohánykertészek voltak, akiknek lejárt a szerződésük, de munkát kérve tovább is maradni akartak; ill. legtöbbjük református volt, és a katolikus intéző gyűlölte őket.

Lólopások

„A nyári jászol jól szolgálta a kikötött lovak lopását, mer’ az udvaron állt. Amikor az egyik betyár egy éjjel a kutasi úton, a Gallyas-tanyára merészködött, a nyári jászolnál kikötött lovat már el is ódozta, mikor egy nagy kutya, amelyik a jászol alatt vót a kölykeivel, nekitámadt. A kutya már marcangolni is kezdte, nem bírta vele. Ekkor kétségbeesve kiabálni kezdett segítségért.

A gazda osztán kigyűtt és mondta, hogy mönnyön innen, többet elő nē gyűjjön, mert legközelebb nem menti mög a kutyátul.

A betyár tagadta a lopás szándékát, ámbár a ló már az udvaron szaladgált. A gazda azt is mögszitta.”

*

„Kérdő Szűcs Ferenc szép hátszlovat tartott a tanyáján. Ez nem vót igavonó állat, csak hátszló. Éccaka csak egy lovas betyár közelödött, aki pányvát dobott a lóva nyakába, oszt magáhon húzva, nyargalni kezdött vele.

Kérdő Szűcs Ferenc nem vót ijedős embör, ezért osztán ű is föl pattant egy másik legelő lovára, és üldözőbe vötte a betyárt. A két K. Szűcs ló összenyerítött, ahogy nyargaltak. A Tiszánál, Sártó körül elhallgatott a nyerítés, így osztán nem vót hang, ami után üldözze.

Visszafordult, és azonnal bemönt a városházára. Nagy pénzt ajánlott föl annak, aki a lovát visszahozza. Másnap a város embörei rá is tanáltak egy gödör ajján, a Tiszántúlon. A lónak mind a négy lába mög vót kötözve, úgy feküdt a gödörben, hogy ki nē látszon, mert a betyárnak nem vót tanácsos nappal a lopott lovat tovább vinni, ezért dugta a gödörbe. Bogár Jakab vagy Imre vót a töttes.”

*

„A passzushamisítást nagy pézért a fiskálisok is csinálták. A ló még el sē vót lopva, már mögcsinálták rúla a passzust, hogy möglögyön a lopás után, ha viszik, oszt igazoltatják őket.

Gaál fiskálison is beállított passzusért egy atyafi, és amikor kérdözte, hogy hunnan kötik el a lovat, kiderült, hogy a testvéritül. Gaál a szömit az ég felé forgatva így vélekedött:

»Lélök, lélok, de hát én,
Gaál fiskális, mibül élök?«”

*

„A gazda legjobban mindég a lovát szerette és sajnálta. Amikor Nagy Tóth Samu kedvenc lovát ellopták, az eset után mindön kutyáját fölakasztotta a kútgémre, amiért nem ugattak.”

*

„A betyár *talyigás* kúdúsnak öltözve, mankót vött a hóna alá, oszt úgy állított be a városba, hogy möggyőződjön arról, mennyiért adják el a közvetítők a rablott lovakat.

Bánfi István, anyai nagybácsim nem engedte be az álkúdúst. Vitakoztak, még engedélyt is mutatott a koma a kúdulásra. Bánfi csak nem engedte be a piacra. Ekkor a betyár a mankóval végigvágott rajta és elszaladt, majd elbújt a katolikus temetőben.”

(Kérdő Szűcs Ernő történetei)

*

Daré Zsófi

„Amikor Bërëtvás Dániel vót a városbiztos, a perzekútorok még hetedmagukkal sè érozték magukat biztonságban, mert a hírhedt Veréb-csárda bëtýárfészök vót. Itt Daré Zsófi vót a kocsmárosné. Sok lopott jószág nyoma a csárdáhon vezetött.

Bërëtvás figyelmeztette Zsófit, hogy kérjenek útlevelet az éjjel járóktul. Erre oszt’ Zsófi így felelt:

– Ennye, komisszáros uram! A csókjaimrul, amit túlem kap kend, nem köll passzus?

Vers is maradt Bërëtvásrul:

»Nem járok én paripán,
Mint Bërëtvás kapitány.
Szögény legény vagyok én,
Gyalog masírozok én.

Vásárhely város végig sáros,
Bërëtvás Dániel benne a komisszáros.
Selyömkendő a zsebibe’,
Barna kislány az ölibe’.

Jaj, de fáj, mégis fáj,
Ha Bërëtvás muzsikál.«

Ugyanis, elverette a bëtýár hátán a magyarok indulóját.”¹⁰⁴

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Póka kapitány a rablók között

„Nagy Tóth Samunak Csomorkányon szélmalma állt. Gazdag embör vót. Egy alkalommal ökröket adott el a vásárban, és sok pézt vitt haza. Akkor éccaka körülfozták a bëtýárok a tanyáját, és bekiabáltak, hogy

– Add ki a pénzt!

De az öreg nem adta. Ekkor a bëtýárok belüvöldöztek. A csecsemő a bölcsőben vót, még a paplanát is érte a golyó. Nagy Tóth Samu visszalútt. A bëtýárok nem is mertek bemönni.

Nagy Tóth Samu möghallotta Póka kapitány hangját a haramiák között. Amikor oszt elvonultak, kimerészködött és möggyözödött rúla. Póka, aki nagyon mulatós embör vót, és ezért köllött neki a pénz, csakugyan ott vót köztük.

Nagy Tóth Samu tekintélyös öreggazda vót, mint mondtam. Másnap oszt bepanaszolta a dógot. Nagy Sándor főkapitány fölszólította Pókát, hogy

– Magad légy a bírád, mert a földi bíráknál irgalmasabb az Isten!

Póka hazamönt, és föbe lútte magát. A bandáját Farkas Jancsi vezette. Nagy Tóth Samu az eset után mögzavarodott, és nímöt vezényszavakat kiabált. A kutyáit pedig mind fölakasztotta a kútgémre, amiért nem ugattak.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

¹⁰⁴ A bëtýár hátán, akár a hegedűn a vonó, a bot „muzsikált”.

A gazda túljárt a komisszáros eszén

„Bojda komisszáros orgazda is vót, szóval összejátszott a zshiványokkal. Az egyik paraszt osztán túljárt az eszin. A padláson fölakasztott ódalszalonnákba rézd^derótot húzott. A b^betyárok el is vitték a szalonnáját hamarosan. Amikor a gazda följelentést tött, és Bojdát gyanúsította, mögtanálták nála a »d^derótós szalonnát«.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

Rózsa Sándor

A szabadcsapat fölőszlatása

„Az anyai öregapámékhoz, amikor én még iskolás voltam, járt egy Rác nevű honvéd a Kossuth időkben. Ő mesélte, hogy Damjanich tábornok a Bácskában így kezdte a kihallgatást:

»– Panasz van kendre, Rózsa Sándor, hogy honi földön vagyunk, mégis rabolnak kendtök.«

És akkor föl is oszlatta Rózsa Sándor bandáját.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Sándor vonatot rabol

„Dencsi kaskötő mesélte, hogy az apja, az öreg Dencsi Maczélkánál szolgált a Tisza partján. Odamönt hozzá Dencsi fiatal korában Rózsa Sándor, és a »gyerököket« kereste, vagyis a bandája tagjait. Vásárhelyről a Kis Kenézek is vele tartottak.

Rózsa vonaton utazott, és kérdezte a *kan doktort*, hogy »mögáll-é Pétörinél a bagony [így]?« A kalauz azt válaszolta, hogy »ha Pallavichi[ni] örgróf volna kend, azért mögállna, de kendért nem.« Rózsa gatyába vót, mint paraszt.

Legközelebb osztán Rózsa társai is fölszálltak a vonatra, és elvegyültek az utasok közt, akik egymás közt beszéltek, hogy hová rejtik el az ékszereiket, ha a betyárok mögtámadják őket. Az asszonyok a hajukba rakták a gyűrűt, karkötőt stb.

Pétörinél a haramiák fölszödték a sínöket, oszt mögállítva a vonatot, mán tudta Rózsa Sándor, hogy kinél hun keresse az ékszereket.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A zsandárok megtévesztése

„A szögvári úton, a Gál-tanyában nyomtattak. Ecccörre csak gyün nyargalva egy lóhátas a Tisza felől, a Szögfű-csárda felől. Mikor osztán odaér, hirtelen lőugrik a lórul, és a nyergit és a szérszámot mög a piros mellényt a rudas szalma alá rejtötte. A tajtékos lovát a nyomtató lovak közé kötötte, ahun nem látszott a tajtékos lova, a béröst pedig elküldte a rostáhon, hogy ott segítsön, ő pedig átvötte a *nyomtatást* a *szűrűbe*. Hangosan azt mondta:

– Embörök, engöm kergetnek. Mingyárt itt vannak a csöndbiztosok, de kendtök nē szóljanak egy szót sē, majd én beszélök.

Gyütt is a komisszáros harmadmagával, és éppen Rózsa Sándortul kérödztek, hogy

– Nem látott-é kendtök egy lovast erre nyargalni?

– De láttunk – mondta rögtön Rózsa Sándor –, erre mönt a kisasszony erdeje felé –, és mutatta az irányt. – Még ha a téns komisszáros uraimék, ha sietnek, utol is érhetik.

Elnyargaltak. Rózsa újra fölöltözött, és kezet fogva, mindönkinek mögköszönte, hogy nem árulták el, és elnyargalt.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A Fehér zsandár

„Amikor Ráday került Szögedre, Laucsik Mátyás lőtt a zsandárra. Laucsik fehér köpenyt viselt, ezért elnevezték »Fehér zsandárnak«. Még a legösmertebb betyárok is röttögtek túle.

»Mögmondja azt Rúzsa Sándor,
Jó búvóhely-ë a jászol?«

Így csúfolódtak, mert még Rúzsa Sándor is a jászolba bújt ijedtiben a Fehér zsandár elől, amikor az a csárdában mögjelent.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Rózsa Sándor megvámolja az ökrök árát

„Égy Török nevű mondta, akinek a szentösi úthon közel esött a tanyája, hogy az apja négy ökröt adott el a vásárba. A toliágyba fekvő gyerökök fölneszöltek, hogy az ablakon kopogtattak akkor éccaka.

– Ki van odakint? – kérdezte a gazda.

– Në kérdözze azt, gazduram, mert még jobban mögijed, ha mondom a nevem.

Az öreg Török beengedte. Rúzsa Sándor vót. Azt mondta, hogy gyütt a négy ökr áráért. Török nem akarta adni, de Sándor mondta, hogy az okosabb enged. Török mutatta a gyerököket, és hivatkozott a szögénységre. Rúzsa akkor azt mondta, hogy

– A pézt felibül fogom föl (akár a földet).

El is vitte a két ökr árát.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Mózes zsandár megleckéztetése

Rúzsa Sándor lopott marhát terelt a Tisza felé, amelyet Embörektül hajtott el, a tarjáni út felé lévő tanyájukból. Mán a Tiszáhon értek, amikor utolérték őket a perzekútorok. A társaival együtt elbújt a parti füzesökbe. Sándor alkudozni kezdött, amikor az égyik, Mózes nevű zsandár rátanált, hogy në adja föl a gazdájának, még pénzt is ajánlott neki. A zsandár nem is szólt akkor. A lopott jószágot viszont visszaterelték a zsandárok.

Égy másik alkalommal túl a Tiszán, Kormányos gulyásnál vendégösködtek a zsandárok, amikor Rúzsa Sándor előkerült a bandájával. Sándornak vót égy jó lüvő társa, aki lüvésökkal egrecíroztatta Mózes, aki a múltkori eset után, hiába kérte Rúzsa Sándor, csak elmondta a komisszárosnak, hogy mögtalálta a Tisza-partján.

Sándor most szidta és leckéztette Mózes, de azt is a szömire vetötte, hogy dicseködött a kutasi kocsmába a szép Sáríkanak, hogy majd mögfogom én azt a Rúzsa Sándort! (Mögjegyzöm, hogy Mózes piperkőc vót, oszt teccött a nőknek.) Sándor ezután Mózeset jól fölpofozta.

Mózes ezután lëmondott a szolgálatrul. Belevizelt a kardjába¹⁰⁵, úgy adta vissza, amikor lëszerelt.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

¹⁰⁵ Kardjába = a kard hüvelyébe.

Rózsa Sándor a Fekete Sasban

„Királyszékbe Búza Mari vót a Rózsa Sándor vásárhelyi szeretője. A perzekútorok keresték Sándort. A tónál a csónakosokat is végignézték. A Sas előtt lóháton találkoztak és *dévánkoztak*, hogy nem találták. Sándor pedig ott ült a Sasban az *ájzlagban*.”

(Kérdő Szücs Ernő)

*

Rózsa Sándort megszorongatják egy szélmalomban

„Dédanyám testvére, az öreg Bánfi kivött egy nagy földbérletöt. Abban vót egy darab konkollyal fertőzött terület. Egy embör konkollyal a többit is beszórta, így a búza nem termött, és Bánfi István belebukott a vállalkozásba és komisszáros lött.

Sájni zsidó vándorkereskődő a rárósi úton, a Nyomáson bemönt az eső elől egy elhagyott szélmalomba, és ott elaludt. Egyszerre csak sürgés-forgásra és beszélgetésre ébredt. Tudta, hogy betyárok, mert mondták, hogy Juhásznét is kirabolják.

Sájni rösztetött, mert az egyik betyár azt mondta, hogy úgy érzi, hogy valaki van a malomban. »Gyűjtsunk világot«, javasolta, de a betyárvezér, aki maga vót Rózsa Sándor, nem engedte, azt mondván, hogy a malom közel a városhon, és a világot észrevéhetik a csendörök.

A betyárok ittak a malomban, és mind elaludt. Sájni kiszökött az alvó őrszem mellett, és azonnal begyűtt a csendöröknek jelenteni, hogy mit látott. A csendőrbiztos, Bánfi István (a polgári fiúiskola körül vót az őrsük) azt mondta neki, hogy a panaszt nem engedi el, még mög is akarta ustorozni, hogy a zsidó csak az álmát beszél el.

Végül mégis riadót rëndölt el, és a környékbe lakó *csöndlegényök* összegyűttek. Egyikkel erős paprikát kevertetött a puskaporba, majd a zsandár azt mondta:

– Kocsmáros uram, én eddig azt hittem, hogy csak a szalonnát szoktuk paprikával beszórni.

A komisszáros lëintötte, majd elindultak a malomhon. Magukkal vitték osztán Sájnit is. A malom mellett egy gödörbe bújtak, majd két csöndlegény bakot állt, hogy lújenek be az ablakon, de az eső miatt csúsztak a küveken, és nem tudtak belüni.

A komisszáros a gödörbül rálútt a malomra. A betyárok visszalúttek, de kimönni nem mertek, csak hitták, hogy »az a délceg Bánfi komisszáros gyűjjön be!«, de az nem mönt, és csúfolták, hogy az »inába fagyott a bátorsága«.

Végül a két csöndlegény csak be tudott lüni az ablakon a paprikás löporral. Erre lött bent nagy mocorgás, és káromkodás, és sorba kimönekültek a betyárok a malombul. A csöndlegényök pedig a gödörbül lútték lë űket. Köztük vót két kurva is, egyik cigány, akivel ott szórakoztak.

A betyárok is lúttek, és mögsebösítöttek néhány csöndlegényt. Rózsa Sándor is ki tudott szökni, és a Nyomáson, a gulyások közé menekült. Ott gulyásként járt a csordában, és szalonnát falatozott. Amikor a csöndbiztosok odaértek, kérdözték, hogy nem látott-ë erre egy olyanforma embört, mint kend? Mert a lëírás alapján Rózsa Sándort keresték. Sándornak zsíros vót a szája a szalonnátul, úgy övött, hogy minél élethűbb lögyön, és mondta, hogy ő itt ilyet nem látott, de mönjenek tovább a karámhon, mert ott van egy olyanforma legény, akit keresnek. A csöndbiztosok el is möntek. Rózsa Sándor ekkor mögugrott.”

(Kérdő Szücs Ernő)

*

Rózsa Sándor visszafordítja a pandúrokat

„Rózsa Sándorék világos nappal bemöntenek egy határbeli tanyába önni. Strázsát mindég állítottak ki a fölnyergölt lovak mellé.

– Sándor bátyám, gyűnnek a pandúrok! – jelentötte ki a strázsza.

Rózsa Sándor a lovára kapott, oszt mondta a többieknek, hogy

– Csak maradjatok nyugodtan! – és ő még elébük lovagolt.

Mondta oszt nekik:

– Álljatok mög! A parancsnok gyűjjön előbb!

Amikor ez előlépött:

– Na, ezör ördög bújjon beléd! – kiáltotta Sándor neki. – Nem szégyöllöd magad, hogy így az embörre törsz, ilyen fényös nappal?!

Hogy aztán mit mondott még, mit nem, azt nem löhet tudni, de sarkon fordultak, és elmöntenek a pandúrok.”

(Tóth Ernő)

*

Rózsa Sándor megugrik a szegvári megyebörtönből

„Magony István huszonöt éves szögvári kubikus mondta, hogy a nagyapja elmesélte Rózsa Sándor bebörtönzésit. Sándor az akkori megyeháza börtöniben raboskodott, és az udvaron fölállított akasztófa várta, mint halálra ítéltet.

Beke Kálmán szögvári komisszártul utolsó kívánságának azt kérte, hogy adja oda a komisszáros neki a pipáját, és a kedvenc lovára ülve egy pipadohányt elszívhasson.

A komisszáros odaadta neki a saját tajtékpipáját, Sándor pedig szép csöndesen körbe ellovagolgatott és pipázott, majd egy hirtelen vágtába ugratta a saját lovát, oszt átugratott a *kűkerítés*ön, amely belülrül nem vót túl magas, de kívül, a kurcai nádas vötte körbe, és öt-hat méter mélységbe zuhant. Ingoványos vót, a Beke Kálmán így kiáltott föl:

– Sándor, a pipám!”

(Tóth Ernő)

*

Sándor szóval fenyít

„Susánban még pallókon jártak a sáros utcákon, amikor a járókelőkkel szömben gyütt a pallón egy állapotos asszony. Egy embör lészorította. Ezután közvetlenül mönt Rózsa Sándor, oszt azt az embört nagyon lëdorongolta, amiért a terhöst lészorította.”

(Tóth Ernő)

*

A kisszűr

„Zaka Mihálynak mint pusztai bojtárnak, 17 éves korában vót egy kis könnyű szűrje. Estefelé öleg sokszor mögjelentek Rózsa Sándorék, úgy 4-6 szömély. Elkérte Sándor, hogy

– Add mán ide, komám, a kisszűrt.

Cserébe osztán mindig odaadta a nagy, nehéz subáját.

– Azt, hogy hova mőnnek, merre mőnnek, soső tudtuk – beszélte őregatyám –, de az biztos vót, hogy nem jóba törték a fejüket.

Hajnaltájt mőgjelentek a nyájnál visszafelé mőnetben. Olykor állatokat is tereltek, de azokat csak jó messziről látta Zaka atyám. Ęgyszőr a kisszőr vérős vót. Azt mondta Sándor:

– Kiskomám, majd odamaradt a kisszőr!”

(Tóth Ernő)

*

A kamat megvan, de a tőke még hiányzik

„Rúzsza Sándor Vásárhelyön fényős nappal is álruhában járkált a városban. Bērētvás komisszáros többször-másszor nyakon csípte, és tekintélyős pénzért mindég elengedte.

Sándor valamelyik éjjel elmőnt a Bērētvás-tanyába, Sámson alá. Onnan a marhagulyából egy jó csomót kiszakítottak, és elhajtottak. Sándor ekkor azt mondta a gulyásnak:

– Mondd mőg a gazdádnek, hogy ez még csak a kamat, de a tőkéért majd elgyűvünk!”

(Tóth Ernő)

*

Berētvás komisszáros lelővése

„Ęgy alkalommal, késő nyár végén, amikor a bojtorján, számártüsők mán embőrnagyságúra nyőtt, egy alkonyatkor kint a Pusztza szélén találkozott Rúzsza Sándor és Bērētvás komisszár, és éppen egy nagy bojtorjانبokor vót köztük. Bērētvás kocsin vót, Rúzsza Sándor mőg lőháton. Ketten vótak a bētyárok is, mőg Bērētvásék is. Mőgismerték egymást.

Bērētvásék is, mőg Rúzsáék is lēugráltak, és tűzharc fejlődött ki köztük. Puskával lűttek. Sándor eltalálta Bērētvást a vágott vasú puskával. Sokáig lűtték egymást, mert közben a nap is lēáldozott. Bērētvás ekkor odakiáltott:

– Eltaláltál, Sándor!

– Na, akkor mőnnyünk! – mondta Sándor.

Rúzsáék elmőntek. Bērētvás a kocsidērėkban feküdt. *Orosėgyháza* felé mőntek, mert az vót közelėbb. Mán jól rájuk estelődött, éjféل is közelgött. Bērētvás nagyon beteg vót, sok vért veszített. Akkor a legközelėbb eső tanyánál azt mondta a kocsisnak, hogy

– Hajts be ebbe a tanyába! Kopogj be az ablakon.

De akkor még nem nyitottak rögtőn ajtót. Azt mondta Bērētvás a kocsisnak:

– Hajts egészen oda az ablak alá.

Az embőre még akkor is úgy félt, úgy rőszketött, hogy beszėlni is alig tudott. Bērētvás bekiáltott hát az ablakon:

– Ęn vagyok itt, Bērētvás, a komisszáros, de súlyosan mőgsebesültem, engedjetők be.

Be is engedték, oszt lēfektették a szoba főgyire egy subára. Próbálták bekötözni. Bērētvás kérte a parasztot, hogy mőnjenek el *Orosėgyházára* orvosért, de a gazda sē akart nekiindulni az éjszakának. Hosszas unszolásra osztán csak nekiindultak. Mán jól föntjárt a nap, mire az orvossal mőgėrköztek. Akkorra Bērētvás mőghalt.

Rúzsa Sándor úgy szétlútte a Bērētvás panamakalapját, mint a rēstát! Ezt is a koporsójára tötték. A Káposztás-temetőben temették el, Újvároson. 1927 körül exhumálták. Mint *surbankó* gyerekek én is ott kíváncsiskodtam, oszt láttam, hogy a csontokon még ott feküdt a szövet-foszlány.”

(Tóth Ernő)

*

Az ügyes kiscigány

„Rúzsa Sándorék möntek a bandával a vásárhelyi Pusztán, és tíz-tizenöt marhát ki akartak szakítani a gulyából. Holdvilágos éjszaka vót. Vót egy nagyon ügyes kiscigány, aki a kiszakított marhák elé terelte a többi. Öt-hat alkalommal próbálták elhajtani a marhát, de nem sikerült. Sándorral vót Veszélka is. Amikor mögint nem sikerült a marhakiszakítás, Veszélka azt mondta Sándornak, hogy

– Lúdd agyon a kis cigányt, az Istene anyját!

Erre Sándor azt mondta:

– Nem szabad. Ha mink olyan ügyetlenök vagyunk, hogy ettől a kis embertől nem tudunk elhajtani, akkor agyonlúni nem szabad, hanem szégyönszömre mönjünk el!”

(Tóth Ernő)

*

Rózsa Sándor ajándéka

„Erős Mónár a kutas úton lakott, a szélmalom lábában. Mindég lóháton járt a Pacsirta-csárdába, amely a kutas és a rárósi út között állt. Egy alkalommal ott vót Rúzsa Sándor is. Erős Mónártul kérte a lovát, hogy adja el neki, de az nem adta.

Sándor ekkor azt mondta, hogy ha nem adja kend így, majd adja amúgy. Vagyis hát, hogy erőszakkal vöszí el tőle. Egy éccaka mögjelent Sándor az Erős Mónár tanyájába, oszt összecaptak. Dulakodtak rōndōsen, de Mónár nem hiába az erejiről vót hírōs, lēgyūrte és bezárta Sándort.

Rúzsa Sándor könyörgött Erős Mónárnak, hogy erissze út szabadon. A bētyárbōcsületit attá, hogy nem áll bosszút Mónárekon. Erős Mónár erre oszt elengedte. Mielőtt a lánya férhōn mönt, egy éccaka nagy lōdobogást hallottak a *csókólódzó* alkalmával. Erős Mónár mán azt hitte, hogy elgyűtt Sándor bosszút állni, de Sándor nem szegte mög a szavát. Boldogságot kívánt az ifjú párnak, és még ajándékot is adott nekik.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Rózsa Sándor figyelmeztet

„Sándor nem szerette, ha idegōny helyōn fölōsmerték, oszt neviről szólították. Erről gyakran figyelmeztetett. Így történt ez Szűcs Tamás öregapámmal Kopáncson is, amikor a gulyánál mögjelent előtte egy tagbaszakadt, zōmōk, erős embōr, oszt aszonta, hogy

– Én vagyok Rúzsa Sándor, de *benned maradjon a szó!*

Így is lōtt. Azután Sándor továbbmōnt Kopáncson.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Sándor nádat kúpol

„A tanyak tetejihön a Rétbül hozták a nádat. Kérdő Szűcs Tamás egyedül mönt lë a Rétbe a lëvágott nádhon, hogy fölkúpolja. Vállára tarisznyát vetött, és bele szalonnát, könyeret tött, hogy lögyön kitarása. Úgy vót, hogy mire mönnek érte kocsival, fölkúpolja a nádat.

Amikor oszt mögérközött, egy embör előgyütt a nádasbul és azt kérdözte öregapámtul, hogy

– Mit akar itt, és önnivalót hozott-ë?

– Hoztam, hát – mondta az öregapám. – Na, akkor pakolj ki nyugodtan és mönj haza. Gyühettök a nádért nyugodtan, mert föl lösz kúpolva. K. Szűcs Tamás kipakolt és hazamönt.

Amikor oszt visszamöntek a családdal a Rétbe, a nád mán mind föl vót kúpolva. Rúzs Sándor vót a bëtýár, aki ezt tötte.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Elfogási kísérlet

„Rúzs Sándor a harmadik Maczélka-tanyán, a mágocsi ódalon, a pusztaszéli úthon közel társaival mulatott. A gazdának mögparancsolta, hogy állítson ört. Egy bérös kiállt a boglya tetejire figyelni.

Besúgó mindég akadt. Rúzs Sándort is beköpték a zsandároknak, hogy a Maczélka-tanyában mulat. A zsandárok úgy akarták elfogni őket, hogy észrevétlenül möntek ki az út menti tanyába. Gyalog lopakodtak, nem ültek lóhátra.

Amikor oszt mögérköztek, belűttek a tanyaablakon. Arra vigyáztak, hogy embört në érjön, csak riadalmat keltsön. Erre osztán a három bëtýár szaladt is az ajtón kifelé.

Rúzs Sándor egy Técsi nevű komisszárossal tanálkozott szömbe, aki nagy darab embör vót, és lendületbül akkora pofont adott Sándornak, hogy az a konyhában szétszórt kukoricán mögcsúszott, oszt elterült.

A három bëtýár közül egy kiszaladt az istállóba, és az egyik perzekútor utánaszaladt. A menekülő bëtýár elsütötte a puskáját, és odabent azt gondolták, hogy a bëtýár lëlűtte a zsandárt odakint. De nem lűtte mög. Az egyik ló a lüvéstül mögijedt, és úgy elrúgta a bëtýárt, hogy az mozogni së tudott. Az üldöző zsandár beszaladt a tanyába. Ott még vót egy bëtýár, akit a zsandár lëgyűrt, de az aszonta neki, hogy

– Én ugyan gyöngébb vagyok, mint kend, de ott van Sándor bátyám, azt biztosan nem fogja kend lëgyűrni!

Így is lött. Sándor elkapta a komisszárost, oszt úgy bevágta a kuckóba, hogy a kemönce is összedült, a zsandár mög »liba lött«. A dulakodásban a bëtýárok mind a három zsandárt lëgyűrték, és mögkötözték.

Rúzs Sándor aszonta a komisszárosnak, hogy

– Most ű próbájja ki, fölhencsörödik-ë az az ű pofonjátul?

Úgy szájon vágta, hogy az elesött. Azt is mondta neki, hogy

– Mög në próbájja kend, hogy még ëccör rálű a bëtýárra!

Szóval arra figyelmeztette, hogy azok belűttek az ablakon idegyüvet.

– Mert, ha még ëccör ezt töszi, nem él kend tovább!

Ebbe osztán mögëgyeztek, és sömmit el nem vöttek a zsandároktul.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Sándor védelembe vesz

„Ott, ahun az én ükapámtul Rúzsza Sándor olykor-olykor elkérte a kis szűrjit, éccör mög-kérdözte tüle:

– Mondd, kiskomám, bánt-ë tégöd valaki? Mert, ha igen, akkor csak mondd mög bátran, és én majd elintézőm!

Hogy milyen elintézési mód löhetött vóna? Azt ki tudja, vagy csak sejthetjük. De aszonta az én ükapám, Zaka Mihály, hogy

– Nem bánt engöm sönki, Sándor bátyám.

– Azér’ mondom! – válaszolta Sándor.”

(Tóth Ernő)

✱

Szabó Miska és Szabó Palkó

A lopott jószágok

„A Szabó-gyerökök előbb a Könyere-partján laktak. Itt három Szabó-tanya is vót. Az egyikben Szabó Gábor lakott, Szabó Mózes a fia mög Szabó Imre az unoka. Szabó Pétöré vót a második tanya, a harmadik mög Szabó Pálé, a Szabó-gyerökök apjáé.

Nagy Gojdár Sámuel tanyaszomszédhon elmönt Szabó Pál, és ellopta a libáit. Gojdár erős embör vót, nem félt tülük. Elmönt hozzájuk, és mondta nekik, hogy hogyan kerültek ide ezek a libák?

– Sámuel, öcsém, ezek ide repültek.

– Na, akkor röpültesse vissza kend őket.

Szabó Pál visszavitte a libákat, és akkor Nagy Gojdár Samu úgy mögverte, hogy hazafelé mönet többször lē köllött ülnie. A Szabó-gyerökök anyja vót a bünös természetű, az apjuk inkább csak orgazda vót. A Kérdő Szűcsöknek sógora vót.

Szabóné magyarázta, hogy *öt ujjal köll szörözni*, mert azért nem köll mögdógozni. A lopott lovat möghempörgették a ganéba, hogy az üvékéhön lögyön hasonló, ha elgyүнnek érte mögnézni.

A Szabó-gyerökök a vásárban odakötötték a lovakat a kocsihon, amely a nagybáttyuké, szóval az apjuk testvérié vót, aki sógor vót K. Szűcs Pállal. A Szabó-gyerökök oszt eltűntek a forgatagba, amikor a perzekútorok mögtalálták az odakötött, lopott lovakat, és két évig ült emiatt a nagybáttyuk.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Vért véreért!

„A Szabó-gyerökök a Könyere-parton nyöttek föl. Kezdetben még hárman vótak. Egy ízben mögtámadták II. Rösztetős Szűcs Ferencéket is. (Ferkó bácsi 1823-ban születött, és 1881-ben halt mög.) Tanyájukban a bejárati ajtón dörömböltek, és fenyegetően beszéltek. Ferenc báttyánk a konyhában aludt, és a támadásra beszólt alvó feleséginek. Kérdi oszt az asszony, hogy

– Mi baja, kendnek?

– Hozd a puskám, mög a papucsom!

Úgy látszik, hogy a Szabó-gyerökök neszit vötték a dolognak, mert fölthagytak az ostrommal, oszt átmöntek a szomszéd Bodrogi János tanyájába. Ez a Tárkány Szűcs Ernő ügyvéd apjának, Andrásnak a tanyája mellett állt, és hamarosan a Tárkányoké lött, később pedig iskola vót.

Na, elég az hozzá, hogy a Bodrogi-tanyában valóságos harc alakult ki. A Szabó-gyerökök a konyhaajtón akkora lyukat vágtak, hogy azon körösztil mán dugdosták be a malacvályút, és a kút ustorfáját. Bodrogi belülrül lēverte a bedugdosott dógokat, majd a legfiatalabb Szabó-gyerököt mögszúrta vagy puskájával mögsebözte. Lényeg az, hogy a vér csöpögött mindönnütt. A bétyárok káromkodtak, átkozódtak. A sebesült gyerök belehalt a sérülésibe. Szabóék aszonták, hogy

– Ezért kend sē él soká!

Ködös időben a Szabó-gyerökök kilesték Bodrogi sógort. Amikor kifelé mönet befordult a rárósi útrul, a Hóss Nagy Kálmán, és a Petrecz-tanya között egy szárazmalom vót. Itt bújtak el Szabóék. Ez közel esött Bodrogi sógor tanyájáhon. Itt lútték lē a kocsiján. Mire a lovak a tanyájába értek vele, mán möghótt.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A megtorlás

„Az öreg Diószögi apja csárdás vót Kutason. Odamöntek a Szabó-gyerökök. A szógáló éppen a tehenet fejte a *garádja ódalú* istállóban. Amikor oszt elkészült vele, hozta a tejet a *fafejőbe*. Möglátta az egyik Szabó-gyerök, oszt azt kérdözte tüle:

– Hallottad-ē tē kis kincsöm, hogy mink mit beszélünk?

Lēsütötte a szömit a lány. Ebbül látták, hogy kihallgatta az istállóban a beszédüket. Szépen mondták oszt neki, hogy

– Tödd lē a *fafejőt*, kis kincsöm!

Amikor a lány lētötte a fafejőt, azonnal lēlútték. Pirosra festötte a vére a szétcsurgó tejet. Ezután a kocsmárosnak számolatlanul adták a pézt a fuvarra, mög a temetésre, és aszonták neki, hogy csak véletlenül sült el a puskájuk.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Kár a szóért!

„Kotormány Ferencéknél sok család vót a vásárhelyi tanyavilágban. Ősszel, kukoricafosztás vót, oszt mán a fosztott kukorica *halhéba* vót összerakva.

A két Szabó-gyerök alkonyat táján betért a Kotormány-tanyába. Köszöntek. A gazda mondta, hogy

– Palkó, most éppen rosszkor gyüttetök, mer’ sok dógunk van.

– Tanulja mög, kend, hogy mink mindég jókor gyüvünk! – mondta Palkó, és nekirúgtattak a kukoricacsomónak, oszt szétrúgdaltatták. Aztán elmöntek.”

(Tóth Ernő)

*

Ijesztgetés a Fehér zsandárral

„A vót polgári fiúoskolával átal, az egykori Karasz-féle magtár helyin vótak a perzekútorok. Az egyik sötét éjjel egy szűrös, gatyás embör beállított a káplárhon, akit Albertnek híttak. Ez mondta a szűrösnek, hogy kopogtassa mög jól az ajtót, mer’ a téns komisszáros uram nagyon süket.

Borhogyi komisszár nagyon haragudott, ha az ajtaján kopogtattak, mer’ az vót a rögeszméje, hogy az embörrel beszélni köll, nem pedig zörögni.

A mérges komisszáros, miután möghallgatta a legényt, mögkérözte tüle, hogy híjják? Mondja az, hogy Hoffmann. A komisszáros még mérgesebben azt mondta, hogy löhet ilyen nevet viselni?

– Bocsánat, téns komisszáros uram, de a Gosztonyi nevek mán lē vannak foglalva – mondta a legény.

A szűrös embör elmondta, hogy itt, a vásárálláson kóborol egy falka birka. A vezérürün még *pörgő* is van, oszt azok biztosan lopott birkák.

– De nem a kendé!

– Azok a birkák nem.

– Akkor mönjön, kend innét, majd panaszt tősz a gazdája!

Oszt a zsandárok ki is nevették a panasztévőt. Az a panasztévő pedig az egyik hírös Szabó-gyerök vót, akinek a fejire tízezör forint vérdíjat tűztek ki. Azér' mönt be, hogy széjjelnízzön, oszt kifirtassa, hány zsandár van? Nem ösmerték föl a pislogó, zsíros mécsvilág fényinél. Azután odamöntek a betyárok, oszt még mutogatták is magukat.

Az ottlévő perzekútorok lóra kaptak, oszt üldözőbe vötték őket. Nyargaltak a Jókai utcán, a Kincsös-temető mellett, a tiszai úton, a füzesök felé.

A vámház mellett, a város szélén, a szentösi úton mán akkor is csárda vót. Ide tért be Albert pandúr, aki mögsebesült a Szabó-testvérök üldözése közben, a kaszárnya fölgyútása után. Az egyik Szabó nagyon jó lüvő vót, oszt ahogy visszalődöztek, a káplár leesött a lovárul, és a ló mög tovább nyargalt.

Mondja a káplár a csárdásnak, hogy

– Kerítsön *rospontost*, oszt vitesse a zsandárkaszárnyába.

– Éccaka van, ilyenkor nem tudok rospontost szörözni.

– Dehogynem! Itt lakik a közelben Bánfi, a város rospontosa, és ilyen esetben köteles engöm hazaszállítani.

Az öreg háza a Hajnal utca 16. szám alatt vót. A káplár mondta, hogy

– Úgyis vége lösz mán a betyárvilágnak, mer' a »Fehér zsandár« mind összefogta őket, akikrül az a hír járta, hogy *a golyó nem járja* őket.

A csárdában ott vót akkor Kiss Ferkó »szóbeli embör«, ami azt jelentötte, hogy együtt tartott a betyárokkal.

– Szeretném én azt kipróbálni – mondta Kiss káromkodva.

A lórul lélútt zsandárkáplár mögfenyögette, hogy

– Nő beszéljön, kend így, mer' kendnek úgyis sok van a rovásán, oszt hamar mög szokta hallani a Fehér zsandár.

Nóta is szól rúla:

»Szaladj, szaladj futóbetyár,
Nyomodban a Fehér zsandár.«

Bánfi oszt elszállította a sebesült káplárt.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Zaka Mihály nem hagyja magát

„A két Szabó-gyeröknek bajusza vót. Miskának különösen szép. Palkó olyan pisze vót, hogy ha esött, majdnem az orrlyukába hullt az eső. Miska viszont nagyon szép embör vót.

Az történt, hogy egy alkonyatkor a Szabó-gyerökök bemönte a Zaka Mihály tanyájába. Ekkor már nagyon üldözték őket, oszt szorult körülöttük a hurok. Zaka Mihály éppen vacsorázott. Szalonnát, könyeret övött, amikor Palkóék beléptek. A puskáját a keze ügyibe formán lőtámasztotta az ajtó közelibe, és lőöltek. Akkor Zaka Mihály aszonta nekik:

- Halljátok-ö, kerüljétek el a tanyám, mert hiszen neköm sok családom van. Nem akarok miattatok bajba kerölni.
- Nem fél, kend – mondta Palkó –, hogy rögtön agyonlövöm?
- Úgy próbálj, Palkó a puskád felé nyölni, hogy ezt a nagy kést rögtön beléd vágom!
- Hinnye, a kend bolond Istenit, kendnek! Osztt mögtönné?
- Mög én, Palkó!

Ezzel oszt el is möntek. Töböt nem látták őket a Zaka-tanyában.

(Tóth Ernő)

*

Az éjszakai vacsora

Tárkány Szűcs Györgyhöz egy éccaka bezörgettek a Szabó-gyerökök, és aszonták a feleséginek, Kovács Annának, hogy

- Panna, *nénémasszony*, keljék föl!
- Mit akartok, mért nem nappal gyöttök?
- Tudja kend, *nénémasszony*, hogy az ilyen jómadarak csak éjjel járhatnak. Főzzön, kend nekünk »ártány embört trimflikötővel«.¹⁰⁶

Ez az ő nyelvükön azt jelentötte, hogy kappanbul levest, *laskatésztával*.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A betyárvacsora

„Török Bálint kimönt a tanyájára a hajdúval, és közben nagy zivatar lött. Akkor nap oszt nem gyött haza. Éjjel a kutyák ugatni kezdtek, és a hajdú mögnézte, hogy mit ugatnak?

A Szabó-gyerökök vótak. Előbb nem akarták őket beengedni, oszt bezárták előttük az ajtót, de ezek feszigették és bekiátottak, hogy

- Híjjon mög bennünket a tekintetös alispán úr, mert úgyis bemögyünk. Ha köll, a cselédökkel feszítettjük be az ajtót.

Maksa hajdú lüvödözni akart, de Török Bálint mögtiltotta. Közben a *csutkakúp*ból is betyárok búttak ki. Török Bálintot möghítták vacsorára a saját kosztjára. Birkát, zsírt mög tűzrevalót kértek.

Összehajtották a cselédöket, hogy azok sēhová sē möhessenek, és a zshiványok hozzáláttak a vacsora készítésihön. Amikor oszt elkészült, egyött vacsoráltak Török Bálint és a betyárok. Az anyjukat féltötték. Korábban ugyanis Török Bálint befogta az anyjukat, mög azokat a szömélyöket is, akikhön a Szabó-gyerökök jártak önni. Rösztetös Szűcsék is a betyárokkal tartottak.

¹⁰⁶ Nem ismerjük, hogy a kései vacsora megnevezéséhez miért kellett jelképet használniuk. Ezzel a körmönfont kifejezéssel sehol máshol nem találkoztunk. A *trimfli* jelentése = zokni.

Török Bálint kögyetlen embör vót. A Bach-korszakban még azt is möghurcolta, aki magyarosan kipödörte a bajuszát, mert úgy vélte rúla, hogy Kossuthot várja vissza. A Kossuthkalap szélit ollóval nyirbálta lë.

A vacsora után oszt mögígérték a Szabó-gyerökök, hogy nem beszélük el, milyen csúfság esött mög Török Bálinttal, ha szabadon eresztí a foglyait. Így is lött.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Menedék a szoknya alatt

„Ëgy másik alkalommal Hóss Nagy Kálmán tanyájába menekült az ëgyik Szabó-gyerök. Hóss Nagy Kálmán édosanyját Imre *ágyónak* hítták. Mondja oszt a bëtýár:

– Imre ágyomasszony, bújtasson kend el, mert nyomomban van a vármögye.

Amikor a tanyába érköztek a perzekútorok, bemöntek a szobába, ahun Imre ágyó font nagyon. Rajta vót a *grenadin* szoknya. Rákiátottak, hogy

– Adja elő a bëtýárt, mert láttuk idegyünni!

Ágyó nyugodtságot színlelve mondta:

– Keressék mög, kendtök.

A perzekútorok oszt fölhányták a szobát, de nem tanálták mög a bëtýárt, mert az ágyó grenadin szoknyája alatt bújt. Arrul oszt nem beszélt a fáma, hogy mit tapasztalt a koma a szoknya alatt.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A betyárság kezdete

„A Szabó-testvérök mán gyerökkorukban elkezdtek a bëtýárkodást. Mikor a szögvári börtönbül szabadultak, és a Könyere-part felé hazamöntek, mán a vállukon ëgy-ëgy ódal szalonnával ballagtak.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Agyonütik a Tárkány Szűcsék kutyáját

„Tárkány Szűcs András emlögette, hogy amikor őrizte a jószágot, a két Szabó-gyerök lóháton gyütt oda, és ráförmedtek, hogy

– Kergesse el kend magátul a kutyát!

A kutya is mögérözte a veszödelmet. András csak szabódott elküldení, mire a bëtýárok ëgyike fokossal úgy fejbe vágta, hogy azonnal mögdöglött.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Harc a lóért

„A Tárkány Szűcsök hírós lótartók vótak. Pál gazda is nagyon szerette a szép lovat. Ëccör a Szabó-gyerökök elmöntek a tanyájára a csödör lóért, és elkezdtek lüvödözni.

Pál gazda a házból viszonzotta, de hamarabb elfogyott a lőszere mint a betyároké. Ekkor elvitték a csődört. Tárkány Szűcs Pál mögsiratta a lovát.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Az elvert perzekútorok

„Bodré Márton perzekútor mesélte az öregapámnak, hogy egy nap portyázóba möntek a Pusztára. Látják ám, hogy a kutasi csárdánál mögerisztött kantárszárral möntek a betyárok. A csárdás fölállította a szolgálóját a boglyára figyelni, hogy onnan messzire ellásson. Mikor látta, hogy gyűnnek a zsandárok, szólt a gazdájának, hogy

– Borul, gazduram!

Bár fölleg nem vót, ez a veszödelmet jelentötte.

A perzekútorok a betyárok után nyargaltak, oszt lüvöldöztek utánuk. A haramiák számolták a lüvésöket, oszt amikor ezek az utolsó golyót is ellűtték, hirtelen mögfordultak, és szömközt nyargaltak velük. Erre a perzekútorok ijedtek mög, mert a lovaik is fáradtak vótak.

A futóbetyárok a gyors lovaikon csakhamar utolérték a zsandárokat. Ahogy a loholás közben a nyerögből fölbillent a faruk, a betyárok a karikás ustorral mindég odacsördítettek. Egészen a kutasi csárdáig ütötték őket. Addigra már úgy elverték őket, hogy olyan vót a bűrük, akár a kík posztó.

Akkor osztán azt mondták Borhögyi komisszárosnak, hogy most már átadják őket, hogy *kokatírozsanak* Sáríkának, aki egy csudaszép kutasi lány vót. Még Rúzsza Sándor is udvarolt neki.

Ezt a csínyt a Szabó-testvérök követték el többedmagukkal. Összesen hatan vótak három zsandárral szömben. A Szabók vakmerőségükre vótak híresek. Nagy Károly mesélte, hogy az apja kovács vót a Róka utcában. A Szabók az utca két végire *strázsát* állítottak, oszt a kovács úgy patkolta mög a lovakat.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Az „útravaló”

„A Szabó-gyerökök be- bemöntek pálinkát inni öregapám csicsatéri tanyájába, de a lórúl nem szálltak lē, mert nem szerették, ha a pálinkafőzők nézték őket. Többek közt aszonták Végh Jánosnak, hogy adjon kend egy kis útravalót.

Amikor legközelebb gyűttek, káromkodva mondták, hogy micsoda vodkát vagy mit adott nekik. Az öreg azt mondta:

– Máskor tanuljátok mög, hogy nē útravalót kérjetök, hanem innivalót.

Az útravalót a betyárok a földhön vágták, mert az »útra való« vót, nem gyomorba. Elnevelték osztán a dógot, és nem lött belüle harag.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Önakaasztásra kényszerítés

„A Szabó-testvérök rágyűttek, hogy egy embör a betyárokkal és a perzekútorokkal is barát-kozik. Földühödtek rajta, és úgy végeztek vele, hogy kötelet adtak neki, és azt mondták, hogy

– Të magadat akaszd föl, mert különben mi mögnyúzunk.

Az embör föl is mászott a fára, majd lëköpött rájuk. Szabóék azt mondták, ha beleeriszködik a hurokba, oszt a fába kapaszkodni mer, a kezit ellüvik. Az embör ezután fölakasztotta magát.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Szabóék vendégei és a hálólhelyük

„Amikor a Szabóék összegyűttek a Könyere-parti tanyán, főtt a tinó, oszt itták a bort. A lovak nyerög alatt vótak az istállóban és egy ör vót a tanyában. A Szabók vacsorára összeterelték a környező tanyákból az emböröket. Tíz-tizenkét tanyából gyűltek, oszt azoknak önni, inni köllött. A bort füles pohárból itták, mint a vizet. Hóss Nagy Bálint ösöm elköltözött haza lakni, mer’ mindég beteg lött a bortul, de innia köllött. A Szabók kijelentötték, hogy akik idejárnak velük mulatni, azoktul egy tű sē tűnik el a tanyájukból. Be is tartották a szavukat.

Amikor az egyik Szabó-tanyába arattak, messze a tanyátul találtak a búzában párnát és dunnát. Ott háltak a Szabók.”

(Hóss Nagy Ernő)

*

A vásározók kirablása

„A Szabó-gyerökök nappal is raboltak. Elfogták az őszi vásárból a tanyára hazafelé tartó gazdákat, és a Csáky-laposton a pénzüket kérték. A pénzt egy zsákba öntötték. Vót, aki kérte, hogy legalább a bugyellárist adják vissza.

– Na, jól van, baszom az apád Istenit, ha mán nem tudsz a bugyellárisod nélkül élni, hát vigyed!

Az üres tárcát oszt visszadobta. Végül mögfenyigették őket, hogy akinél pénz maradt, ha nem adja elő, agyonlüvik, és hogy mindönki kotródjon haza, oszt sönkinek sē szóljon, mert agyonlüvik. Közben egy betyártársuk egy dombon állt, oszt onnan vizsgálódott, hogy gyünnek-ë a csendörök?”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Papp Samu éneke

„Papp Sámuel öreg Kossuth-katona vót a Kakasszék-parton (a mostani fürdő mellett), Lázár Mózesék tanyájában. A lakodalomban vőfély vót az öreg. Ott vótak a betyár Szabó-gyerökök is. Űk külön asztalnál ültek, oszt a többi vendégekkel nem beszéltek, csak a háziakkal és Samuval, aki verseivel szórakoztatta űket. Ha a kíváncsiskodók közel möntek a Szabókhon, csak a bajuszukat pödörték fenyőgetően.

Szabó Miska oszt aszonta, hogy ülj ide a térdemre, te pocok! Mert Papp Samu alacsony termetű embör vót, és így danolt nekik:

»Magyar embör összeüti a bokáját,
Oszt átkarolja a kedves babáját.
Ez az élet úgysem sok,
Használják fel magyarok.

Szabó Miska, Szabó Pál
Hírös futóbetyár.
Betyár vagyok az Alföldön,
Az életömet a Pusztán tőtöm.

Szilaj csikó a fakó,
A legjobb ménesbül való.
Vadonatúj cifra szűröm,
Nem vöttem, csak alám gyűröm.

Patyolat ing lobog rajtam,
Nem szöröztem, csakúgy kaptam.
Bokrétás kalapom, a selyöm,
Félrecsapom, úgy viselöm.
Néha jobbra, néha balra,
Kacsintok a szép lányokra.

Magas a vásárhelyi torony,
De még magasabb az orrom.
Karcsú a vásárhelyi lány,
De az orcája halovány.

Várost én csak ritkán látok,
Tisztölöm a szabadságot.
Éjjel-nappal lovon járok,
Mert kergetnek a zsandárok.

Isten neki, kergessenek,
Sohsë fognak el engemet,
Mint a madár a réten,
Fogva van már az én szívem.

Kint a Pusztán egy csárda van,
Azt azúta, amiúta fölemelték,
Azt azúta nem meszelték.
Varga Julcsa a csárdába,

A szerelmem régtől fogva,
Ő tartja a szívem fogva.
Mert, amiúta Juliska felnőtt,
Nem tartott ő más szeretőt.

Zsandárokat láttam gyünni utánam,
De mán hiába, nem érnek
A futós lovam nyomába.
Jaj, de ugat a csárdásné kutyája,
A Szabó-gyerökök őgyelögnek az udvarába.

Szabó Miska mondja,
Én bekötöm oda a lovamat,
Még az éjjel, a csárdásnéval
Kimulatom magamat.

Csárdásné! Nekünk sült halat süssön kend,
Azután mög fehér bort adjon kend.
Szolgálóját a sarokra strázsának állítsa ki kend,
Ha zsandár gyün, híradással lögyön kend.

Éccör csak a szógáló szalad befelé
Kilenc zsandár közelodik fegyverbe.
A futóbetyár akkor fölugrik pejlovára,
Osz elnyargal a vásárhelyi Pusztába.

Szabó Palkót kötik a kocsiba.
Kocsi után nyerítözik a lova.
Né nyerítözz, édes-kedves paripám,
Szabó Palkó, én vótam a tő gazdád.

De most mán engöm visznek a szögedi várba,
Ott ítélnék engöm föl az akasztófára.
Fakó lovam lába nyomát
Kilenc pandúr, hat csöndbiztos járja,

Gyüttömet a tömlöctartó Szögedében,
Hej, de régön várja!
Mögittam a böcsületöm,
A földet is kirúgtam alúlam,
Pedig valamikor sápadt arcú öregasszony
Égyetlen egy reménysége vótam.

Ha möghalok, ha fölkötnék,
A síromra nem borul lő sönki.
Nem visznek a temetőbe,
Árokparton fogok mögpihenni.

Nem lősz virág a síromon,
Nem hull rá a szentölt föld göröngye.
Csak egy sápadt arcú öregasszony
Gyün ki hozzám, lopva, titkon,
Mert én vótam mindön büszkesége.

De sok várost, de sok falut bejártam.
De sok üres istállóba mögháltam.
De nem tanáltam magam alá paripát,
Elloptam a komisszáros pejlovát.

Arra kéröm komisszáros uramat,
Né lűjje ki alúlam a lovamat,
Fogjátok mög azt a betyár mindönit,
Lovát félti, nem a saját életit.«»

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Elek Jakab és a Szabó-testvérek

„Elek Jakab *mögugrott* a hosszú katonáskodásbul. A tanyájára, a Pusztára nem mert visszamönni. A Csáky-laposon, Csomorkányon tolvajkodott. Mögbújt saját pusztai istállójukban is, a Csáky-baromkútnál, és ott tanálkozott a Szabó-testvérökkel, Palkóval, mög Miskával, akik fölmöntek a pallásra szénáért. Elek ott bujdosott. Kérdözték tüle, hogy mit csinál itt? Mondta, hogy szökött katona. A Szabó-testvérök bevötték a bandába.

Ēgyször a csendörök üldözték űket, és möglűtték Elek lovának a lábát, a hátsó csüdöt, és a lú nem tudott tovább mönni. A két Szabó lűugrott a lórul. Akkor mán tudták, hogy Elek Jakab elveszött, mert lú nélkül nem tud menekűlni. Ezért mindketten mögcsókolták, és búcsút véve tovább folytatták az útjukat, mert őket is üldözték.

Elek Jakabot elfogták. Behozták Vásárhelyre és Török Bálint fölakasztotta. Ezt a történetöt ögyébként az öreg Kenéz Páltul hallottam, aki a nagynénémön körösztil atyafi vót.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Szépe Jóskát agyonlűvik

„Szépe Jóska kocsizott a Böröc-erdőnél. A csomorkányi úton fogták el a Szabó-testvérök. A kocsirul lűlűpött, oszt menekűlt az erdőbe, de lűlűtték, és a bűtyárok a saját költsűgűkөн eltemettették.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Kenézné vallatása

„Csomorkányon vót a Kis Kenéz Pétör tanyája. Amikor a Szabó-gyerökök Kenézéknél vótak, gyűttek a perzekűtorok, és mönekűlniűk köllött. Azt hitték, hogy Kenéz adta föl őket, ezért később visszamönte a Kenéz-tanyába, és vallatóra fogták a feleségit, hogy hun van az ura? Az egyik mögfogta az asszony mejjit, hogy lűvágja, ha mög nem mondja, hogy hun bujkál az ura, mert lű akartak vele számolni. Az embör az udvaron a lűceumbokrokba bujkált egy árokparton. Az egyik Szabó kétször is átugratott a bokron, ahun Kenéz bujkált. A másik Szabó mögkegyelmezött nekik, oszt lűbeszélte a testvérit a kínzásrul.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Menekűlés

„A bűtyárok egy mástul tanulták a torokátharapást, és az embörölés módszereit. Az ellenálló képessűgűket is úgy fokozták, hogy magukat ekébe fogták, a lábujjuk közű mög égő taplót fogtak.

Történt, hogy a Szabó-gyerökök egy üres istállóban fölmönte pihenni a padlásra, a szénába. A lovaikat benn kötötték mög az istállóban a jászolhon. A bűtyárlovak jelözték, hogy idegöny jár ottan. Gyűttek a zsandárok.

Szabóéknak mán nem vót idejűk elmönni. A zsandárok oszt bekiabáltak az istállóba, hogy gyere ki, bűtyár! Azok visszakiátottak, hogy gyere be, zsandár!

Így huzakodtak egy darabig, mire végűl a Szabó-gyerökök hirtelen kicsapták az istálló ajtaját, és lovon menekűlni akartak. Az egyik el is szaladt, utánavágtatott egy zsandár. A másik lűrántotta a másik Szabót a lórul, és dulakodni kezdtek. Bár Szabó alul maradt, ekkor elkapta a zsandár nyakát, és átharapta az ádamcsutkáját. Mire a komája visszatért a sikertelen üldözésbűl, a társa mán kiszenvedett, és a másik Szabó is mögugrott. Igaz, hogy amikor a zsandár lűrántotta a lórul, a ló tovább nyargalt, így neki gyalog köllött menekűlni.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Dal a Szabókról

„A kistermetű öreg Papp Samu, aki még ösmerte a Szabó-testvéröket is, ezt a dalt énekölte el:

»Nem messzire van ide a Lëbuki-csárda,
Köröskörül folyja azt a Tisza,
Közepin van a Lëbuki-csárda¹⁰⁷,
Ott iszik egy bëtyár nagy bújába’.

Amint látom, gyünnek a zsandárok,
Jaj, de szépen ragyog a csákójuk,
Elöl gyün a zsandárok káplárja,
Igenyöst a Lëbuki csárdába.

– Adjon Isten, Lëbuki csárdásné,

Hát ez a szép pej paripa kié?

– Jó bort iszik e lónak gazdája,

Most gyütt ide, nincs egy félórája.

– Në bántsák hát e lónak gazdáját,

– Nem bántjuk mi, csak adja mög magát.

– Hej, de ki së mögyök, mög së adom magam,

Ha úgy tetszik, vigyék el a lovam!

Száz forintot adtam paripáért,

Másik százat rávaló szërszámért,

Harmadikat egy szép barna lányért,

Kit nem adnék szélös e világért,

Negyediket a vele hálásért!«”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A bëtyárló próbatétele

„Bëtyárlónak az vált be, amelyik a Könyere-partrul egy éccaka elfutott a világosi högyekig, a világosi fegyverlététel helyire.

Az uraság Dániából hozatott lovat. Amikor mögellött, a csősszel összebeszélve, kicserélték a csikót egy parlagi paraszt-csikóval a Kérdő Szűcs-tanyából. Kitűnő lú lött a dániai csikóbul, oszt a Szabó-gyerökök szömet vetettek rá, és kérték a gazdátul. Többször éccaka is átgýttek érte, de az öreg kint őrizte, és észrevötte a hívatlan látogatókat.

A Szabó-gyerökök egyször osztán komolyra fogták, hogy ők csak elviszik kipróbálni a lovat, de majd visszahozzák. Így is lött. A lovat nagyon kihajtották, és amikor visszahozták Világos alul, nem járaták, hanem bekötötték. Ezért a lú mögbetegödött, lëfeküdt, nyögött, oszt elpusztult.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

¹⁰⁷ „Sokat emlegetett csárda volt a Lebuki csárda, mely pontosan Békés és Csongrád megyék határában épült fel (az Orosházáról Szentesre vezető út jobb oldalán).” S. Nagy A. 1975. 491.

A vásárhelyi alagút

„Szabó Miskának, a fiatalabb Szabó-testvérnek, a Hajda kocsmáros felesége mögtetszött. A Szabók ott mulattak. A kocsmáros féltékeny vót, oszt amég mulattak, föladta őket a rendőröknek. Azok oszt közrefogták a kocsmát, de nem tanálták mög a betyárokat. Az alagúton át kimönekültek a nádasba. Később halva tanálták a kocsmárost.

Máskor mög a Sasba mulattak. Ott is bejelentötték őket, de onnan is elszöktek az alagúton át.”

(Angyal Ferenc)

*

A béres megrablása

„Egy Körösi nevű híros bérös a Pál-tanyában szógált a pusztaszéli útnál. Mán elnyomtattak, amikor fogadott a részössel, hogy ha ű beleáll a vékába, akkor másfél köböl búzát föl tud vönni a vállára. A fogadást mögnyerte, de a részes nem akarta kifizetni a fogadás árát. Aszonta, hogy jól van, öcsém, ha fölvetted, hát fölvetted.

A gazda, aki kettejük közt bíró vót, mondta a részösnek, hogy ez böcsület dóga. Ha ezt kend nem fizeti mög, akkor majd mögfizetöm én. A gazda mögfizetött, mög még egy csomó bért is adott Körösinek, ami egy üsző ára vót. A bérösnek otthon özvegy édösanyja és kiscsaládjai vótak.

Fölkereködött nagy boldogan a bérös, hogy hazaviszi a pézt. A gazda mondta neki, hogy este nē induljon neki az útnak, mert elvöhetik tüle a pézt, de a bérös nem adott a jó szóra, bár a gazdája összeszidta, és figyelmeztette, hogy még a vásárosoktul is elvöszik a betyárok a pézt, amikor azok falkástul gyünnek hazafelé, akár még fényös nappal is lēhajítják az embört a kocsirul, és úgy elhajítják a kocsit, lovakat, hogy sosē látják többet, nemhogy egy ilyen bolond paraszttul nē vönnék el a pézt, mint amilyen tē vagy!

A bérös hazaindult. Amikor a Nyomásra ért, amely akkor még legelő vót, torony irányt gyütt a Kincsös-temető felé, mert Tarjánban lakott. Amikor a temetőhön ért, az árokbul kiugrott a két Szabó-gyerök. Az egyik lóháton vót, a másik gyalog, és a bérös mögött rákiátottak, hogy

– Állj!

A lovon ülő betyár rászögezte a pisztolyát, köszönt illedelmesen neki, és aszonta, hogy adja oda a pézit. A bérös előbb könyörgött, hogy ű szolgalegény, köll a pénz, mert az anyja özvegy, de a betyár rászólt, hogy

– Hangot sē akarok hallani!

A bérös a pézt a szűr egyik bekötött ujjába dugta. Kifordította oszt az ujját, és átadta a pézt. Az egyik Szabó így köszönt el tüle:

– Hurcolja az Isten, kendöt békivel!

A betyárok később fölösmerték a béröst, az is a Szabó-gyerököket a régebbi kaland után. A bérös még öreg korában is mérgesen emlögette, hogy elvöttek tüle a pézit, miközben az Istent emlögették.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Az iparos karaván kirablása

„Vásárhelyről Aradra és Túrra möntek szívesen vásárra. Túrul gyüvet az iparosok együtt gyűttek hazafelé, mert féltek a betyároktul. Az első és az utolsó kocsin nem vót szabad alunni. Az öregök úgy tartották, hogy

»Ha Mezőtúron mög nem basznak,
ha a Vásárhelyi határban ki nem rabolnak,
Akkor köröszkül möhetsz az egész világon!«

Amikor Kutasra értek, *stációt* tartottak. Tél vót, nagy hó borította a Pusztát. A csárdában vitakoztak, mert magyar embör kettő sincs egy nízetön. A lovakat mögötették, itatták, és közben azt vitatták, hogy tovább mönjenek-ë vagy maradjanak a csárdában, a biztos helyön, ahun a csöndlegényök is mögfordulnak.

A vásározók közt vót egy Szepesi nevű csizmadia, aki avval hetvenködött, hogy amég út látják, addig biztonságban vannak, mert csak nem ijednek mög attul a két Szabó-kölöktül! Ögyébként is mindkettő tanulta a szűcs mestörségöt.

A vásározók egy része oszt hazaindult szánon Vásárhelyre, a másik része mög ottmaradt. Alig haladtak el, a Röstás-szélmalomnál hallják ám, hogy a Rossz Pusztá felöl nagy robaj van. Egy csomó lovas vót, és körülfogták a szánokat.

Fajfrik öreg csizmadia is a vásározók közt remögött. A legényök cifraszúrbe vótak, és mindkét kezükbe mordályt tartottak, vagy csak a kezüket emelték föl, hogy a sötétbe minél ijesztöbbek lögyenek.

A két Szabó odamönt az első szánkóhon. Az egyik a lovon maradt, és a mordályt a szánba ülökre szögezte, a másik Szabó mög a pézt gyütötte befelé. Amikor Szepesi csizmadiáhon értek, az öreg szépen mondta nekik, hogy

– Mért kértök ti tülem pézt, amikor tik sē adtatok neköm soha.

Ekkor mán lē is lütték. Kirabolták az egész mönetöt. Amikor a betyárok odaértek az Aracsi nevű szappanföznöhön, fölösmerték, hogy amikor szűcsinasok vótak, és a mestör víkony kosztön tartotta őket, csak fütyülni köllött, ha éhösek vótak, és a szomszédban lakó Aracsiné mindég adott nekik önni. Mögkérdözték most tüle, hogy

– Ösmer-ë, kend minket, vén boszorka?

– Dehogy ösmerlek bennetöket, sosē is láttalak bennetöket – válaszolta az asszony, jól tudva, hogy a Szabókat veszödelöm fölösmerni.

A Szabók út is kirabolták, de mikor hazaért a Nyárfa utcába, látta, hogy a lovon feketéllik valami a házánál. Amikor odamönt, látta, hogy az elrablott péze vót, amit mögtödöttak szá-molatlan forinttal.

Másnap Kiss Ferkó gulyás szóbeli embör, aki betyárokkal cimborált, a kutasi úton hajtott egy bornyút, és ahogy utolérték azok, akik az éccaka nem indultak el a csárdábul, aszonta nekik Kiss Ferkó, hogy

– Hunnan gyünnek, kendtök?

– Mezőtúrrul, a vásárbul.

– Nahát, kendtök jól jártak, kendtök szöröncsésök.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A szomorú vendéglátás

„A Szabó-gyerökök nem túrték, hogy valaki kiejtse a nevüket, szóval, hogy a nevükön szólítsák őket. Aki ilyet tött, azt azonnal mögtorolták. A szeretetházban az egyik öreg betyár mesélte Végh János öregapámnak, hogy egy alkalommal, gyermekkorában tanálkozott a Szabó-gyerökökkel. Ennek az öregnek csordás vót az apja, és mint kölyköt elkütték a kutasi csárdába egy *csobolyó*val, hogy hozzon bort. Ott nevetve mondták neki, hogy

– Nyúzza-ë mán apád a tinó bűrit?

El köll mondanom, hogy a gulyás csak feketén vágva juthatott a csordából húshon. A fekete vágás úgy vót, hogy a jószág seggibe kihögyözött nyársat vertek. Az így kiszervedött állat bűrit léadhatták a gazdának, mert nem látszott rajta erőszak, és a húst a betyárokkal mögöthették.

Akik azt kérdezték a gyeröktől, hogy nyúzza-ë mán apád a bűrt, azok a Szabó-gyerökök vótak.

– Kik kendtök, bátyámuram? – kérdezte tőlük a gyerök.

Ekkor az egyik Szabó úgy szájon vágta, hogy fölhencsörödött. Amikor mögfött a paprikás, akkor is rítt a kölkök. A Szabók aztán oszt ráparancsoltak, hogy ögyél! Dehog tudott önni, akkor is úgy kesergött. A betyárok oszt mögfenyögették, hogy ögyön, mert ha nem, ketten is tömni fogják.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Közös ebéd a cselédekkel

„Ezt öreg Körösi mesélte, aki szógáló vót a tanyán. Egy alkalommal, ez vasárnapi nap vót, a gazdájék hazamöntek a városra, és a cselédök, bérösök, szógálok egyedül maradtak odakinn. Ez a dolog Kovácséknál vót, a rárósi úton, a tíz kilométernél.

Beállított a tanyába a két Szabó-gyerök, és odakötötték a lovakat a nyári jászolhon. Éppen aratásban vótak. A *búzavontató* mán ott vót összerakva, és ebből húztak kalászokat a jászolba.

Miután möggyözödtek arrul, hogy a gazda nincs kinn, mögkérdezték, hogy milyen önnivaló van, mit hagytak nekik? A szógáló aszonta, hogy galamblevest. Az egyik Szabó oszt mondta, hogy főzzenek még hozzá galambot. A szógáló bizonygatta, hogy van ölég szalonna, majd ösznek azt, de a betyárok csak a galambfogás mellett vótak. A tűzrevalót a betyárok hozták, a galambot is ők fogták, és nem engedtek sönkit elmönni.

Amikor elkészült az ebéd, amit az udvar közepin főztek, a kitött hosszú asztalnál együtt ötték mög. Azután elmöntek a Kík-tó felé.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Erős volt a paprika¹⁰⁸

„A Szabó-gyerökök möghítták a perzekútorokat egy baráti találkozóra, a kutasi úti Pacsirta-csárdába. Borhogyi komisszáros és két csöndbiztos legény el is möntek a kitűzött időben.

Amikor mögérköztek, az egyik Szabó-gyerök kedvesen mönt elibük, és fogadta őket. Mondta nekik, hogy kerüljenek beljebb. Bemönt a három zsandár a csárdába. Itt a betyártestvérokon kívül még másik négy haramia is tartózkodott, akik mindjárt ráfogták a mordályukat a zsandárokra.

¹⁰⁸ S. Nagy Anikó gyűjtésében az eset a vásárhelyi Pusztán, Szőke János kunyhójában zajlott, és a betyár Rózsa Sándor volt, aki a pandúrokkal megetette az erős paprikát.

A Szabó-gyerökök kényszerítették őket, hogy a csárda előtt lévő, fölfűzött paprikát ögyék mög. A három zsandárnak önni köllött az erős paprikát, és közben, hogy mög nē szomjazzanak, a bort is inni köllött rá.

A lakoma után Borhőgyi és a másik zsandár mögmaradt, de Juhász Nagy csöndlegény belehalt a vendéglátásba. Borhőgyi lēszerelt utána, oszt nem vót többet komisszáros.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Török Bálint leckét kap

„Nemős Nemzetös Török Bálint alispánnak a szentösi útfélön vót tanyája. Török Bálint irtotta ki a vásárhelyi bētyárvilágot. A Szabó-testvérök Susánban laktak. Török úgy akart hozzájuk jutni, hogy bevitette az anyjukat a börtönbe.

Ėgy este oszt a tanyán aludt Török Bálint. Ekkor oszt begyűtt a tanyára a két Szabó, és az öreg bērosnek azt mondták, hogy űk szeretnének vacsorázni.

Az öreg bejelentötte Töröknek, hogy itt a két Szabó, akik szeretnének vacsorázni. Azt mondta a gazda, hogy süssön nekik rántottát, oszt tartsa űket jól.

De ezök a nemzetös úrral akarnak vacsorázni. Török kénytelen vót velük önni. Mikor vége vót, azt mondták Töröknek, hogy nē üldözze azt, aki nekik szállást, mög önnivalót ad, mert ű is kénytelen vót. Az anyjukat pedig erissze szabadon.

Másnap röggel Török elengedte Szabónét.”

(Nagy György István)

*

Betyársors

„A Szabó-testvérök Bánátban, Kevevárán vöttek birtokot a rablott pénzül. Palkó felesége, Varga Julcsa susáni lány vót, szóval nem azonos a büszoknyáját mögénéklő dal rosszlányával. Miska felesége mög Szépe Jóska molnár felesége lött, mert Szépét lēlűtték.

Amikor Vásárhelyre gyűtt Ferenc Jóska látogatóba, Körtvélyösnél kötött ki a hajója. Onnan a szelevényi gróf, akinek Szentös mellett vót a birtoka, kocsin hozta be a császárt a városba. A Szabó-gyerökök ellopták a lovakat.

Miska Perjámoson van eltemetve. Dús Pista lűtte lē Kiszomborban. Palkó vót az öregebb, és az erőszakosabb. A temető árkába temették.

Az anyjuk bemönt Szögedre a fia sírjáhon, oszt a kendőjivel ott akasztotta föl magát. Varga Julcsa 96 éves vót, 1926-ba halt mög. Kevevárarul hazagyüvet magányba élt.”

(Nagy György István)

*

A Szabó-gyerekek halála

„Jóraivaló család vót Vásárhelyön a Dús-család. Az öregapa igazságkereső embör híriben állt, aki Bécsbe is elmönt, hogy beszél a királlyal, és ha köll, még a hintájába fogott lovak zabláját is mögfogja, hogy császár urunkat visszatartsa a párbeszédre. Ezért a magatartásáért be is börtönözték. A város osztán hazahozatta.

Az unokája vót az a Dús, vásárhelyi birtokos, aki Kiszomborra nősült. Ėgy földesúr lányát vötte feleségül. Dús nagyon erős embör vót, és nem félt a zshiványoktul.

Amikor a császár Vásárhelyön járt 1857 májusában, a két Szabónak mögtetszött a hintóba fogott két szelevényi ló. Jelzöm, a két Szabó akkor frakkot húzva elvegyült a fogadó tömegbe, hogy nő ösmerjék mög őket. A császár látogatása után, amikor a két kócsón vött ló visszakerült a szelevényi majorba, elmöntenek oda a Szabó-gyerökök érte. Közben Szentösön mögpihentek.

A lovakat úgy szörözték mög, hogy éccaka möglepték a majort, oszt beüzentek a lóórtül, hogy hozza ki a *békó* kulcsát. A' bemönt az esetöt jelenteni az *ispánynak*, aki erre dühbe gurult, és vadászpuskájával gyütt ki az istállóba. Ott az egyik Szabó osztán aszonta neki, hogy – Nem vót annyi esze az ispány úrnak, hogy nekünk is van puskánk? – oszt azonnal lő is lütték.

A lóórt újra bekütték a békókúcsért, és az ispányné mán tudta, hogy az ura nem él. Amikor a lüvést hallotta, rögtön gondolta, hogy mi történt, és átadta a kúcsot.

A Szabó-gyerökök a két lovat a kocsijuk után kötötték, és Vásárhelyön át Makóra igyekeztek velük. Itt egy zsidó kereskődő möglátta a két szép lovat, és kérdözte a zshiványoktul, hogy eladók-é? Azok mondták, hogy igen. A kereskődő elővötte a tömött tárcáját, hogy fizessön, de a Szabók úgy hátba vágták, hogy a bele is majd kifordult. A pézt, ami csak nála vót, mind elvötték tüle.

A zsidó elmönt Dúshon, akinek elpanaszolta, hogy járt. Dús tudta azt, hogy ezök a zshiványok a Szabó-gyerökök lösznek. Dús mán régön pályázott rájuk, mert egyik rokonát is kirabolták, oszt szeretött vóna velük farkasszömet nézni.

Dúsné könyörgött, hogy nő mönjön utánuk, de a gazda fogta a puskáját, oszt a feleségit mög bízatta, hogy nő féljön, mert ha azok csak egy gyanús mozdulatot is tösznek, lölüvi őket.

Perjámoson, a csárdában tanált rájuk, ott mulattak. Éppen nagy eső vót. Mire Dús odaért, mán Szabóék mögvacsoráltak, és beittak a kocsissal együtt. A kocsisnak persze örködni köllött vóna. Dús a kocsist alva tanálta, de Dús fölrázta, és ráripakodott, hogy

– Neköd nem lönne szabad aludni, mert tē strázsa vagy!

A kocsis azt válaszolta, hogy

– Húrcolja el magát az úr, ha az élete kedves, mert a Szabó-gyerökökkel vagyok itt, akik nem ösmernek tréfát.

– Nő félts tē, öcsém, a tē gazdáidtul. Fordulj mög, és halál fija vagy, ha mögmozdulsz!

A vele lévő, szintén erős sógorát ott hagyta a kocsisnál, hogy azt őrizze, amég ű a csárda istállójába mönt, ahun a két Szabó-gyerök aludt. Az ajtó nem vót bezárva, ezért Dús kiakasztotta. Tüzet csiholt, és möggyútotta a pislogó mécsöst, amely az istállóban vót. Látta bent a négy lovat, a Szabóékét és a két szelevényit. A lovakon túl ott aludt a két Szabó-gyerök. Odamönt hozzájuk, és rugdosni kezdte a talpukat. Így beszélt hozzájuk:

– Hé, Miska, Palkó, keljetök föl!

Az egyik Szabó-gyerök fektiben rögtön a puskájáhon kapott, de Dús mögelözte és lölütte. A másik mint egy macska, fektibül nekiugrott Dúsnak, de nem bírt vele. Ekkorra oszt a sógora is előgyütt, oszt mögkötözték Palkót. Így mondja a nóta:

»Szabó Palkót kötözik a kocsiban,
Kocsi után nyerítözik a lova.
Nő nyerítözz, édös-kedves paripám,
Szabó Palkó, én vótam a tē gazdád,
De most mán engöm visznek a szögedi várba,
Ott ítélnék engöm föl az akasztófára.«

Miskát Perjámoson, a temetőben eltemették, és néhány nap múlva kikaparták, hogy mögnézzék a zsebeit. K. Szűcs Rozália, a betyárok rokona, mögátkozta őket, hogy még a föld sē vögyön be bennetöket, amért elloptátok a nagybátyátok lovát. A Szabók ezt nem ösmerték be, és nevetve tagadták. Az átok fogott, mert a halott Miskát kikaparták, vagyis igaz lőtt, hogy még a föld sē vötte be.

Palkót és a kocsist bevitték a szögedi várba. Közben hun könyörgött, hun Dúst fenyegette, hogy engedje el útét, hiszen ű sōmmit sē vétött neki. Még elásott aranyat is kínált, a kocsist pedig rugdalni akarta, és szidta kínjában, hogy ha töhetné, hát kettéhasítaná, amért nem örködött.

Dús bevitte őket a szögedi várba, és ott mögkapta a vérdíjat értük. Palkót a vár elé kitöttek közszömlére, mint az ország akkor legnagyobb bünözőjit. Palkó nem állta ki, és ilyenöket mondott Dúsnak:

– Ha még éccör a kezeim közé kerülnél, *málélisztte* örölnélek!

Dús sē hagyta magát, és aszonta neki, hogy

– Erre lőtt vóna löhetőségötök az istállóban, mert hát azért rugdostalak bennötöket, hogy fölkeljetök, és mögvívjatok velem, de a testvéröd fegyvert akart használni.

Palkó a kivégzés előtt kegyelmet kapott vóna, ha elárulja a nálánál bünösebbeket. A társaira, a grófokra, urakra is céloztak, de Palkó nem lőtt áruló! Aszonta a bíráinak, hogy

– Tudnék mondani, de inkább möghalok, de áruló nem löszök!

Palkót agyonlötték. Ruháját hazakütték az atyafiaknak, a lovát mög elárverezték, és Földházi Samu vásárhelyi embör vötte mög. Az fuvarozott is vele. A ló az Ádám utcában van elföldelve. A lóval még harangot is hoztak haza Vásárhelyre.

A Szabók Kevevárán vöttek birtokot. Sok földet vöttek, és Komlósi álnévön éltek ott. Az egyik Szabó még bírónak is mög lőtt választva a földje után, de nem ért a' sōmmit. A vérük csak elhajtotta őket betyárkodni.

Hozzá tartozik a történethön Varga Julcsának, a szeretőnek a sorsa is. Történt akkor, amikor a Szabó-gyerökök a csárdába möntek, és Dús mönt utánuk, oszt kereste őket, de a nagy eső elmosta a nyomukat. Ahogy a Szabók möntek, Miska mellihön egy veréb csapódott a csárdánál, amikor a lovakat mán kifogták.

A betyárok nevettek rajta, de Varga Julcsa, a szerető nagyon babonás vót, és sírni kezdött, hogy ez rossz jel, és két óra múlva Miska mellin itt mönt be a golyó, ahun a veréb érte.

– Ha minket elpusztítanak – mondták a Szabók Julcsának –, csak ezt a csillagot kövesd – és mutattak neki az égön egy csillagot – mert akkor hazaérsz Vásárhelyre, de nappal sohasē mönj, mert elfognak, hanem mindég éccaka mönj, mert akkor nem ösmernek föl.

Julcsa a Szabók elfogása és lölüvése után haza is gyütt Vásárhelyre, oszt férhön mönt. A Varga-lányok mind betyáros embörökhön möntek férjhön, és orgazdák is vótak köztük.

Szell Sámuel nagytisztöletös annak idejin nem eskette mög Palkót és Julcsát, mert a betyárt körözte a vármegye. Palkó katonaszökevény vót, azért is lütték agyon, nem akasztották.

Varga Julcsának úri bútora vót, amit a Szabók összeraboltak. Még a szülei padlásán is vót Vargáéknál rablott bútor.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

Farkas Jancsi

Az utolsó vásárhelyi betyár Farkas Jancsi volt. Az ő tettei és a velük kapcsolatba elmondott történetei már a kitapintható, történelmileg is nyomon követhető múltba, a folklórból mindinkább a valóságba vezetnek át. Betyárkodó magatartása a XX. században már anakronisztikus jelenség volt. A romantikus betyárkorszak vele végleg lezárult.

*

Adatok Farkas Jancsiról

„Amikor 1922-ben vagy '23-ban a Sugár utcában jártam, akkor láttam. Göndör, szürke haja vót. Erősen fekte bűrű, cigányos embör vót. *Rakott szárú csizma*, fekete esernyő, ruha vót rajta, a *mándlizsebbe* zsebóra vót, amely pertlin lógott a nyakából.

Apám, idős Bánfi János 1867-ben született. Ősmerte Papp János fuvarost, aki a Hajnal utcán lakott. Oda járt Farkas Jancsi. 1883-ban vagy '84-ben behívatták a Jancsi anyját, és vallatták. Másnap a köténye madzagával föl kötötte magát.

A Ficsér lénia végén vót Nagy Tóth Samu és Ferenc fia tanyája. Kocsis vótam [t.i. Bánfi János] a tanyán. Ott *fötröngöttem* náluk. Ekkor mutatta a gazdasszony Farkas Jancsit.

Farkas Jancsi 1885-ben lelőtt egy orosházi csendőrt, de nem tudták rábizonyítani. 1890 őszin Tyll László csendőr főhadnagy fölszámolta a Farkas-bandát, majd 1891-ben, a kisteleki csárdában fogták el a mögszökött betyárvezért. Ögyéb lopásai miatt tíz évet kapott.

A sámsoni majorbul Rác Ernővel lopott disznót, melyeket Fejes Imrével, a *hajcsárral* hajtottak el. Kovács Eszti, a fiatal szeretője öngyilkos lett. 1901 után Vásárhelyön lakik, és az állomás felé eső Török-vendéglőbe járt. Farkas Jancsit 1905 körül vitték be Szögedre utoljára, két csendőr között. A Kistópart utcában lakott.”

(Bánfi János)

*

Farkas Jancsi kinézete

„Alacsony termetű, ősz embör vót, amikor láttam. Pörge keménykalapban járt. Kík posztó ruhát hordott, *ellenzős nadrággal*, akar az öreg gazdák.

A Török-kocsmába járt, ma ez a Kistóparti. 1927 körül halt mög. A pap a temetésin a mögbocsájtásról beszélt, így írták az újságok. Susánban lakott. A Szabó-gyerökök nem vöttek be, mög nem is egyeztek.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A betyártalizmán

„Becseiné, Szatmáriék lánya említötte, hogy mönt kifelé a szögedi úton. Gyütt vele szömbe egy kocsi. Az asszony, Becseiné állapotos vót, ezért oszt föl vötte a kocsis, aki Farkas Jancsi vót maga. A beszélgetés során kiderült, hogy a komája lánya vót az utasa, Jancsi bácsi ezért nem vötte ki a hasából a gyerököt, hogy lëvágja annak a »neveletlen« ujját, vagyis a kisujját. Másként úgy elvitte vóna az asszonyt, hogy nem látta vóna többet a napot!

Ögyébként, Farkas Jancsi mondta a nagyapámnak, hogy a kivágott gyerökujj éccaka világít, hogy még az embör feje alul is úgy ki tudja húzni vele a párnát, hogy az alvó észre sē vöszi. Szóval, varázsereje van neki.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Farkas Jancsi huncutsága

„Farkas Jancsi gyakran rábeszélte a cimboráit, hogy az általa elkövetött gazságokat vállalják magukra, és helyötte üljenek a börtönbe. Farkas Jancsi vállalta, hogy amég ülnek, gondoskodik a családjukról, és az addig rablott értéköket úgy osztja mög velük, mintha űk is ott löttek vóna a betörésnél. Főleg a fiatalokat beszélte rá erre. Azzal magyarázkodott, hogy egy fiatalnak sömmi sē azt a pár évet lēülni.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Gubás vállalása

„Egy Gubás nevű embör szintén a Farkas Jancsi bandájában járt. Ott vót a mészárszéke, ahun a tabáni templommal szömben most [1980-ban] a Birka-csárda van.

Arad felül birkákat hajtottak a bētyárok. Rájuk törtek a zsandárok, és elfogták űket. Farkas Jancsi rávötte Gubást, hogy vállalja magára a rablást, és lē is ülte a büntetést, mivel neki még nem vót azelőtt olyan sok bűne.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Farkas Jancsi ítélete

„Farkas Jancsi éppen a Maczélka-tanyán időzött; úgy 1908 körül, nyáron vót ez. Én, mint kisfiú Nagy Víggh János nagyatyámmal vótam. Ő fönt ült a kocsin, az öregök pedig a tanya előtt, oszt pajzán történetöket meséltek.

Farkas Jancsi kigyütt hozzánk a kocsihon szömbrevételözni, oszt aszonta az öregapámnak, hogy

– A kend unokája ez a gyerök?

Öregapám azt válaszolta, hogy

– Az biz’, hogy az apja nē csinálta vóna!

Farkas Jancsi a fejit ingatta, oszt aszonta, hogy mondd mög kisfijam öregapádnak, hogy nagyon rossz, kurvás embör, kend!”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Farkas Jancsi fölpofozása

„Farkas Jancsi két lopott lóval menekült, amikor osztán elfogták a zsandárok. A szögvári úton, a Gál-tanyába értek, amikor rájuk estelődött, és szállást kértek. Az istállóba aludtak a zsandárok, és a *szénatartóba* vót mögbilincsölve Farkas Jancsi. Éccaka a kis embör a kezit kihúzta a bilincsbül, oszt menekülni akart, de az udvaron a kutyák mögfogták és nem engedték el. Nagy zajt csaptak, mire a zsandárok is fölébredtek.

Farkas Jancsit újra mögvasalták, az istállóban egy sarokba állították, és a zsandárok egymást váltva, egész éjjel, teljes szereléssel, puskával vigyáztak rá, mert féltek tüle, hogy újra mögszökik.

Farkas Jancsisnak egész éjjel állni köllött a sarokban. Közben szidták és verték. Azt mondták neki, hogy

– Vén akasztófáraló, milyen jó helyet adtunk magának, szalmazsákot is hoztunk a feje alá, mégis mögugrott. Majd pofozni kezdték.

Farkas Jancsi azzal fenyegette őket, hogy följelenti. Erre még inkább pofozni kezdték. Amikor azt mondta, hogy nem jelenti föl, azért is pofozták. Farkas »lëkanászozta« őket, hogy

»– Elég lësz mán, kanászok!«

Azok az mondták, hogy

»– Egyelőre në tegezzön kend bennünket, mert nem őriztünk együtt disznót.«

Farkas Jancsi erre »új kötésnek« mondta őket. (Régön az idősebb lëtegezhetette a fiatalabbakat, az viszont »mögkendözte« az idősebbet.) Röggel, a nagy verés után, elvezették Farkas Jancsit.

Ezt a történetöt egy öreg bërös beszélte el a Gál-tanyából, aki Félëgyházáról szegődött el. Ő a másik istállóba aludt és a kúcslyukon át leste az eseményöket.”

(Kérdő Szücs Ernő)

*

Az orosházi káplár meggyilkolása

„Farkas Jancsi Kamarásrul hozott egy kocsi *szüz dohányt* eladni. Seftölt. Rác barátjával hozta. Mán a kakasszéki majorhon közel értek, és ott összetanátkoztak két *partjáró* zsandárral. Azok kérdözték Jancsit, hogy »mit hoznak?« Farkas mondta, hogy »dohányt«. »Hová igyeköztök?« – kérdözte a káplár. Jancsi mondta, hogy »Vásárhelyre«. »Akkor elkísérjük kendöket, hogy kevesebb jusson az útból.« Jancsi mondta: »*gilt*«.

A káplár szölt a társának, hogy bilincsölje mög Jancsit! Az beleëgyezött. A lovat Rác hajtotta. Höss Nagy Kálmán Kossuth-szakállas gazda mondta, hogy nem messze álltak az esettül, és hogy Jancsi kérte a zsandárokat, hogy vögyék lë a kezirül a bilincsöt, mert vizelni akar. Nem mën ő messze, csak itt a kocsi mellett végzi el. Neki is gyürközött.

A csendör mondta, hogy »a bilincs lëvétel törvényellenös«. Jancsi azt mondta, hogy »nincs itt törvény, amikor két daliás embör van itt, én mög csak egy kis szemét embör vagyok«. Hatott a beszéd. Jancsirul lëvötték a bilincsöt, ő a kocsihon mönt, és a *kocsi nyútója* alól kikapta a puskát, és lëlütte a káplárt.

»Kakasszéki major mellett mi történt?

Azt hallottam, Farkas Jancsi orosházi

Zsandárkáplárt lëlütte a lovárul.

A zsandárt viszik a temetöbe,

Farkas Jancsit a börtönbe.«

A másik zsandárnak mondta Jancsi, hogy a fegyverihön në nyúljon, mert akkor lëlüvi, de őt nem akarja elpusztítani. Ez mög elnyargalt. Farkas Jancsi utánaszaladt, és lëvöldözött utána, mondta Höss Nagy Kálmán. Farkas hazagyött. Itthon az ágyából húzták ki, és elítélték, előbb halálra, de nem végezték ki, életfogytiglant kapott, majd 15 évre kiszabadult.

Ezután a *móringot* lopta el. Hízókat is. Disznókupecként élt. Szentesen a Lénárt-család vót a társa.”

(Kérdő Szücs Ernő)

*

A sámsoni disznólopás

„A Wolfinger uradalombul, Sámsonbul ellopta a disznókat. Rágyüttek. Wolfingert mögfenyögette, hogy lélüvi, ha vissza nem vonja a följelentést. Az uraság vissza is vonta. A társait Jancsi cserbenhagyta, és velük vállaltatta el a lopást, és a disznóvágást.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A gádorosi disznórablás

„1906-ban jó termő esztendő vót. Ekkor járt ki Csákiékhoz Farkas Jancsi. (K. Szűcs Pál és Bánfi Anna vótak a dédszüleim, akiknek K. Szűcs Tamás vót a fia.) Mink akkor Csáki Ferenc tanyájában laktunk, a Ficsér-dűlőben. Jancsi Gádorosról hozott lopott szalonnát egy kocsival. A kakasszéki mögállónál egy csendőrkáplár mögelőzte. Körösztüllütte, oszt ezért tizenkét évet kapott, de tízet töltött ki. Ez 1885–‘86 telin vót.

1906-tól a Pusztába laktak Bánfiék. A nagy körösztüton hazul a sarokban állt Cirok Gábor tanyája, itt lakott Fejes Sándor. Farkas Jancsi a sámsoni majorbul ötven darab hízót hajtott el, és Kutason berakták a vonatba. Fejes vót a hajcsár és a berakó egy szömélyben. Farkas kimentötte magát, Fejes két évet kapott. Fejesnek csak anyja vót, Etel.

Szereli Véra a Pusztában élt, nem vót teljesen tökéletes. Össze-vissza mászkált a határban. Szereli Véra ott lakott Fejeséknél, és övött az egy lévőgott disznóból. Sámsonban nagyot ivott a kútnál. Mögkérdozték:

– Mit öttél Véra? –, akkor mondta, hogy

– A Fejeséknél éccaka lévőgott disznót.

A csendőrök rögtön tudták, hun keressék az elhajtott sámsoni disznókat.

Mikor Farkas Jancsi kiszabadult, másnap éccaka Hatablakon K. Szűcs András – akinek a felesége gyerkőgyat feküdt itthon: 1896-ban születött András fiuk, aki az első világháborúban az orosz fronton halt mög – tizennégy hízót adott el Komlóra. A pénz nála vót, csak egy kanászgyerkő vót vele. Farkas rárontott egy Rácczal, és elvötte a pézt. Tél vót, szánkóval möntek ki. A Vig-tanya előtt álltak mög, onnan möntek gyalog a K. Szűcs-tanyába.

K. Szűcs Tamás, aki a Szentösi utcán lakott, azt mondta a fiúnak, hogy

– András, nē jelentsd föl. Itt a betétkönyv, vögyél ki.”¹⁰⁹

(Bánfi János)

*

Bankrablás

„Csabán, a bank előtt mögállt egy koci. Farkas Jancsi vót többedmagával, jól öltözöten a bandával. Álarcot vöttek elő. Négy puskás elvitte a pézt. A Kík-tó partján, a nagy nyárfa alatt robbantották föl a kasszát. A jószágok a nagy durranásra elszaladtak. Másnap a pásztorok mán csak a kassza darabjait találták mög.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

¹⁰⁹ A történet másik változatát lásd még: S. Nagy A. 1975. 493-494.

Móringlopás

„Vásárhelyön az éjjeliőrök mindön órában dudáltak éjjel. Farkas Jancsi a Szöröncse utca felül gyűtt, de hangtalanul. A György utcában mögállt. A kapu kinyílt, oszt a kocsi bemönt.

Becsei bakter a Damjanich utcán elővötte a dudát, és hangosan fújta. Ekkor mögszólalt mellette a sötétben egy hang, hogy nē dudáljon, mert a fenekibe dugja a dudát.

Másnap oszt csak elmönte a házhoz, és kiderült, hogy a *móringot* vitték el. Farkas Jancsit a kis termetirül ösmerte föl a bakter. Azt is látta, hogy a lopás után a kocsi a Lázár utca felé mönt el.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Farkas Jancsi fohászkodik

„Kokovai János beszélte, hogy a Dáni utcában éccakai rablás közben a szomszédbul mögzavarták Farkas Jancsit. Nem vót istenfélő embör, de amikor az ablakon kiugrott, félelmiben csak aszonta, hogy »jaj, Istenöm!«

A gazda akihön betört, pézjutalmat adott a Farkast mögzavaró szomszédnak.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Önbíráskodás és disznóhízlalás

„Farkas Jancsi a Szabó-gyerököknek vót az istállófiúja. Magas sarkú csizmába, görbe bottal járt, és nagyon mérges természetű vót. Mindjárt üthetnéke vót.

A Klauzál és a Sas utcát követő kis utca sarkán állt a Szőlőfürt-vendéglő. 1919-ben a román katonák ott mulattak és erőszakoskodtak az ottani, kétes hírű nőkkel. Farkas Jancsi mögsokallotta. Kimönt az udvarba, és egy *keresetlen* hámfával két románt agyonütött, majd utána elpucolt.

Nagyon keresték, de nem találták mög. Egy feneketlen hordót a pincébe vitt, és ebbe egy szakácsnő rejtögette.

Farkas Jancsinak a Kistöltés utcában vót saját háza, és *magkanokat*, anyakocákat vött. Ezöket magtalanította és hizlalta.

Ha elfogyott a Farkas Jancsi kukoricája, kimönt Jancsi a Pamukba, a Maczélka-tanyára, oszt két hatalmas nagy *vasas kocsi*val ballagtak haza a Farkas-házához, tele kukoricával. Az öreg Maczélka orgazdája vót Jancsinak.”

(Tóth Ernő)

*

Farkas Jancsi kizavarta az örökösöket

„A betyárokat az urak tartották fönn! Idős Erdős János a Kistópartban lakott egy *gálánt* házba, Tatár ángyóval, a bábaasszonnyal. Ángyóhon gyűttek az örökösök jussolni. Erdős családjai az öreg halála után möntek jussolni, és Farkas Jancsi egy rézsdás pisztollyal kizavarta őket.”

(Bánfi János)

*

A megkerült lovak

„Kérdő Szűcs Mózesnek a Rárósi Nyomáson, a tanyájából elveszött egy ló. A perzekútorok bosszankodtak, hogy a barátjuk lovát ellopták. Bodré Márton zsandár kikerítette Farkas Jancsit, hogy vezesse nyomra. Jancsi ígérte, hogy a ló mögkerül. Jóba akart lőnni velük, azért vállalta a nyomozást.

A ló mög is került. Egy röggel a szomszéd Citros-tanya mellett, az úton, az akácfáhon vót kötve. Farkas Jancsi hozta vissza.”

*

„Az öreg Maczélka vejinek, Gallyasnak a kutasi úton vót a tanyája. A gazda arrul vót híros, hogy jó lovai vótak. Éccör egy embör szállást kért tüle. Láta, hogy az istállóajtón körösztvasak vótak. Az idegön aszonta, hogy az sömmit sē ér. A subát a körösztvasra terítötte.

Odavitte a legszöbb lovat, oszt az első két lábát rátötte a vásra, majd biztatta a cselédöket, hogy ugrassák mög a lovat. Azok oszt mög is ugratták, oszt a ló átugrott rajta, ki az udvarra. Ekkor a bētyár a hátára ugrott, és elnyargalt. A bejárörul még visszakiáltott, hogy

– Ezért gyüttem!

A Maczélka-lány tudta, hogy az apja orgazda. Elmöntek oszt hozzá szólni. Az öreg Jóska aszonta, hogy nē bānkódjanak, mert mög lösz a ló. Pár nap múlva újra köllött mönniük hozzá. Az öreg ekkor mondta, hogy egy éccaka majd ugatnak a kutyák, de űk ki nē nézzenek, mert akkor örökre elviszik a lovat.

Mit ád Isten, pár nap múlva, éccaka visszavitték Gallyasnak a lovát. Ebbe is Farkas Jancsi keze vót.”

(Kérdő Szűcs Ernő történetei)

*

...Embert barátjáról...

„A hatablaki oskolán hazul élt az 1879 körül születött Kérdő Szűcs András. Jómódú gazda vót. Éccör Sámsonra hízókat adott el. Mögtudta ezt a mellette lakó Rác János, aki cimborált az utolsó vásárhelyi bētyárral, Farkas Jancsival. Egy éccaka möglepték a tanyát, de Rác úgy zörgetött be, mintha egyedül lönnē. András ösöm kinyitotta az ajtót, de ekkor Farkasék is benyomultak a tanyába.

Rác János kérte a gazdát, hogy adjon neki pénzt kölcsön, de András vonakodott adni. Rác csak erősködött tovább. Ekkor András időt akart nyerni. Aszonta, hogy ő szöl az istállóban a bérösnek, hogy takarja lē a Rácék lovát, mer tél vót, oszt, hogy nē fázzanak mög. Gondolta, hogy addig majd csak tudnak segítségöt hozni.

De ekkor Farkas Jancsi mondta, hogy ércse mög, András öcsém, itt virradatra ha törik, ha szakad, de péz köll! András oszt ebbül mögértötte, hogy a pézt erőszakkal is elvöszi tüle. Oda is adta.

Másnap hazagyütt az apjáhon a városba, Kérdő Szűcs Tamáshon, aki aszonta neki, hogy ő inkább odaadja a pézt a fiának, de nē tögyön följelentést a bosszúálló Farkas ellen, mert jobb az ilyenökkel jóban lönni.

Ettül kezdve oszt Farkas Jancsi, aki a pézt soha mög nem adta, jóba lött Andrással, akivel a kutasi állomáson barátságosan beszélgetött. András szégyölte, hogy ilyen a barátja. Suttogtak is körülötte, hogy melyik löhet Farkas Jancsi: a kicsi vagy a nagy?”

(Kérdő Szűcs Ernő)

✱

Kis, és névtelen betyárok

A Vásárhely környéki betyárvilágot nemcsak „hírességek” alkották. Számtalan kis gazember, futóbetyárok, falásók, kapcabetyárok is tevékenykedtek itt. Legtöbbjüknek a neve sem maradt fenn¹¹⁰. Kivétel vót Kiss Ferkó, aki elsősorban arról vót nevezetes, hogy a betyároknak *vitte a szót*.

*

A becsapott futóbetyárok

„Égy Fajfrík nevű, öreg csizmadia mesélte, hogy mindég két erszényt hordtak, amikor vidéki vásárbul gyűttek. Amikor a futóbetyárok mögtámadták őket, mindég a vékonyat atták oda, amelyikben kevés pénz vót, nem a *degeszt*.

A betyárok az irhájukat féltötték, oszt a kocsi mellett nem kezdtek el számolni, hanem a zsákmánnyal eltűntek. Így fogtak ki rajtuk a ravasz iparosok.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Sándor cigány csúfos vége

„Alighanem III. Kérdő Szűcs Pétörnek és nejinek, Kiss Miklós Katalinnak vót a gyeröke IV. Kérdő Szűcs Pétör, aki Zsoldos Örsébettel 21 évig [házasságban] élt együtt. Pétör dédöregapám – akinek az édös testvére 48-as honvéd vót – nagyon mulatós gazda vót. 1834 telin *surbankó* legényként öléggé ittasan indult ki a városbul a tanyára, de eltévedt, oszt a Nyomászon az akasztófáhon kevergődött, amelyikön ott csüngött Sándor.

Mer’ Sándor cigány haramia vót, aki elmönt az Égető-tanyába birkát lopni. Ott a fiatal gazda rajtacsípte, oszt azt mondta neki:

»Sándor bátya, hallja Kend!
A magyarját hagyja Kend!«

Sándor ekkor möggyilkolta a fiatal gazdát, mert félt. Aszonta, hogy

– Még a nevem is tudod, úgyis elárulsz engöm.

De csakhamar akasztófára került, oszt elröttentésül egy hétig ott hagyták.

Kérdő Szűcs Pétör öregapám háromszor tévedt vissza a ködben az akasztófáhon. Ekkor aszonta:

– Na, Sándor, úgy sē virrasztanak tégöd sē sirató-, sē éneklő asszonyok. Amég ki nem virrad, addig én virrasztalak.

Sándor felesége mög az utcán jajveszékölt, hogy az urát két birkájért fölakasztották, mert azt nem árulta el a nejinek, hogy még gyilkolt is.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

¹¹⁰ Katona Imre említést tett még (1973. jún. 28. p.) **Balla Jankó** hódmezővásárhelyi, de az észak-bánáti gyűjtésben szereplő betyárról. Róla sajnos már sem mi, sem adatközlőink semmit nem tudtak, még a nevét sem hallottuk.

Babály Gyurka halála

„Égy öregembör, aki gyerekkorában hiányzott az iskolából, mer’ a nyilvános akasztást nézte, az mesélte. Babály Gyurka is hetedmagával vót fölakasztva.

»Babály Gyurka, Gráfli Ádám,
Pandúr kézrül, akasztófán.
Szömüket a holló vájja,
Lelküket a pokol várja.«”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A kapzsiság próbája

„Kiss Józsi János tanyája a szögvári úton vót. Égy este három betyár bekopogott, hogy erisszék be őket. Rabolni akartak. Nem is köszöntek, de az öreg Kiss szívesen fogadta őket. Hellyel, mög vacsorával kínálta őket.

Vacsora végén egy nagy fejű rabló egy darab sajtot el akart vinni, de az öreg Kiss nem engedte. Tréfásan aszonta, hogy

– El nem viszi kend!

A betyárok fölhorkantak. Erre Kiss egész sajtot ad nekik.

Vacsora után az egyik pézt kínált, az ujjai közt forgatva a *bangókat*, hogy

– Válasszon, gazduram – de az öreg nem fogadta el.

– Szöröncséje vót, kendnek, különben lelűttük vóna a kapzsiságáért, mint egy kutyát!”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A rab betyárok

„A földjiben lévő kistötést az uraság Szögvárral hozatott rabokkal csináltatta, akik a saját ruhájukban vótak. Kögyetlen sorsuk vót. Gyakran éneköltek, hogy

»Tudjátok-ë, hogy hun van Szögvár és vidéke?
Ott van a vármögye sötét tömlöce.«

Vót a rabok közt egy vásárhelyi lovasbetyár, Paksi nevű, *ráncos gatyában*. Könyerében sok víz, nád mög gyékény vót. Mögugrott, oszt erre menekült, de az ör rákiátott, majd lelűtte.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Bujdosók

„Imolya Sándor és felesége, Gaál Mária a Tisza mindkét ódalán menedéket adott az akkori katonafogdosásból elszökötteknek. A füzfaerdőkben Török Bálint is bujdosott, úgy 1820–1855 között. Az ő felesége vót Kovács Margit. A bujdosók közt ez a nóta járta:

»Besorozott a nímöt katonának,
Lovat is adott, hogy gyalog nē járjak.
Inkább löszök betyár a Pusztába,
Mintsem a császár katonája.«”¹¹¹

(Kérdő Szűcs Ernő)

¹¹¹ A nóta máshol is közismert.

*

Véres leszámolás

„Pál gazda a Ficsér-dűlőben lakott. Ő ösmerte Kiss Ferkót, és azt is tudta, hogy szóbeli embör. Egy alkalommal, amikor Ferkó kezét akart nyújtani neki, nem fogadta el. Azt mondta, hogy

– Nem fogok kenddel kezét, mert kendőt mindönki úgy ösmeri, hogy »rossz Kiss Ferkó«.

Kiss Ferkó bosszút esküdött ezért. Egy alkalommal Kiss Ferkó Láda Gáspáréknál vót disznótorban. Alkonyodott mán, amikor Kiss Ferkó sűrűn kezdött kijárni a tanya mögé, arra hivatkozva, hogy nem sózták mög rőndösen a májat, és hasmönést kapott tüle.

Kiss Feró közben odaröndölte a feleségit, akivel a kazal mögött találkoztak. Az asszony férfinak vót öltözve, a fejin kalappal.

A tanyábul kimöntenek, amikor mán sokallni kezdték, hogy Kiss Ferkó elmaradt, hogy mögnéz-zék, mi lött vele, de a sötétben ott látták a férfiruhás alakot. Guggolt a kazal mögött, mintha a dógát végezte volna. Ez pedig a feleség vót.

Közben Kiss Ferkó lóra kapott, amin a felesége érkezött, és elmönt a Pál gazda tanyájába leszámolni. Amikor odaért, barátságos hangon beszólt a gazdának, hogy

– Gyűjjön ki, barátom!

Amikor Pál gazda kimönt, Kiss Ferkó szömtül lölütte. A durranásra kiszaladtak a tanyabéliek, és a bérös fölösmerte, hogy Kiss Ferkó vót. A család följelentötte, és tárgyalás vót, de a disznótoros vendégsereg fölesküdütt rá, hogy Kiss Ferkó akkor éccaka végig ott vót köztük.

Kiss Ferkó a gyilkosság után visszatért, és mint aki a dolgát végezte, újra bemönt a tanyába, a disznótorba, és folytatta a mulatozást.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Jacsó lóajándéka Vécsey plébánosnak

„A csárdába, ha a betyárok összevesztek, belevágták a fokost a mestörgöréndába, oszt azt mondták, hogy aki legény, húzza ki, és azután kezdődött a veszekedés. Jaksa – álnevin Jacsó – sokakat mögvert, jó fokosforgató vót.

Möghítták Jacsót a Szarvas-kocsmába vacsorára azok, akiket mögvert a kocsmában. A bográcsban rotyogott a paprikás, vacsoráztak. Az egyik azt mondta neki, hogy »hallgass, te birkatolvaj!« Jacsó fölugrott, és a lámpát lőütötte. A sötétben mög akarták fogni. Az utcák is sötétek vótak. Az Újtemplomnál csónakok vótak, erre gondolták, hogy Jacsó menekült, de Jacsó maga is a tömegben vót, ott kiabált, hogy »fogják mög, fogják mög!«

Jacsó a pápista parókiára mönekült, ahun nagyon ugattak a kutyák. Ekkor Vécsey vót a pap, az aradi vértanú tábornok testvére. Jaksa létérdöpölt Vécsey előtt, és kérte, hogy bújtassa el. Vécsey el is bújtatta. A pap gyorsan talárt öltött, és gyertyát gyútva kilépött az udvarra, és mondta:

– Mindön jó lélok dicsérje az Urat. Ki az, aki zavarni mer az esti ájtatosságomban?

A tömeg möghátrált, és eltávoztak. Vécsey még azt is mondta, hogy

– A magatokhon hasonlót nē az Isten portáján keressétök.

Amikor lēnyugodott a kutya, a pap mondta, hogy mönjön ki a vályúhon, és mossa lē magáru a vért. Azután elengedte Jacsót.

Néhány év múlva, piros pünkösöd napján röggel Vécsey kocsisa örömben énekelt. Vécsey intötte, hogy ilyenkor ne világi dalokat énekljön. A kocsis azt mondta, hogy

– Mindjárt vidám lesz a tisztölendő úr is, jön csak ki az istállóba.

Ott két szép sárga ló állt bekötve, amit az éccaka hoztak oda. Az egyik nyakába cédula vót, rajta az, hogy Jacsó hozta a tisztölendőnek, amiért mögmentötte az életit, és a lovakat nem lopta, hanem pénzért, böcsületösen vásárolta.

A pap nem akarta elfogadni, és hívatta a komisszárost, Kecskemétit, hogy vizsgálja ki a dógot. Az is azt mondta, hogy maradjanak a lovak, mert azt a pap kapta. Az egyik előtt is neki szép csikókat.

Jacsó öregségire kúdús lött. Kérdő Szűcsék szárazmalmába több éccaka möghúzódott aludni.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Falásások

„A tízőles úton névestét tartottak. Odamönt egy embör. Egy tanyát keresött, amelyik nagyon messze vót. A hangulat mán emelkedött vót, és azt mondták neki, hogy maradjon ott éccakára, majd folytatja az utat röggel. Táncoztak, danoltak és kitanálták, hogy mindönki danolja el a nótáját. A gyüivevény ezt énekölte:

»Égindulás, földindulás,
Áss, Balázs,
Kapálj, Tamás,
Lőrincz a vendég.«

Röggelre osztán észrevöttek, hogy huzatos a szoba. A *teknyő*be a szalonnát az ágy alatt tartották, de a falat kívülrül kiásták a mulatozás közben, és a szalonnát ellopták. A komának mögnyoma veszött.”¹¹²

*

„Ugyancsak a tízőles úton egy tanyában disznótor vót, és közben az öreg mama möghalt, így tor lött belüle. A húst teknyőbe tötték, és a kamrát kiásták. Az öregasszony is ott vót egy másik teknyőbe, és azt húzták ki. Vitték a teknyőt boldogan. Csak mikor rágyüttek, kidobták az útra, de a teknyőt azért csak elvitték.”¹¹³

*

„Néhány tanyában észrevöttek a falásókat, és bent rákészültek a fogadásukra. Amikor azok bebújtak, behúzták őket, és fejszével késsel agyonverték őket.”¹¹⁴

Máshun egy *sifon*nak, *subló*tnak ástak, amivel mán nem bírtak, ezért otthagyták a tanyát.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

¹¹² A történetet más változatában lásd még: S. Nagy A. 1975. 494. Az általunk közölt vers nála így szerepel:

„Áss Balázs, kaparj Tamás,
Lőrinc a vendég!”

¹¹³ Gépkocsis motívummal máig élő, nemzetközi anekdota.

¹¹⁴ Tömörkény István írta, hogy a bentről lesben állók a behatoló kézfejét csapták le.

Zsarkóné megveri a betyárokat

„Vígh János öregapám mondta, hogy Zsarkóné Lázár ángyó erős asszony vót. Az öreg Zsarkó viszont gyöngé vót. Amikor a betyárok rátámadtak az öthalmi tanyájukban, Zsarkóné gyorsan öregasszony ruhába bújtatta a férjét, oszt aztán engedte be a türelmetlenül dörömbölő betyárokat. Zsarkóné még félreállt a kemönce mellett. Az ura asszonyi hangon rimánkodott, hogy »nő bántsanak, nő bántsanak«. Elvonta a figyelmet a feleségiről.

A betyárok egyike mondta, hogy »üssétök le ezt a vén kurvát!« Erre Zsarkóné előgyűtt, és egy közönséges *mángorló* fával egyenkint úgy állon vágta őket, hogy azok harcképtelenek löttek. Három betyárt vert le, a negyedik már elszökött. A lötött betyárok a börtönben éhön haltak, mert az állukat nem tudták övésre használni.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Az öreg Maczelka leckéztet

„A XIX század végi, XX. század eleji Vásárhely különlegös alakja vót az öreg Maczelka Jóska bácsi is – mert mindönkinek csak Jóska bácsi vót –, akár a Mihály-testvérek. Mártélyon vót a nagy tanyája, és ezör hold földön gazdálkodott. A környező legelőket, árteret, a Rétből jókora területöt bérölt a várostul. Kossuth-párti vót. Azzal is tüntetött Ferencz József ellen, hogy nagy vagyona ellenire csak 48 ökröt tartott, 47 fehér igást, és egy *kormos bikát*. Az ökrök száma a forradalom kitörésinek évszámát jelképezte. A századforduló után már 60 ökre vót.

Nagy vagyonának egyrészt szorgalmas, kemény munkával szörözte, másrészt viszont a betyároknak köszönhetette, különösen Farkas Jancsinak, aki rondsörösen tartott vele kapcsolatot. Maczelka orgazda vót, aki elsősorban a passzus nélküli, lopott jószágokat értékösítötte, illetve a gyöngé minőségű lovakat lötölte, és a húson disznókat hizlalt.

Az 1855-ben születött Bánfi Samu ügyelt a Rétből Maczelka jószágaira. Még legénykorában került a nagygazda szolgálatába, ahun mint *számadó* gulyás, a bátya, öreg Bánfi János (1850–1924) is dógozott. Samu bottal járó, sánta embör vót, ezért nem választott más munkát. Nagy időt élt, 93 éves korában, 1978-ban halt mög.

A lopott jószágrul csak a bátya, a betyárokkal cinkos Bánfi János tudta, hogy milyen úton-módon került a csordába, még Samu öccsivel se vót bizalmas. Az öreg halála után Bánfi Samu lött az orgazda bizalmasa és titoktartója. Ő még a század elejin is legeltetött lopott jószágot.

1901-ben történt, hogy a réti bérlet lejárt. A vásárhelyi ksigazdák nagyobb bérleti díjat ígértek, mint Maczelka, ezért a réti földek használatát nekik adta Endrey, a város képviselőiben. Így Maczelka Jóska kiszorult a Barcsi-rét és Petrös legeltetésiből. Ettől kezdve Maczelka »fogagyarba« vót a ksigazdákkal.

A Rétből három álláson tartották a városi ksigazdák barmait. Bosszúból egy májusi éccaka Maczelka »szétfüstöltette« mindhárom állás marháit. A régi kalaprul levakart zsírt vagy farkasháját, tulökkaparékot égő pipára rakták. Ezek füstje még a legjámborabb tehenet is mög vadította. A szétfüstölt jószág szétszóródott a szélrúzsza mindön irányába, a nagy vásárhelyi határban.”

(Idös Bánfi János ekkor Csáki Ferenc tanyájában lakott a Ficséren. Azonos nevű fia, adatközlönk elmondotta, hogy „[...]egy hétig ő is kereste a szétugrott marhákat. Még Orosházára is elvetődtek, és Póshalom környékiről is tereltek vissza tehenet. Két hitvány üszö tűnt el. Egyiket a K. Szűcs család birtokolta. Valószínűleg belevesztek a pusztai mocsárba.”)

„Az egyik üsző szögény édosanyám jegyajándéka vót. Maczélka Jóska, a betyártörvényök szerint, ezzel elintézőttnek vötte a dógot, és többet nem bosszantotta a Rétbérő kisgazdákat.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A földbérő és a magyar bika

„Farki-rétben laktak a Mihály-testvérök. Három betyárhírű fitestvér élt együtt, akik bérők vótak egy tanyában. A nagyfai majort akkor egy zsidó embör bérölte, aki szeretött vóna mög-ösmerködni a szomszédokkal.

A Mihály-testvéröknél vadászvacsora vót. Möghítták rá a földbérőt is. Még a vacsora tartott, a Mihály-gyerökök anyja és az öregbérös a kemönce mellett, a padkán ülve beszélgettek.

Vacsora végén elkezdtek inni, de a zsidó földbérő egy pohárnál többet nem ivott. Erre oszt a legöregebb fivér intött az öregbérösnek, hogy vezesse be a magyar bikát.

Ahogy bevezette az ajtón a kormost, ijedtiben az összes vadász fölmászott a kemönce tetejire vagy behúzódtak a kuckóba. Ott kucorogtak, pedig olyan melegük vót, majd mögsültek, mire a nagybérőt berúgatták.

A két kisebb testvér maradt a bérő mellett, és gyakran kínálták neki a bort. Ha oszt nem ivott, egy lípessel közelebb vezették a bikát, amelyik nagyokat fújt és dobantott.

Amikor a bika egyet felé lípött, a bérő ijedtiben mögiovott egy pohárral. Miko’ mán nem bírt többet inni, kivezették oszt a bikát, de akkorára kint a hintóban mögcsereálték a kereket. A jobb elsőt balrul, hátul tötték. Így a kicsit a naggyal párosították.

Befogták a két lovat. Közben a kocsis is jól berúgott. A vendégöket fölültették az ülésre. Két bérös kétódalt végigvágott a sötétben a lovakon, és a hintó dögögve kiszaladt. A zötyögéstül alighanem ki is józanodtak hazáig.”

(Nagy György István)

*

Bogár Imre akasztása

„Amikor Bogár Imrét akasztották a vásárhelyi főtérön, mellette a *deresön* vesszőzték Virág Pistát. Bogár odaszólt Virágnak, hogy ha elmögy az anyjáhon, mondja mög neki, hogy »egy kötélgyártó lányába löttem szerelmes.« Vagyis kötél lött a halotti arája.”

(Nagy György István)

*

Patkó Bandi dala

„Gyerökkorombul vélekszök erre a nótára, szögény öregapám gyakran énekölte:

»Kopott csárda, két végén az ajtó.
Elötte áll jó két fekete ló.
Kocsmárosné, szép asszony vitte a szót:
– Ki a fene látott egy lovon hét patkót?
– Ha nem látott, gyűjjön ide, láthat!
Négyet visel e gyönyörű állat,
Kettő pedig csizmámra van verve,
A hetedik magam a nyerögben.«

Vagyis, a hetedik Patkó Bandi vót.”¹¹⁵

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A nemes betyár

„Szilágyi Gergely nemös embör vót, aki betyárokkal cimborált, oszt hízót is elhajtott. Egy éccaka Kiss Józsi János szögvári úti tanyájába mönt, és fölrakatta a szénát a kocsijárá. Ő csak azért mönt el, mert nemöst nem löhetött bántani, és így möntelmet kaptak a betyárjai is.

Amikor Kiss Józsi János észrevötte, hogy viszik a szénáját, az ablakon át kiszólt káromkodva, hogy

– Nem kendtök kaszálták azt, mért viszik?

Oszt fogta a puskáját, hogy kilú. De Szilágyi azt felelte, hogy

– Nem tudsz aludni, János?!

És elvitték a szénát. Kiss Józsi János nem mert ellenközni a nemössel.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Menekülés a csárdából

„Rücskös Aracsi betyár vót. Susánban mulattak a betyárok egy csárdában, a Koplaló körül Rücskös Aracsival. A zsandárok körülvöttek a csárdát, oszt fölszólították, hogy adja mög magát. Rücskös Aracsi kiszólt:

– Elevenen nem!

– Akkor föl köll gyútani a csárdát, hogy porig égjön – válaszolta neki a parancsot a fő perzekútor –, mint sē’ egy ilyen betyár mögszabaduljon!

A csárda léégött. Csizmadarabot tanáltak csak. Aracsi vagy a füstben vagy az alagútban mönt el, de élve maradt.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Rücskös Aracsi földaja társait

„A Gaál-tanyán elveszött három csikó, és Török Bálint korán röggel behívatta Rücskös Aracsit, mint gyanúsítottat. Mutatta neki, hogy álljon a sarokba, de nem szólt hozzá.

Török Bálint elővötte az iratokat és olvasta. Mán délutánra járt az idő, de még egy szót sē szólt Aracsihon, csak olvasott. Később osztán koppantott az asztalon, és az ajtóra mutatott, hogy Aracsi möhet.

A betyár mögkönnyebbülve távozott. Amikor az ajtóhon ért, hirtelen mögkérdozte tüle Török Bálint, hogy osztán

– Milyenök is vótak azok a csikók, hé?

¹¹⁵ Katona Imre írta a Patkó Bandi dalról: „*E rejtvényfejtő csalinóta már legrégibb megfogalmazásában is átléphetette a ballada műfaji határát, de a név miatt népünk és szakembereink egy része is a balladák között tartotta számon.*” (1973. jún. 35. p.) Egyébként közismert csalinóta, Vargyas gyűjtésében is szerepel.

Aracsi rávágta, hogy

– Sár...

Mán el is árulta magát, hiába akarta a szót visszaszívni. Török Bálint oszt mögkérdezte:

– Hány vót?

Aracsi lőtörve mondta, hogy

– Három.

– Na, akkor ez tizennyóc év.

Aracsi sokallta a börtönt. Török Bálint erre azt mondta:

– Nem tudod tē, hogy egy seggel nem löhet két nyergöt mögülni? Tē mög hármat is vittél. A csikók darabja hat év. Osztózzatok rajta. Ha magad loptad, tē ülod lē a tizennyóc évet.

Erre Aracsi föladta a társait. Sőt, még ártatlanok nevét is föladta, hogy a tizennyóc év aprózódjon. Tompait és Kiss Ferkót is föladta. Tompai a szabadulása után még lopott lovat. Amikor a Bach-korszaknak vége lött, Török Bálint is lētünt.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Éjszakai disznólopás

„A Kérdő Szűcs-tanyában vót szőlő, de ahun nem vót, oda Csongrádrul hoztak bort az esti beszélgetésökhön. Egy alkalommal is, a Kérdő Szűcs-tanyán hajnalig iszogattak. Amikor elmönte, látják ám, hogy a disznók kint vannak az udvaron. Éccaka hátul kiásták az ól falát, de nem bírtak vele, mert olyan kemény, vert falú vót. Öregapám lovakkal tapostatta a falát a *zsaluzáskor*.

A fal alatt, a földet ásták ki. Olyan nagy lyukat, hogy a disznók ott fértek ki. Közülük oszt kettőt, a legnagyobbakat vitték el. Olyan ügyesen csinálták, hogy még a nagyon hamis kutyák sē ugattak. A perzekútorok úgy mondták, hogy valamelyik vendég közül vót a cimbor, aki a bētyárokkal összeszimölt.

Amikor mulatozás közben kimönte pisálni, valamelyikőjük becsukta a disznókat az ólba, oszt rájuk reteszölte az ajtót, hogy nē tudjanak kiszaladni az akolba.

Az biztos, hogy Gubás, aki addig odajárt, és vágni való bárányokat vásárolt a 160 holdas Kérdő Szűcs Tamástul, többet nem gyütt a tanyába. Löhet, hogy éppen ő, és a bandája vitték el a disznókat. Kocsival gyüttek értük, de nem álltak be a tanyaudvarra. A kocsinyom látszott a *sömlékben*. Hogy csinálták, nem tudom, de a disznók nem sívalkodtak.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Lázáréktól lovat loptak

„Lázáréktul elveszött két ló, és amikor odamönte, Nagy Lázár észrevötte a bētyárokat. Puskát is fogott, de nem mert kimönni. Még a befelé nyíló ajtót is lisztös zsákokkal eltorlaszolta belülről, hogy a bētyárok sē tudjanak bemönni.

A lovakat kocsiba fogták, és Oroségyszázán túl mán a török kereskődők várták őket, de a lovakat nagyon möghajtották, és nem vöttek át tülük, csak a cigányok. Lázár pézt ígért a nyomra vezetők-nek, és így mögtudta, hogy a lovait éccaka a gádorosi temetőben legeltetik.

A lovak visszakerültek, de teljesen tönkretéve. Gubás vót a tolvaj. Monda is néki Lázár, hogy

– Ej, ha tudtam vóna, hogy tē vótál a tolvaj, kimöntem vóna, és agyonlűttelek vóna.

Gubásék tudták, hogy hun tartja a gazda a lovak szērszámát és a kocsit.

Mondta Gubás, hogy csak elvitték vóna a lovakat, mert ēgy társuk egész ēccaka ott leste, hogy ha kigyūn Lázár, azonnal lēlűtték vóna. Mondta még azt is, hogy Lázár gondolhatta vóna, hogy a tolvaj nem az útrűl gyūn be, hanem olyan valaki, aki jól ősmerte a tanyán a *dűrgést*.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Tatár szomszéd eltűnése

„Török Bálintnak hajdúja vót, aki végrehajtotta a *regulát*. Ęgy Tatár nevű szomszédja kapált éppen a földjin, amikor Török Bálint jószágai rászaladtak a kukoricására. Tatár szomszéd éktelen haragra gyűlt, oszt aszonta a pásztornak, hogy

– Baszom az anyád istenit, azzal az ingyenélő gazdáddal ēgyűtt! Hát nem azér’ kapáljuk a kukoricát, hogy a marhák lēlegeljék.

A pásztor elmondotta az esetöt Török Bálint béröstanyásának, az mög a gazdájának. Ekkoriban ēgy Maksa nevű embör vót a hajdú. Ezt küdté Török Bálint Tatárért. Behozta a tanyára. A paraszt könyörgött:

– Uram, sógorom, kögyelöm!

– Nincs sömmi kögyelöm! Ęn nem bántottam a maga anyját. Vögye kend tudomásul, hogy fogoly, és addig itt marad, még én, de majd kocsival hazaviszöm, nem úgy hajtom gyalog, mint a többi zsványt.

Tatár szomszéd sohasē került elő többé.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

Borra várva

„Török Bálint itthon a névnapiját tartotta az urakkal. Lēküdték a cselédlányt a pincébe, hogy hozzon bort, de nem győzték várni. Elunván a dógot, lēmöntek mécsőssel mögnézni. Hát a lány ott vót elalélva. Amikor oszt kijőzanodott, elmesélte, hogy valaki elkapta odalēnt, és azt mondta neki, hogy

– Hát neköm adsz-ē?

Aztán ittak mind a ketten, és az idegöny elmönt. Bētyár lőhetött, de nem tudták mög, hogy ki vót.”

(Kérdő Szűcs Ernő)

*

A késve érkezett kegyelem

„Enyingi Török Bálint kíméletlenül szigorú vót. Igaz, hogy nem sok barátja akadt, mert sē a származását, sē a nősülését nem bocsátották mög. Az ēgyik szolgáját vötte feleségül, akinek hitős ura vót, oszt elszerette tüle. Ezért az úri osztály kitagadta.

Az apja paraszt vót. A szentősi út mellett vót a tanyájuk. Török Bálint kisgyerők korában a saját jószágukat legeltette az uraság legelőjin. Az uraság csősze elkapta, oszt nagyon mögustorozta a lábát. Ekkor elhatározta, hogy ő nem lősz paraszt, hanem tanulni fog.

Akkoriban, amikor Török Bálint nekilátott, hogy fölszámolja a vásárhelyi betyárvilágot, a Nyomáson kezdtek szántani. Mert régön itt csak legeltetni lehetett. A szántóvetőknek, főleg a nyomtatóknak az asszonyok *garaboly*ban vitték ki az önnivalót. A kukoricásban tanyáztak a kapcabetyárok, akik elvették tőlük az ételt. Török Bálint mind elfogatta és fölakasztatta őket. Fönnhéjázva így *kelepölt*:

– Ki löhet mán akasztani a szalonnát a ház elé, nem lopja el sönki! – oszt ez igaz is vót.

A háza a katolikus templommal szömben vót. Éccör hajnalban kopogtattak hozzá. Beengedték. Egy apa kögyelmet kért a lólopással halálra ítélt fiának.

– Ösmer, kend engöm? – kérdi Török Bálint az embört.

Mivel még gatyában vót, fölhúzta a szárát, és mögmutatta az atyafinak a lábát:

– Nézze, kend! Itt van a névjegye, kendnek, a lábam szárán, úgy mögustorozott!

Mert ő vót az egykori urasági csósz, aki gyerekkorában elverte Török Bálintot.

Az embör nem boldogult a bíróval. Bemönt Szögedre az úriszékhön, kögyelmet kérni, mög fiskálisnál is járt. A kögyelmet oszt végül mög is kapta. Lóhalálában gyűtt a kögyelmi papírral. A Kincsös-temető felől hajtott a kocsival az akasztófa-domb felé, és az ustorszárra fölhúzott egy fehér kendőt, oszt ezt lobogtatta az akasztásra összegyűlt tömegnek. A tömeg észre is vötte, de Török Bálint nem, és eltörte a pálcát, hogy a hóhér végezze el a dógát.

Mire az apa mögérközött, a fia kiszenvedett. A tömeg morajlott, és fenyegetőzött, a fiskális is kiabált. Török Bálint elővötte a szömvégit, oszt bötüzni kezdte a fölmöntő levelet. Azután azt válaszolta a fiskálisnak, mög a tömegnek, hogy

– Törvény adta jogomnál fogva akasztattam, mert egy lótolvajnak mög köll halni!”

(Kérdő Szűcs Ernő)

Mementó

A Kincses-temetőben magányosan ma is áll még Török Bálint családi síremléke. Felesége szürke márványoszlopán ez olvasható:

„özv. Török Bálintné, Maksa Zsuzsánna
1831. jan. 1. – 1902. dec. 11.
Áldás emlékezetén”

Férje sírkövére ezeket vésték:

„Török Bálint. Csongrád megye szolgabírája, majd alispánja, Hódmező-Vásárhely országgyűlési képviselője 1848–1867. A H. M. Vásárhelyi Ref. Egyház fő-gondnoka, Bölcs kormányzó, igazságos bíró, buzgó és munkás egyháztag, hű férj, jó atya, nemeslelkű barát.

Született 1817. febr. 25. Meghalt 1881. szept. 19.

Áldott legyen emlékezete.”

Bírói tevékenysége az önkényuralom éveire esett, a kiegyezésig.

✱

KÉPMAGYARÁZAT

1. Pásztorlevél 1856-ból, amelyet Szegeden állítottak ki ifjú Herke Pálnak.
2. A Monarchián belüli utazásra szóló „Úti Levél” azaz utazási engedély, amelyet nemes Hadik Erzsébetnek állítottak ki Vásárhelyen, 1822-ben.
3. Passzus vagy marhás levél állatvétel-, illetve eladás alkalmából, a tulajdonviszony hivatalos rendezésére.
4. Vásárhelyi ponyva a XX. sz. elejéről egy Rózsa Sándor történettel, 4 részben.
5. Farkas Jancsi kisteleki elfogásáról írt vásárhelyi ponyva borító lapja.
6. Vásárhelyi ponyva fedőlapja Diószegi Flóris családgyilkosról.
7. Vásárhelyi ponyva fedőlapja a közismert Rózsa Sándor börtönábrázolással; ugyanakkor az írás Diószegi Flóris családgyilkosról szól. Így is torzíthatta a ponyva a történelmi hitelességet.
8. Kérdő Szűcs Ernő (1899–1985) vásárhelyi adatközlőnk 1980-ban.
9. Mártélyi (Csongrád megye) pásztor az 1970-es években.
10. Pásztorheverő a mártélyi pásztor szállásán. A földre helyezett szalmabálákat pokróccal és a subájával takart le.
11. Kérdő Szűcs Ernő által gyűjtött betyárfokosok.
12. A Szabó-testvérek vashorga a Höss Nagy Ernő kenyere-parti tanyáján.¹¹⁶
13. Pásztorszerszámok a vásárhelyi Pusztán.
14. Rejtett kolomp és csengő tolvajok ellen Tárkány Szűcs Imre kútvölgyi tanyáján. (Az 1970-es évek végén.)
15. Borotvás Dániel (1803–1845) rendőrkapitány családi sírköve az Arany-temető bejáratánál, amelyet a fől számolt újvárosi Káposztás-temetőből hoztak át.
16. Török Bálint (1817–1881) családi sírja a vásárhelyi Kincses-temetőben.
17. Maczelka József mártélyi nagygazda sírja a római katolikus temetőben.
18. Maczelka József tanyája az 1980-as években a mártélyi Tiszagát mellett.
19. Hírjelzésre is használt gémeskút a mártélyi Maczelka tanyán. (Háttérben a Tiszagát.)
20. Ilyen volt a hagyományos vásárhelyi gazdatanya, a betyárok kedvenc fosztogató helye. (Felvétel: 1960-as évek)

¹¹⁶ A képen látható horog, amelyre a Szabó testvérek a bográcsot akasztották és így főztek, a hajdani Höss Nagy-tanya egyik mellékhelyiségében, a mestergerendában volt. Azért bent főztek szabad tűzön, mivel éjszaka a láng messzire világított és föladta volna őket. Az itt fotózott *kampós szeggel* rokon volt a *betyárszeg*, amelyről Gunda Béla így írt: „A kiskunsági, békési tanyák elején a falba vert *kampós szeg*. Ezen éjjel-nappal ott lógott a *betyártarisznya* s benne a rendes nagyságúnál kisebb, a cipónál nagyobb kenyér, a *koros* a megfelelő mennyiségű kolbásszal, szalonnával. Az éjjeli órákban az arra járó betyár szóltanul magához vette az ételmet és továbbállt. Alávaló kapcabetyárnak tartották azt, aki a tarisznyát is magával vitte.” (Gunda B. 1977. 1: 280., és Nagy Czirok László: *Budártüzek mellett*. Budapest, 1963.)

21. Kiss Lajos 1927-es gyűjtéséből származó könyvlap betyárdalokkal.
22. Péczely Attila kézzel írt népdalgyűjtésének egyik lapja a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtárban (784. P52. számon).

IRODALOM

A betyárvilágból. Rózsa Sándor esetei a vásárhelyi Erős Molnár Áronnal 1-4. kötet. „Kis regények” sorozat (a szerző neve és a kiadás évszáma nélkül). „Dura Lajos Könyvkiadóhivatala” Hódmezővásárhelyen.

N. BARTHA Károly: *A reszelővágó mesterség*. Magyar Nyelvőr. 74. évf. 6. sz. 1950, december.

BÁLINT Sándor: *Történetek a szegedi betyárvilágból*. Szeged, 1961.

BÉKÉS István: *Magyar ponyva Pitaval*. Minerva Kiadó. Budapest, 1966.

BÉRES András: *Tiszántúli híres betyárok*. Gyula, 1961.

DOBOS Ilona: *Betyármondák*. 280. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. (Főszerk.: ORTUTAY Gyula.)

DOBOS Ilona–KRIZA Ildikó: *Rózsa Sándor*. 381-383. In: Magyar Néprajzi Lexikon IV. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. (Főszerk.: ORTUTAY Gyula.)

DOMOKOS Sámuel: *Betyárok tüzénél. Kelet-európai népek balladái*. Budapest, 1959.

DÖMÖTÖR Sándor: *A betyárromantika*. 5-24., 97-113 p. Ethnographia, 1930.

EDVI Illés Károly: *Emlékeim a szegedi várból*. Szeged, 1891. Világ, Budapest, 1925. ápr. 19.

EÖTVÖS József: *A falu jegyzője*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest, 1978. MAJTÉNYI Zoltán stilizálásában.

FEHÉR József: *A betyár szeretője*. Vásárhelyi Tükör. I. évf. 5. sz. 1989. jún. 18. 3. p.

FEJÉRVÁRY József: *Dús*. 543-561. In: *Vásárhely története családok tükrében*. ERDEI Sándor Könyvnyomdája. Hódmezővásárhely, 1929.

FEKETE József (alias: FEJÉRVÁRY József): *Szabó Palkó és Szabó Miska híres futóbetyárok története*. („Vásárhely titkai” sorozatban. A „Vásárhelyi Híradó” nyomdájában, 1903-ban.) Ismételve a Vásárhely és Vidéke 1991. máj. 19 – nov. 30 közötti szombati számaiban, 24 részben, mindenütt a 4. p-n.

FÉL Edit–HOFFER Tamás: *Parasztok, pásztorok, betyárok. Emberábrázolás a magyar népművészetben*. Budapest, 1966.

FODOR Béla („A nép számára írta Népbarát”): *Ráday Gedeon élete*. (Év- és kiadási hely nélkül.)

GALAMBOS Ilona: *„Zúg az erdő, betyár lakik benne.”* Hódmezővásárhely, 1997. (Kézirat a Németh László Városi könyvtár helytörténeti gyűjteményében, a HT 390. G18. számon.)

GUNDA Béla: *Betyárszeg*. 280. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. (Főszerk.: ORTUTAY Gyula.)

Hódmezővásárhely jelesei. Hódmezővásárhely, 1974. Szerk.: Bíró József.

Hódmezővásárhely város irataiból. „C” állag, hirdetőkönyvek, 1001. d.1.–d.10. kötetek.

Jeles vásárhelyiek. (Vásárhelyi Téka 2.) Hódmezővásárhely, 1993. Összeállította: Kőszegfalvi Ferenc.

KATONA Imre: *Észak-bánáti betyárballadák*. 15-41. Novi Sad, a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. V. évf. 15. sz. 1973. jún.

KATONA Imre: *Betyárdal*. 275. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. (Főszerk.: ORTUTAY Gyula.)

KATONA Imre: *Szerelmi népdalaink csoportosítása Móricz Zsigmond szatmári gyűjtése alapján*. In: Ethnographia 104: 135-141.

KATONA Imre: *Vásárhelyi népköltészet*. (Kézirat, 1999. 1-61. p. A hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtárban: 398. K25. sz. alatt. A készülő várostörténeti monográfia néprajzi kötetébe írt tanulmány.)

KISS Lajos: *Régi népdalok Hódmezővásárhelyről. 86 dallam szöveggel*. A Magyar Föld és népe 1. (Szerk.: dr. MILLEKKER Rezső) Debreceni Egyetem Földrajzi Intézete. Megjelent: KERTÉSZ József, Karcag, 1927.

KOVÁCS Ágnes: *Vásárhelyi népmesék és mondák Kálmány Lajos gyűjtéséből*. 351-378. In: KISS Lajos Emlékkönyv. Szerk.: DÖMÖTÖR János és TÁRKÁNY SZÜCS Ernő. Hódmezővásárhely, 1982.

KRIZA Ildikó: *Betyárballada*. 274-275. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977. (Főszerk.: ORTUTAY Gyula.)

KÜLLÖS Imola: *Betyárok könyve*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, 1988.

Magyar Néprajzi Lexikon 1-5 kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977–1982. Főszerk.: ORTUTAY Gyula.

MNGY I-II. = *Magyar Népköltési Gyűjtemény I.* Elegyes Gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Szerk.: ARANY László–GYULAI Pál. II. Csongrád megyei Gyűjtés. Szerk.: TÖRÖK Károly. Pest, 1872.

MNK = *Magyar Népmese Katalógus I-IX*. Budapest, 1955-1990.

MNT = *Magyar Népzene Tára*, III/A, IV, V, VI, VII/1, 2. Szerk.: BARTÓK Béla–KODÁLY Zoltán. Budapest, 1955-1987.

S. NAGY Anikó: *Betyárhistóriák*. 489-495. In: NAGY Gyula: *Parasztélet a Vásárhelyi-pusztán*.¹¹⁷ A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4. Békéscsaba, 1975. (Szerk.: DÉR László.)

NAGY CZIROK László: *Betyárélet a kiskunságon*. Magvető Kiadó. Budapest, 1965.

NAGY Dezső: *Szántó Kovács János*. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Füzetei 1. szám. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1969.

ORTUTAY Gyula–KATONA Imre: *Magyar népdalok I-II*. 2. kiadás. Budapest, 1975.

PÉCZELY Attila: *103 magyar népdal*. Magyar Kórus. Budapest, 1939.

PÉCZELY Attila: *Vásárhelyi népdalok*. (Kézírtos füzet kottákkal, 1-32 p.) Hódmezővásárhely, Németh László városi Könyvtár 784. P52. sz. alatt. 1939. febr. 13.

PÉCZELY Attila: *Pásztorélet, betyárélet*. 97-113. [Vásárhelyen 4-et gyűjt a 16-ból.] In: *Rózsa. 94. magyar népdal*. Zeneműkiadó Budapest, 1953.

¹¹⁷ Az egyébként kitűnő könyv sajnálatos helyesírási hibája, hogy a Pusztát kis kezdőbetűvel és kötőjellel írták. (Az innen vett idézeteket kénytelenek vagyunk mi is betűhíven követni.) Hódmezővásárhely határa három nagy határrészre oszlik: Tanya, Gorzsa-tanya és Puszta. A Puszta tehát épp olyan főnév, mint egy település neve, ezért nagy kezdőbetűvel kell írni. A pontos helyesírása tehát: *vásárhelyi Puszta*.

PÉCZELY Attila: *Vásárhelyi gyűjtés*. (Kéziratos kötet kottákkal 1-790 p.) 784. P52. leltári számon a hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtárban.

PÉTER László: *Rózsa Sándor, a népdalok hőse*. Délmagyarország, 1971. nov. 7.

RIÓ vagy BÉKEFI Antal, alias PALOTÁS Fausztin: *Sötét idők. Történetek a szegedvidéki betyárvilágból gróf Ráday korában*. Szeged, 1887. ENGEL Adolf Műintézete.

RÓHEIM Géza: *Mágia és lopás az európai folklórban*. 229-240. In: *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Tanulmányok. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984.

SZABÓ Endre: *Rózsa Sándor két élete. Valóság és legenda*. Csongrád megyei Hírlap. Szeged, 1971. szept. 12.

SZABÓ Ferenc: *A dél-alföldi betyárvilág*. Gyula, 1964. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 53-54. sz. Szerk.: DANKÓ Imre.

SZENT-GYÖRGYI Katalin: *A magyar betyárköltészet nemzetközi párhuzamai*. 84-102. Ethnographia LXXXVII. évf. 1-2. sz. Budapest, 1976.

SZENTI Tibor: *Betyárvilág*. Csongrád Megyei Hírlap Vásárhelyi Kiadás. 1976, ápr. 11–máj. 23. (Hét folytatásban.)

SZENTI Tibor: *A tanya*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1979.

SZENTI Tibor: *Újabb adatok a Szabó-testvérek betyárkodásáról*. 125-135. Vásárhelyi Tanulmányok IX. Helytörténeti dolgozatok. Hódmezővásárhely, 1979. (Szerk.: HERCZEG Mihály, SZEMENYEI Sarolta, SZIGETI János.)

SZENTI Tibor: *A hódmezővásárhelyi betyárvilág a hódoltság után, az 1848-as forradalomig*. 89-98. Valóság, 1980. júl.

SZENTI Tibor: *A vásárhelyi betyárvilág*. Csongrád Megyei Hírlap. 1980. okt. 26. 5. p.

SZENTI Tibor: *Vásárhelyi betyártörténetek*. Csongrád Megyei Hírlap Vásárhelyi Kiadás. 1981. jan. 6-15. (Kilenc részben.)

SZENTI Tibor: *A hódmezővásárhelyi betyárvilág*. (Előtanulmány RÁKOS István fejezetéhez, különösen az 567-569. p.) In: RÁKOS István: *A feudalizmus utolsó évszázada*. 449-576. *Hódmezővásárhely története I*. Hódmezővásárhely, 1984. (Főszerk.: NAGY István. Kötetsszerk.: SZIGETI János.)

SZENTI Tibor: *Parasztvallomások*. Gondolat Kiadó. Budapest, 1985.

SZENTI Tibor: *Betyárvilág*. Vásárhely és Vidéke 1991. jún. 9., jún. 16., jún. 23. (Valamennyi rész a 3-as oldalakon.)

SZENTI Tibor: *Betyárvilág* (Fotókkal illusztrálva.) (Kék) Délvilág, 1991. dec. 7-dec. 21. (Tizenkét részben.)

SZENTI Tibor: *A nő szerepe a dél-alföldi betyárvilágban*. 277-284. In: Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére. II. Studia Comitatus 24. Szentendre, 1994. (Szerk.: NOVÁK László.)

SZENTI Tibor: *Közösség által kiváltott halál, vagy belső készletéből feladott élet, illetve különféle „woodoo-jellegű” halálnevek*. Kharón. Thanatológiai Szemle. II. évf. 1998. 2: 15-53, és 3: 51-87.

SZENTI Tibor: *Bibó Lajos vallomásai*. LAZI Bt. Hódmezővásárhely–Szeged, 1999.

SZENTI Tibor–BICSÉRDY Gyula: *A ló szerepe a dél-alföldi betyárvilágban*. Debreceni Agrártudományi Egyetem Tudományos Közleményei. Debrecen, 1991. 229-251.

- SZŰCS Sándor: *Betyárok, pandúrok és egyéb régi hírességek*. Magvető Kiadó. Budapest, 1969.
- TÁPAY-SZABÓ Gabriella: *Szeged erkölcsi a XVIII. században*. Kolozsvár–Szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 21. sz. (A szerző kiadása. Készült: Gyoma, Kner Izidor nyomdája.) Budapest, 1933.
- TISZA Miksa: *Magyarország rendőrségének története. A legrégibb időktől 1912-ig. A közbiztonság hajdan és most. A betyárvilág alakjai*. Nyomatott a Szepesi Lapok Nyomdavállalatánál, Iglón, 1913-ban.
- TÓTH Mór: *Jó Madarak. Bűnügyi elbeszélések*. Karcag, 1897.
- TÖMÖRKÉNY István: *Betyárlegendák*. Szeged, 1898.
- TÖRÖK Károly: *Csongrád megyei gyűjtés*. Magyar népköltési gyűjtemény. Athenæum. Pest, 1872. A Kisfaludy-társaság megbízásából. Szerk.: ARANY László és GYULAI Pál. II. kötet.
- VAJNA Károly: *Hazai régi büntetések I-II*. Budapest, 1906-1907.
- VARGYAS Lajos: *A magyar népballada és Európa I-II*. Budapest, 1976.
- VARSÁNYI Péter: *Farkas Jancsi*. Csongrád Megyei Hírlap Vásárhelyi Kiadás. 1986. márc. 4. 5. p.
- VARSÁNYI Péter István: *A város lakói a polgári forradalom és a szabadságharc idején*. 17-83. p. In: *Hódmezővásárhely története II/1*. Hódmezővásárhely, 1993. (Főszerk.: Szabó Ferenc.)
- VÁSÁRHELY ÉS VIDÉKE, 1899. febr. 23. *Póka r[endőr] kapitány öngyilkos lett, Dobák főügyész váratlanul meghalt*.
- VESZELKÁNÉ GÉMES Eszter: *Történetek Rúzs Sándorról*. RTV – Minerva. Budapest, 1981.

ADATKÖZLŐK

Angyal Ferenc (Hódmezővásárhely, 1898 – Hódmezővásárhely, 1983.) Tizennégy gyermekes, 26 kisholdas gazda fia. Három elemít, és három ismétlő osztályt végzett. A. F. megélhetéséhez földet bérelt és vásárolt, így 1960-ban szintén 26 kishold saját földet vitt be a helyi Lenin Tsz-be, és innen ment nyugdíjba. Gyermektelen maradt. Öregségére hazaköltözött városi házába.

Bánfi Jánosról és Hóss Nagy Ernőről életrajzi adatokat nem gyűjtöttünk, mivel a kötetben csak néhány rövid történetük szerepel. Mindketten Hódmezővásárhelyen születtek és haltak meg. Bánfi 1897-ben, szegény gazdacsaládban született. Volt tanyás és fuvarozott is. Halála előtt az Agyag utca 31. sz. házában ismertük meg. Hóss Nagy Ernő Tégláson lakott. Vele egyszer találkoztunk, amikor rövid betyártörténetét elmesélte. Tanyájában a mestergerendában ő mutatta meg azt a kampót, amelyet a Szabó-testvérek vertek oda, és láncon erről lógatták le a bográcsot, amikor itt főztek. (Lásd: képmelléklet.)

Kérdő Szűcs Ernő (Hódmezővásárhely, 1899 – Hódmezővásárhely, 1985.) Öt elemít végzett. 1945 előtt két örökségből kb. 100 kat. holdon gazdálkodott. Mind a két világháborúban katonaként részt vett. Református presbiter. Három gyermeket nevelt föl. Földjét, tanyáját elvették, de nem lépett be a szövetkezetbe. 1961–1971 között nyugdíjazásáig a Szegedi Konzervgyárban segédmunkás. Családi emlékeiből életrajzot írt.

Nagy György István (Hódmezővásárhely, 1922.–) Hat elemít végzett. Apja 30 kat. holdas birtokán gazdálkodott. A második világháborúban katona. 1945 után állami tartalékföldet bérelve élt meg, míg 1959 decemberében belépett a mártélyi Új Élet Tsz-be. Gulyásként ment nyugdíjba. Két családot nevelt föl. Unokaöccsével ma is gazdálkodik.

Tárkány Szűcs Sándor (Hódmezővásárhely, 1896–Hódmezővásárhely, 1985.) Négy elemít végzett, majd apja 32 holdas téglási birtokán gazdálkodott. Hét testér között oszlott meg a kis birtok. Végkielégítések után, neki 14 hold és a tanya marad. 1960-ban, 64 éves korában került az Előre Tsz-be, 1964-ig itt dolgozott, ekkor balesetet szenvedett és munkaképtelenné vált. 70 éves korától kevés járadékot kapott. 1981 nyarán hazaköltözött egy kis városi udvari saját lakásba, innen temették.

Tóth Ernő (Hódmezővásárhely, 1914–Hódmezővásárhely, 1999.) Elszegényedett juhász, ill. földmunkás családból származott, apja már postás volt. Egyik rokonánál Kömpöc-pusztán 13 éves korában maga is segít gazdálkodni. 1927-ben kőműves lett, 1932-től 29 éven át jó nevű artistaként járta Európát, majd nyugdíjazása után telket vásárol, házat épít a Balatonon, ahol szőlészkedik. A teleket mindig Vásárhelyen töltötte régi házában. Baleset következtében váratlanul hunyt el.

TÁJSZAVAK MAGYARÁZATA

Az alábbi, a szövegben dőlt betűkkel írt népi kifejezéseket, szavakat a néprajztudomány jól ismeri, bár táji jelentésváltozataikat nem fölösleges jeleznünk. A fiatalabb korosztályok viszont többnyire nem is hallottak róluk, itt ezért is foglalkozunk velük. Ugyancsak itt említünk néhány olyan idegen szavat (pl. *gilt*), amelyet a népi szóhasználat már asszimilált.

*

A földet is kirúgtam alúlam = otthagya a saját földjét, nem gazdálkodott tovább, hanem betyárrá vált.

Atilla = lásd: *dolmány*.

Attribútum = jelvény; valamely személy, tárgy, jelenség elválaszthatatlan tulajdonsága.

Ájzlag = földig érő, üvegezett ablak, ajtó, kirakat. (Máig ilyen nyitható ablak-ajtókat találunk Vásárhelyen, a Kossuth téri Fekete Sas Szálló földszinti éttermén.)

Ángyó = nagynéni. Az *ángyi* megszólításként vagy megnevezésként is ismert. (Pl.: *ágyom asszony*.)

Bunda = lásd: *suba*.

Bőrbekecs = *ködmön* = racka, kecske szőrös bőrből való, derékig, máskor bokáig érő, ujjas kabátszerű, felső ruhadarab, amelyet gyakran hímeztek.

Búzavontató = a maggal teli kalászkokat tartalmazó kévékből, az asztagnál hosszabb, gyakran ház nagyságúra összerakott halom.

Csákó = *süveg* = magas, hengeres, alacsony karimájú férfi fejfedő, amelyet *nemez*ből, posztóból készítettek, olykor nyúlbbőrrel prémezttek.

Csihíssé lesz = félelembe esik, megijed.

Csobolyó = dongákból készült, kétfenekű, lapos hordószerű, dugóval zárható italt szállító és ivóedény.

Csókolódzó = amikor a szülők által házasságkötés céljából kiválasztott fiatalok egymással először találkozhattak egyedül, és szabadon megcsókolhatták egymást. A testi ismerkedés első lehetősége volt. (Általában kiküldték őket a kamrába valami látszathelyre közös elvégzésére. Később a *kézfogó*, ill. az *eljegyzés* lépett a helyébe.

Csöndlegény = A feudalizmusban, amikor az utcákon még nem volt közvilágítás, a közbiztonság érdekében beesteledés után nem volt szabad az utcán járkálni, legfeljebb néhány fontos személy, mint a *kirurgus* (borbélysebész), bíró, pap mehetett ki. A nők csak kísérettel. Ilyenkor a városra csend borult. Ezt a csendet őrizték a fegyverrel, lámpással fölviigázó csöndlegények.

Csutkakúp = kúp alakúra rakott kukoricaszár.

Degesz = teli. *Degeszre tömött*, azaz kidomborodásig telezsúfolt.

Deres = feudalizmus kori ítéletvégrehajtó, kínzó eszköz. Olyan pad, amelynek két végén rászegezett vaspántokkal lefogatták a kinyújtott és ráfektetett testet botozásra, korbácsolásra, esetleg fogókkal való kínzásra.

Döröt = drót, vékony fémhuzal.

Dévánkoztak = panaszkodta, sóhajtoztak.

Dolmány = térdig vagy combközépig érő, testhezálló, fölálló gallérú, férfi posztóból készült felsőruha. *Paszomány*, zsinórozás és fémgombok díszíthetik.

Dürgés = körülmény, viszony.

Ellenzős nadrág = elől az öltöztést, vetkőzést segítő hasíték (a mai slicc), amely sem gombokkal, sem kapcsokkal nem volt zárttá téve, hanem egy, a nadrág anyagából odavarrt, a derékon végződő „ellenző”-vel, ráhajló ruhadarabbal fedték el.

Fafejő = fából kivájt vagy *fadongából* összeállított *sajtár*, fejőedény.

Fogagyarba vót = küzdelemben, haragban volt.

Fötröngöttem = (Bánfi János gyakori mondása volt.) = tartózkodtam, tanyáztam.

Garaboly = kosárfonó-fűz vesszőjéből font, keskenyebb oldalait átívelő füllel készített kosár, amelyet piacra, boltba járva az asszonyok a karjukra akasztottak.

Garádja = trágyából rakott fal. Készülhetett úgy is, hogy a kívánt magasságban, vert fal szélességben csak trágyát rétegeztek vagy úgy, hogy a fal alapját vesszőfonatból elkészítették, és mindkét oldalát trágyával felrakták.

Gilt = (német) érvényes, rendben van, helyes, úgy van. Népünk átvette, asszimilálta és gyakran használta.

Grenadin = finoman lyukacsos, áttetsző selyemszövet.

Hajcsár = amíg a lábasjóság volt a fő vagyon, annak árúba bocsátásakor, az állatok hajtását, terelését végezték. Olykor az alkuba, eladásba is szerepet vállaltak. (Külön szakmát képviselt.)

Halhé = csomó.

Ispány = ispán = a vármegye élén álló, magas rangú tisztviselő.

Kan doktor = kalauz. A *konduktorból* eredeztethető. (Így hívták még az állatorvost és a férfi orvost is.)

Kancafal = földből készült, keményen ledöngölt, kötőanyagokkal erősített vert fal.

Karikás ustor (-ostor) = rövid faragott vagy esztergályozott nyelű, kenderkötélből és szíjból font, hosszú *sudarú* állatterelő eszköz. Két részből áll: az ostorból, amelyet szíjból fonnak, és az alkar hosszúságú, gyakran réz- ill. csontberakással, *spanyolozással* díszített, fából készült ostorszár. Nevét az ostor több tagból álló nyaki részét összekapcsoló réz- vagy vaskarikáról kapta.

Kelepölt = lotyogott, fecsegett, ömlött belőle a szó.

Keresetlen (tárgy, pl. hámfa.) = amit nem keresnek, nem válogatnak, hanem ami a kezük ügyébe kerül, azt kapják elő.

Kivetkezés = *néprajzi szakszó*, amely azt jelenti, hogy a hagyományos népi szokásokat elhagyják, és a régi viseletből kivetkőzve, a polgári ruházatot viselik.

Kocsi nyútója = a kocsi két oldalát hátra vagy szélteben meghosszabbító *vendégoldal*, amely lehet időszakosan felkötött két hosszú rúd vagy széles deszka.

Kokatúroz = udvarol, teszi a szépet, kokettál.

Kormos bika = kormos színű, sötét szürke, fekete szőrzetű bika.

Kuckó = kemencekuckó. A kemence teste és a támasztófal között lévő, a *padkával* azonos magasságban hagyott szűkös hely, ahová télen a gyerekek, öregek, betegek húzódtak melegedni, de a kenyér-, kalácskészítést is ide helyezték kelni.

Laskatészta = hosszúra metélt levestészta.

Liba lött = „gágogni”, azaz beszélni sem tudott, vagyis harcképtelenné vált.

Magkan = sertés apaállat, amelyet tenyésztésre, *búgatásra* tartanak.

Máléliszt = kukoricaliszt, amelyből többek között málét sütöttek. (Erdélyben és az ország szegényebb vidékein máig fogyasztják. Hígabb változatát tepsiben egyben, a sűrűbbet pogácsának gyúrva sütötték meg. Többnyire lekvárral ízesítették.)

Mándli = kiskabát. A *dolmány*hoz hasonló szabású, anyagú és díszítésű férfi posztóujjas, de kihajtott, sokszor legombolt gallérja attól megkülönböztette. Az Alföldön és Erdélyben ujjas *lajbinak* is hívják. (Lásd: a Magyar Néprajzi Lexikon vonatkozó szócikkeit.)

Mángorló = a vasalást pótló, a kimosott tiszta ruha felpuhítására és kisimítására szolgáló, fából faragott, hosszú, nyeles eszköz. Alsó fele lehetett sima vagy recés. A ruhát *sodrófára* tekerték föl, és az asztallapján a mángorlóval erős nyomásnak kitéve, többször oda-vissza hengerelték. A díszesen faragott példányokat *jegyajándéknak* szánták.

Megsüvegel = megadja a tiszteletet. (Eredete: fejükről leveszik a süveget, és a tiszteletbeli személy előtt meghajolnak.)

Móring = jegyajándék, kelengye, hozomány.

Mögugrott = *dezertált*, a katonaságtól megszökött.

Neveletlen ujj = két jelentését magyarázta el Kérdő Szűcs Ernő: 1. azért neveletlen, mert az a kézfejen lévő kisujj volt, vagyis a legkisebb, még „neveletlen” ujj; 2. nem a megszületett, érett csecsemőről, hanem még a „neveletlen” embrióról levágott ujj volt.

Nénémasszony = 1. tiszteletből a megszólítónál idősebb, nem rokon asszonyra szokás mondani. 2. Családban valakinek az idősebb nőtestvérét, azaz a nénjét tisztelték meg ezzel a megszólítással.

Nyári jászol = udvari árnyas fa alá vagy *féltetős szín* alá kirakott, hordozható jászol. A lábasjóság itt töltötte a nyári hónapokat.

Nyomás = határrész: elkülönített legelő, amely közvetlenül a várost vette körül, és elválasztotta a szántó- vagy tanyaföldektől. A Nyomáson a *kezesállatok* = azaz a háznál tartott, többnyire fejős vagy ígás jóságot tartották, amelyeket naponta ki- és behajtottak. Itt nem lehetett tanyát építeni.

Nyomtat = a szűrűben kijelölt, egyenesre vágott, esetleg agyaggal simára tapasztott vagy ledöngölt helyre rászórták a maggal teli kalászokat, és lovakkal körbejáratva, kinyomtatták, patáikkal kiverették a szemeket.

Oroségyháza = Orosháza vásárhelyies neve. (Lásd pl. Derekegyház helyett: *Dörökgyháza*.)

Partjáró = Vásárhely a Kárpát-medence legmélyebben fekvő területe, amelynek egy része még a folyószabályozások után is gyakran víz alá került. Ilyenkor még a perzekútorok, csendőrök is csak a kiemelkedő szárazulatokon, a partokon tudtak járni, közlekedni.

Paszomány = selyem-, szőr-, pamut-, ezüst- és aranyfonalakból szőtt szalagok, amelyekből *vitézkötést* készítettek.

Perzekútor = megyei csendbiztos, üldöző.

Patyolat ing = *patyolat vászonból*, azaz: finom, fehér, tiszta vászonból való.

Pitaval = nevezetes, hírhedt bűntények történetének gyűjteménye, ill. bűnügyi tárgyú, szörnyűséges történetet bemutató regény vagy dráma.

Rospontos = fuvaros. (Eredete: *forspont*.) Elsősorban a feudalizmusban ismert elnevezés, amikor a fogattal rendelkező gazdákat kényszerrel osztották be bizonyos közmunkák elvégzésére, illetve földesúri robotra fuvarozással.

Pörgő = kistestű állatok, ill. fiókállatok nyakába helyezett, vaslemezből kovácsolt vagy rézből öntött, kerek csörgő, amelybe apró kavicsokat vagy fémmagokat helyeztek, amelyek az állat mozgásakor a csörgő falához ütődve, jellegzetes pörgő hangot adtak.

Rakott szárú csizma = a boka fölötti rész harmonikaszerűen hullámzik, amelyet *sámfán* képeznek ki. Hasonló még a *roggyantott szárú csizma*, amelynek felhúzás után a boka körüli puha bőrre visszanyomják a merev szárát, ettől „roggyan rá” a csizmafejre.

Ráncos gaty = fehér *gyolcsvászonból* ünneplőnek, sötétkékből munkához készített hosszú, *bőgatya*. A derekát hagyták bőre, és a korcánál a megkötő gatyamadzaggal ráncosra húzták össze.

Regula = szabály(zat), rend.

Sapka = süveg = 1. anyaga: szövet vagy vászon, karima nélküli, ellenzős, lapos, fejhez simuló fejfedő; ill. 2. báránybőrből készült, csúcsos, kerek vagy lapos tetejű fejfedő, *kucsma*. Ez utóbbi a népi viselet.

Sifon = egy- vagy kétajtós ruhás szekrény.

Sömlék = semlék = vizes, tocsogós terület, ahol a nád és káka is megnő.

Stáció = állomás; itt: pihenő.

Strázsa = őrszem, őrző.

Suba = a magyar *racka* szőrös bőrből való, palástszerű, bokáig érő felső ruha, amelyet hétköznapi viseletre 5-7, ünneplőnek 12-24 bőrből készítettek. A női subát hímezték is. Pásztorok viseletéből terjedt el.

Sublót = három- vagy négyfiókos, fiókonként kihúzó páros rézkarikával vagy porcelán-gommbal ellátott, a ruhásszekrény előtti *tárolóbútor*.

Surbankó = serdülő korú, tizenéves.

Szalonnakuka = kézzel faragott kampós, rövidebb végén kihegyezett fa, amelyre ráakasztották, rászúrták a szalonnát, kolbászt.

Számadó = az a pásztor, akire a legeltetésre való kihajtáskor a gazdák rábízták állataikat, és velük a *szétverés*kor (behajtáskor) köteles volt elszámolni.

Szelemőn = a ház hossz tengelyét középen átívelő, a tetőszerkezetet legfőleg lezáró gerenda.

Szénatartó = 1. a lábasjóság fejénél, a jászol fölött, a falra hegyesszögben fölerősített létraszerű lécváz, amelyből az állat könnyen kihúzhatta a takarmányt. 2. Az istálló egyik sarkában *födémig* érő oszlophoz erősített, vállmagasságig deszkaoldallal elkerített hely, amelyben néhány napi *szálastakarmányt* tároltak. (Bérese, gazdalegények gyakran itt háltak.) 3. Vidékünkön *kerekjászolnak* is hívták.

Szóbeli embőr = aki hordja, viszi a szót, kémkedik, pletykáz, szavaival másokat besároz; ezért a közösségben szóbeszéd tárgya a magatartása, „foglalkozása”.

Szűr, cifraszűr = *szűrposztóból* való kabátféle felsőruha, amelynek fő dísz a nagy négyszögletes gallér. Eredetileg derékszögű szabás jellemezte. *Szűcshímzéssel* gazdagon díszítették = cifraszűr.

Szűrű, szérű = a *szérűskertben* állt, a *nyomtatás*, ill. a *gabonaasztagok* számára kijelölt hely volt.

Szűz dohány = 1. amit még „a finánc nem látott”, tehát titokban termelt és forgalmazott, adózatlan termék. 2. Vágatlan dohánylevél.

Talyigás = taligás = egyes vidékeken négy, máshol két vagy egy kerekű szállító eszköz, amelyet tolva vagy húzva használtak. (Talyigának nevezték a pásztorok pusztai, mozgatható *deszkabódéját* is, amelyben az élelmiszert, ill. legfontosabb személyi eszközeiket tartották.)

Teknyő = teknő = egyetlen fából kivájt, vagy asztalos által deszkából készített tárolóedény; ill. fürdésre, mosásra használt eszköz.

Tisztaszoba = a ház legtisztább helyisége, amelyben a *tornyos nyoszolya* (ágy) állt hímzett *díszpárnákkal*. Itt volt a *szentsarok*, a vele átlósan szemközti sarokban a *búbos kemence* vagy *banya kemence*. Ebben a szobában elsősorban a vendégek vagy a tiszteletben álló szülők tartózkodhattak.

Toliágy = a felnőttek ágya alá két vagy négy keréken betolható, deszkából készült keskeny, alacsony peremű gyermekfekvőhely.

Vasas kocsi = kovács által megvasalt, azaz vaspántokkal, *kerékráffal* stb. megerősített.

Zsaluzás = a vert fal készítéséhez a fal két oldalán mozgatható, emelhető deszkaszálak, amelyeket a külső oldalakon földbe erősített cölöpök tartottak, közéjük terítették a föld- és kötőanyag rétegeket.

Zsombik = zsombék = vizes, szivós, nedvességet jól tűrő növényekkel fedett, vízállásos mély terület.

KÉPMELLÉKLETEK

No. 27

Hirten-Pak. Pásztor-Levél.

Der Gemeinde *Szeged* Községnek.
Des Komitats *Dongrád* Vármegyében.

Ver- und Zuname des Hirten. A pásztornak kereszti- és vezetéki neve.	Person-Beschreibung desselben. Személyes leírása.	Zeichnung seiner Herde. Nyájának kifejezése.
<i>Paul Herke</i> Junior <i>Hann. Wied. Hirt.</i> <i>Dioner</i> <i>beim</i> <i>Georg Maiten</i> <i>rechnender</i> <i>Hann. Wied. Hirt.</i>	Alter: <i>21.</i> Kora: Statur: <i>mittelmäßig</i> Terméte: Gesicht: <i>rein</i> Képe: Haare: <i>schwarz, braun</i> Haja: Augen: <i>gelblich.</i> Szeme: Nase: <i>gerade, normal.</i> Orra: Besondere Kennzeichen: <i>Keine.</i> Különös ismertető jelei:	<i>mit</i> <i>begleitig</i> <i>201 Stück</i> <i>Hann. Wied.</i>

Szeged Am *9ten* August 18*87* Kelt *fügyig* *Sehs.*

Orts-Vorstand.
Községbirája.

Dr. J. H. H.
Paul Herke
Hann. Wied. Hirt.
Sehs.

Nr. 68. Polit.

Ht 798

~~A01157~~

DURA-FÉLE

KIS REGÉNYEK

1. SZÁM.

A BETYÁRVILÁGBÓL

RÓZSA SÁNDOR ESETEI
A VÁSÁRHELELYI ERŐS MOLNÁR ÁRONNAL

I.

Ára: 4 fillér.

KIADJA: DURA LAJOS KÖNYVKIADÓHIVATALA
HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, DEÁK FERENC UTCA 15.

~~B02096~~ #t
F24
Farkas Jancsi rablóvezér elfogatása és élete,
vagy: a kisteleki csendőrség hőstette.

Ht
D67
~~B02031~~

REVIZIO
1977

Diószegi Flóris

43754

89
188

eliteltetésének

25262

VERSEI és BÖRTÖNDALAI.

Tanulságul a népnek.

Utánzás nincs megengedve.

Kapható **Török Pál** könyvtárusnál H.-M.-Vásárhelyen.

Ht
ELG

~~B00032~~

1965

4375J
89

Egy szívtelen gyilkos,

25275

revízió
1977

ki apját, anyját és hat testvérét
kegyetlen módon meggyilkolta.

Kapható:

TÖRÖK PÁL könyvárusnál, H.-M.-Vásárhely. III., Lévy-utca 38.

8.

9.

10.

11.

13.

12.

15.

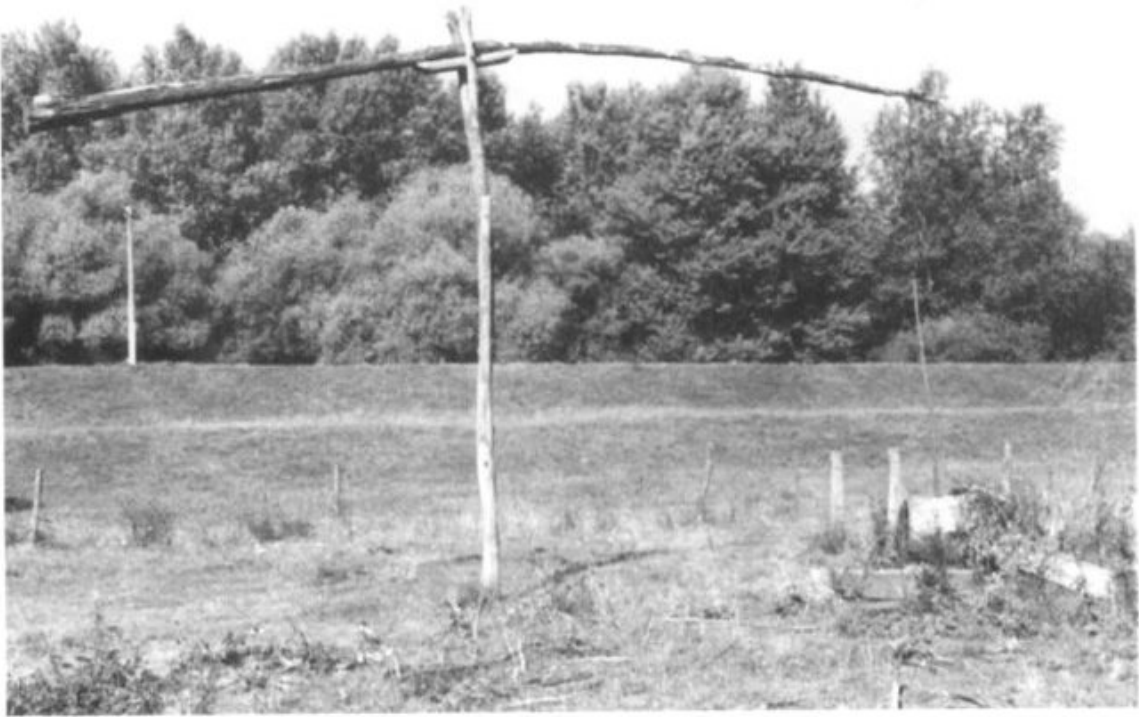
16.

17.

18.

19.

20.

27. Esik eső bugyburikul . . .

Hallgató

E-sik e-ső bugy-bu-ri-kul. Szól a ka-kas ku - ku - ri-kul. Szállj le ka-kas

a ka - pu-rúl; I - gyál vi - zet a la - pu - rúl.

Tarján felől vörös az ég.	Gyere babám, igazítsd meg.
Ugyan babám, szeretsz-e még?	A jó Isten úgy áldjon meg.
Ha nem szerettelek volna,	A sok úrak jönnek mennek,
Meg se kerestelek volna.	Tán én rólam törvénykeznek.
Szivárványos az ég alja,	Ha én rólam törvényt tesznek,
Nem jól van a fejemalja.	Holnap akasztani visznek.

28. Rózsa Sándor nótája.

Lassan

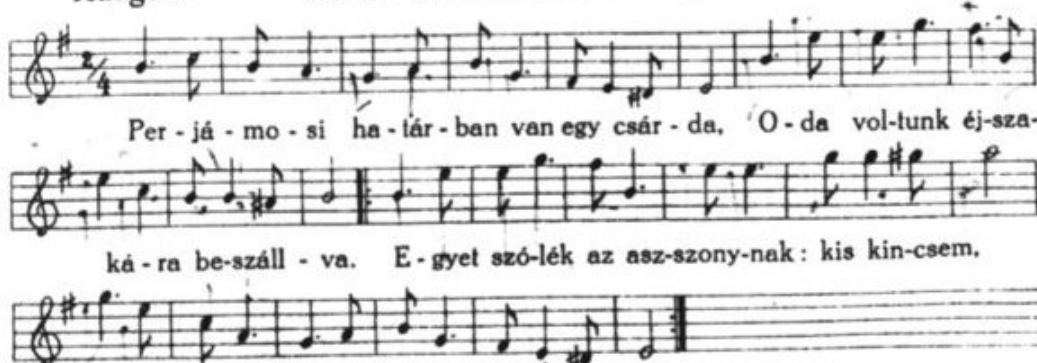
! Ő-reg a-pám-nak a fa, kó lo-vá-nak a bal lá-bán le-vő pat-kó-sze-ge

de fé-nyes. Ez a hí-res Ró-zsa Sán-dor de ké-nyes. Gön-dör ha - ja

hun-cut-ká-ja a vál-lán. Száz fo-rin-tos se-lyem ken-dő a nya-kán.

Hallgató

29. Szabó Palkó nótája.

Per - já - mo - si ha - tár - ban van egy csár - da, 'O - da vol-tunk éj-sza-

ká - ra be-száll - va. E - gyet szó-lék az asz-szony-nak: kis kin-csem,

A szá-munk-ra jó va-cso-rát ké - szít - sen.

Készített is számunkra jó vacsorát.
Ittuk is rá a csárdásnak jó borát,

410.

M

D.

Poco parlando.
accel. *tempo*

szélfördi ró-nán
 szabó Balab fűtő-betyár,
 viseli a betyár nevet,
 szemed is ér-te sárgát.

Többi verset elfelejtette.

Hódmezővásárhely, VIII. Bán József, 23é. 1941. Pécsre,

Szótagszám: 8. Érőhangok: 2.1.1. Intervallus: V-5. Terjedelem: A-B-D.
 (6.8.8.8)

* „Nem koptam én életembe...” kezd. közsímetek dal társult első sorú
 variációja.

22.

ISBN 963-85594-8-9

9 789638 559487